

T.C.
ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLKÖĞRETİM ANABİLİM DALI

İTTİHAT VE TERAĞKİ CEMİYETİ EĞİTİM SİSTEMİ

Yüksek Lisans Tezi

Fatma Zühal ÇOT

Danışman
Yar. Doç. Dr. Ahmet TOKSOY

Erzincan 2010

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, İlköğretim Anabilim Dalının Sosyal Bilgiler Eğitimi Bilim Dalında jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak Kabul edilmiştir.

Danışman / Jüri:

Yrd. Doç. Dr. Ahmet TOKSOY

Jüri:

Doç. Dr. Nurcan TOKSOY

Jüri :

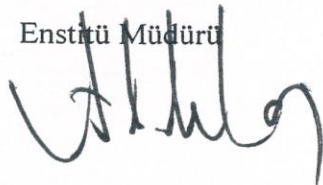

Yrd. Doç. Dr. Müjdat AVCI

Yukarıdaki imzalar, adı geçen öğretim üyelerine aittir. ... / ... / .....

Doç. Dr. Adem BAŞIBÜYÜK

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Türk Ulusu yüzyıllar boyunca tarih sahnesinde yer almış ve çoğu zaman da Dünya tarihini yakından etkilemiştir. Tarihinin çok eski zamanlara dayanması gerek kültür alanında, gerekse eğitim alanında sayısız eserlerin oluşmasını sağlamıştır. Türk halkı kendini sürekli geliştiren, tarihine ve kültürüne sahip çıkan bir millet olması sebebiyle, tarihin en büyük devleti olan Osmanlı Devleti'ni kurmuştur. Osmanlı Devleti altı asıra damgasını vurmuş büyük bir devlettir. Osmanlı Devleti en parlak dönemini öğrencilerin eğitimine çok fazla önem verdiği zamanlarda yaşamıştır. Fatih Sultan Mehmet zamanına kadar büyük medreselerde eğitim görmek için Şarka giden bilim adamları ve düşünürler, Fatih Sultan Mehmet dönemiyle beraber Osmanlı topraklarında kurulmuş olan büyük medreselerde eğitim almaya başlamışlardır. Ancak ilerleyen dönemlerde eğitime verilen önemin azalması, pozitif bilimlerden ziyade müsbet bilimlere verilen önemin artması, “Osmanlı Devleti Eğitim Sisteminin” sonunu hazırlamıştır.

Eğitim sistemlerinin bozulması halkın okur- yazar oranının azalmasına, yapılan değişimlerin takip edilememesine sebep olmuştur. Eğitim alanındaki bozulma ilerleyen dönemlerde askeri, sosyal, ekonomi gibi alanları da etkilemiş ve zamanla bu alanlarda da bozulmalar başlamıştır. Bu dönemde Fransa' da ortaya çıkan ve tüm Avrupa'yı etkileyen, özellikle de çok uluslu devletlerin parçalanmasına sebep olan Rönesans ve Reform Hareketleri'yle birlikte “milliyetçilik” akımı baş göstermiştir. Bu gelişmelerden diğer devletler gibi Osmanlı Devleti de yakından etkilenmiştir. Milliyetçilik akımıyla birlikte tüm devletler bağımsızlıklarını istemek üzere isyan etmişlerdir. Sonuçta Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşıyla birlikte Osmanlı Devleti yıkılmıştır. Daha sonra ise Jön Türkler adıyla bilinecek ve bir döneme damgasını vuracak olan ve 1908 yılına gelindiğinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kuracak olan Türk Gençleri bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bu gençler dönemin şartları içinde yetişmiş, dönemin eğitim kurumlarından eğitim almış, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına en önemli rolü oynamış kişiler olmuştur.

Bu cemiyetin amacı yıkılmakta olan Osmanlı Devleti'ni kurtarmak ve Meşrutiyeti ilan edip, halkın huzurunu tekrardan oluşmasını sağlamaktır. Bu cemiyeti kuran Askeri Okul ve Tıp Okulu öğrencilerinin en önemli özelliği, Sultan Abdülhamit tarafından yurtdışına eğitim almak için gönderilmiş öğrenciler olmasıdır. İttihat ve Terakki Cemiyeti bir döneme damgasını vurmakla kalmamıştır. Yurtdışında eğitim gördüğü okulları yakından görüp- inceledikleri için,

Osmanlı Devleti'ndeki eğitim kurumlarının çağının çok gerisinde kaldığını da fark etmişlerdir. Bu yüzden en az siyasi alanda verdikleri mücadeleler kadar, eğitim alanında da yoğun mücadele hareketlerine girişmişlerdir. Çünkü bir toplumun ilerlemesi halkının aldığı başarılı bir eğitim ile mümkündür. Bunun yanı sıra milli bir nesil oluşturulması fikri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yapmaya çalıştığı yeniliklerin artarak devam etmesini sağlamıştır.

Bu tez çalışmasında günümüz eğitim sisteminin de temelini oluşturan “İttihat ve Terakki Cemiyeti Eğitim Sistemi”ni yakından inceleyip, eğitim alanındaki yaptıkları ilk niteliği taşıyan çeşitli reformlara değinmeye çalıştım. Bir döneme damgasını vurmuş asil Türk gençlerinin, kendi halkı ve devleti için yapmış oldukları faaliyetleri yakından incelemeye çalıştım. Yapmaya çalıştıkları ve yaptıkları çalışmaların hepsine bu çalışmamda değinmek mümkün olmamakla birlikte, “günümüzde de devam eden eğitim sorunlarına bir çözüm olabileceği” düşüncesiyle bu konu üzerinde yoğunlaşmaya çalıştım. Bu konuda şu da söylenebilir ki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eğitim alanında yaptığı ilklerle ilgili yazılmış olan nitelikli eser sayısı, yine İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasi ve askeri alanda yaptıkları çalışmalarını anlatan eser sayısından daha azdır.

Hazırlanan bu tez çalışmasının daha kapsamlı olabilmesi düşüncesiyle yedi bölüm halinde hazırlanmaya çalışılmıştır. Sadece İttihat ve Terakki dönemi eğitim sistemi değil, İttihat ve Terakki dönemi eğitim sisteminin ön ayağı sayılabilecek daha önceki eğitim kurumları, okutulan dersler, öğrencilerin ve öğretmenlerin niteliği gibi konulara da her bölümde, bölümün kapsadığı dönem çerçevesinde değinilmeye çalışılmıştır.

Birinci bölümde 1299- 1773 yılları arasını kapsayan dönem, “Tanzimat Öncesi Eğitim Sistemi” başlığı altında; okutulan dersler, medreselerin durumu, dönem Avrupa'sının eğitim sistemleri, medreselerin bozulma sebepleri gibi alt başlıklara ayırarak incelemeye çalışılmıştır. İkinci bölüm 1773- 1839 yılları arasını kapsayan dönem, Eğitimde Yenileşme Hareketleri Dönemi başlığı altında toplanmıştır. Bu bölümde askeri ve sivil okulların durumları, ilköğretimin zorunlu olması ve ilk defa yurt dışına öğrenci gönderilmesi gibi konulara değinilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde 1839- 1876 yılları arasını kapsayan dönem, Tanzimat Dönemi Türk Eğitim Sistemi başlığı altında; ilköğretimden yüksek öğretime kadar bütün okulları incelenmiş ve nitelikli öğretmen yetiştirilmesi için verilen mücadeleler, yeni eğitim görüşleri, geleneksel- modern eğitim çatışması gibi konuların üzerinde ayrıca durmaya çalışılmıştır.

Dördüncü bölümde 1878- 1876 yılları arasını kapsayan dönem, I. Meşrutiyet Dönemi eğitimi üzerinde; beşinci bölümde 1878- 1908 yılları arasını kapsayan dönem, “Mutlakiyet Dönemi eğitim sistemi” başlığı altında toplanmış, dönem hakkında bilgi verilmiş, eğitim kurumlarında yapılmış olan yenilikler gibi konular üzerinde bilgi verilmeye çalışılmıştır. Altıncı bölüm 1908-1918 yılları arasını kapsayan II. Meşrutiyet Dönemi eğitim sistemindeki yenilikler üzerinde durulmuştur. Yedinci ve son bölümde ise İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kuruluşu, liderleri, kurulma sebepleri, İttihat ve Terakki dönemi eğitim sisteminin günümüz eğitim sistemi üzerine etkilerinden bahsedilerek tez sonuçlandırılmaya çalışılmıştır.

Yapılan bu çalışma ile bir döneme damgasını vurmuş asil Türk gençlerinin hayatları hakkında daha fazla bilgi sahibi olunmuş, verdikleri mücadeleler ve yaptıkları yeniliklerle bir kez daha Türk olmanın gururu duyulmuştur. Şu an modern binalarda, modern ders araç gereçleriyle eğitim yapılabilmesi, Türkiye Cumhuriyeti’nin emanet edilebileceği geleceğin liderlerini yetiştiren, mimar kadrosunun içinde bulunabilmemizi sağlayan eğitim şehitleri Jön Türklere şükranlarımızı sunuyoruz.

Bu çalışmayı hazırlamam da bana danışmanlık yapan, çalışmanın planının yapılmasında, düzenlemesinde bana yol gösteren, her zaman moral ve destek veren değerli hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Ahmet TOKSOY’ a ve çalışma süreci içinde benden manevi yardımlarını esirgemeyen sevgili aileme teşekkürlerimi sunuyorum.

ÖZET
İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİNİN EĞİTİM SİSTEMİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatma Zuhâl ÇOT

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ahmet TOKSOY

2010- 174+XI

Jüri: Yrd. Doç. Dr. Ahmet TOKSOY

Doç. Dr. Nurcan TOKSOY

Yrd. Doç. Dr. Müjdat AVCI

1860'lı yıllarda başlayan günümüze kadar etkilerini devam ettiren İttihat ve Terakki Cemiyeti ülkemizde oldukça fazla önemli olmuş, geçmişte siyasetimizi şekillendirmiş ve günümüz siyaseti üzerinde halen etkinliğini devam ettirmektedir. Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler diye adlandırdığımız hareket süreci içerisinde oluşturulmuş olan İttihat ve Terakki'yi ayrıntılı olarak incelersek, Atatürk İlke ve İnkılâpları içerisinde de etkilerini görebiliriz. Başlangıçta gizli bir cemiyet olarak Tıbbiye ve Askeri okul öğrencilerini kapsayan bu cemiyet daha sonra içerisine devlet adamları ve sarayda söz sahibi kimseleri de alarak genişlemiş ve bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin kaderini de belirlemiştir. İttihat ve Terakki'nin siyasal modeli tek parti yaklaşımına dayanmaktadır.

Tek parti yaklaşımında devlet, ekonomiden kültürel yapılanmaya kadar toplumun bütün sınıf ve katmanları üzerinde egemendir, şekillendiricidir. İttihat ve Terakki Cemiyetinin kökenlerinden başlayarak günümüze kadarki etkilerini değerlendirmeye alan bu tezde geçmişe önemli bir yolculuk yapılmış olay ve olgular bu doğrultuda incelenmiştir. Hazırlanan tezin ilk bölümünde cemiyetin kökenleri üzerinde duruldu. Cemiyetin dayanağı en çok Osmanlının son dönemlerine rastlar ve Osmanlının o dönem içindeki olayları ile şekillenir. Devamındaki bölümlerde İttihat ve Terakki'yi Osmanlının son döneminde tek parti haline getiren düşünce, cemiyetin yapısı, işleyişi yaptığı siyaset, sarayın üzerindeki etkisi ve ağırlıklı olarak eğitim sistemi detaylandırıldı.

Günümüz eğitim sistemi ve işleyişi temelini İttihat ve Terakki'nin eğitim sisteminden almaktadır. Eğitimde modernleşmeyi temel alsalar da yenilik hareketlerini temele inmeden direkt yüksek öğretim kurumlarından başlatma çalışmaları, öğretmen ve kitap eksikliği, ders araç gereçlerinin olmayışı ve en önemli etken olarak da Medrese zihniyetinin devam edişi bu yenilik hareketlerinin başarılı olmasını engellemiştir.

Osmanlı Devleti dönemi eğitim politikaları ve sonrası etkileri hakkında bilgi edinmek isteyen araştırmacılar için derlenmiş bilgilerin bulunduğu bu tez bilimsel esaslar temel alınarak hazırlanmıştır.

ABSTRACT
İTTİHAT AND TERAKKİ PARTY'S EDUCATION SYSTEM
INTELLIGENCE THEORY

Fatma Zuhar ÇOT

Supervision: Assit. Prof. Dr. Ahmet TOKSOY

2010- 174+XI

Jüri: Assit. Prof. Dr. Ahmet TOKSOY

Assoc. Prof. Dr. Nurcan TOKSOY

Assit. Prof. Dr. Müjdat AVCI

Starting in 1860 continued to present the effects of the Union and Progress in our country became more important in the past has shaped our politics and current events on the politics of our day continues. The Ottomans and the Young Turks movement called the new process is created within the detailed inspection of the Committee of Union and Progress, Principles and Revolutions of the impact can be seen within. Initially as a secret society, including medical school and military school students later in this society have a voice in the palace to the statesmen and people, taking them after a period of expansion and the fate of the Ottoman Empire were also identified. Union and Progress' approach is based on the single-party political model.

One-party state from the economy in the cultural approach to the whole class of society, and layers are dominant over the shape, use of. Beginning with the origins of the Union and Progress to date be considered in this thesis, a bridge from past to present events in this direction has been established. Prepared in the first part of the thesis focused on the origin of society. Most of the rest of society coincides with the last period of the Ottoman Empire and the Ottoman Empire are shaped by the events in that period. More in the section of Union and Progress' t the only party in the last period of the Ottoman Empire into the idea that the structure of society, its politics, the functioning of the palace and the impact was mainly the details of education system.

Today's educational system and basic functioning of the Union and Progress Party's education system is. Education modernization based, although improvements movements foundation Without direct higher education institutions starting work, teachers and books lack, course materials in the absence of the most important factor as the madrasa mentality continued occurrence of this new movement to be successful has prevented.

After the Ottoman Empire era of educational policies and want to learn about the effects of the researchers with information compiled for this thesis has been prepared on the basis of scientific principles

İÇİNDEKİLER

SAYFA

Önsöz.....	I
Özet	IV
Abstract.....	V
İçindekiler.....	VI
Kısaltmalar.....	X
Tablolar.....	XI
Giriş.....	1

I. BÖLÜM

1- Tanzimat Öncesi Eğitim Sistemi (1299–1773)	4
1.1- Klasik Osmanlı Medreseleri Nasıldır, Okutulan Bilimler Nelerdir.....	5
1.2- XV. Ve XVII. Yüzyıllarda Avrupa’da Eğitim ve Bilimsel Yapı.....	7
1.3- Medreselerin Toplumdaki Etkileri ve Bozulma Nedenleri.....	9
1.4- Medrese Sisteminin 20. Yüzyıl Eğitim Sistemiyle Karşılaştırılması.....	11
1.5- Sıbyan Mekteplerindeki Öğretmenlerin Yetiştirme Şekilleri ve Toplumu Etkileme Tarzı.....	12
1.6- Askeri Eğitim ve Öğretim Kurumları.....	14
1.7- Vakıfların Türk Eğitim Tarihindeki Yeri.....	14
1.8- Matbaanın Türk Eğitim Tarihindeki Etkileri.....	15

II. BÖLÜM

2-Eğitimde Yenileşme Hareketleri Dönemi (1773- 1839)	18
2.1- Yenileşme Dönemi Askeri Okullar.....	18
2.2- Yenileşme Dönemi Sivil Okullar.....	20
2.3- Yenileşme Döneminde İlköğretim Zorunluluğu Etkileri.....	21
2.4- Yenileşme Döneminde Avrupa'ya Öğrenci Gönderilmesi ve Etkileri.....	21

III. BÖLÜM

3-Tanzimat Dönemi Türk Eğitim Sistemi (1839–1876).....	23
3.1- Bu Dönemde Eğitimde Yenileşmenin Dayanakları.....	25
3.2- Tanzimat Dönemi İlköğretimde Yenilik ve Gelişmeler.....	26
3.3- Tanzimat Dönemi Ortaöğretimde Yenilik ve Gelişmeler.....	28
3.4- Tanzimat Döneminde Yüksek Öğretimde Yenilik ve Gelişmeler.....	30
3.5- Tanzimat Döneminde Mesleki ve Teknik Eğitimde Yenilik ve Gelişmeler.....	32
3.6-Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Politikası ve Çabaları.....	33
3.7- Müsbet Bilim ve Geleneksel Eğitim Çatışması.....	34
3.8- Eğitimin İdari Teşkilatlanması.....	34
3.9- Tanzimat Dönemi Devlet Adamlarının Etkisi ve Halkı Eğitime Çalışmaları.....	35
3.10-Usul-i Cedîd Hareketi.....	39
3.11- Yeni Eğitim Görüşleri ve Öğretim Yöntemleri (Bina Yapı ve Organizasyonları).....	40

IV. BÖLÜM

4- I. Meşrutiyet Dönemi Genel Özellikleri (1876–1878).....	43
--	----

V. BÖLÜM

5- Mutlakiyet Dönemi (1878–1908).....	44
---------------------------------------	----

5.1- Mutlakiyet Döneminde Eğitim Kurumlarında Yenilik ve Gelişmeler

(İlköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim).....	44
---	----

5.2- Öğretmen Yetiştirme Politikası ve Çabaları.....	49
--	----

5.3- Çevresine Yeni Fikirler Aşıl原因an Öğretmenlere Yaklaşım Tarzı.....	51
--	----

5.4- Atatürk'ün Mutlakiyet Dönemi İçin Söyledikleri,.....	52
---	----

VI. BÖLÜM

6-II. Meşrutiyet Dönemi (1908–1918)	53
---	----

6.1- Meşrutiyet Dönemi Eğitim Kurumlarındaki Yenilik ve Gelişmeler.....	54
---	----

6.2- Meşrutiyet Dönemi Öğretmen Yetiştirme Politikası.....	58
--	----

6.3- Meşrutiyet Dönemi Medreselerin Islahı.....	61
---	----

VII. BÖLÜM

7- İttihat ve Terakki.....	64
----------------------------	----

7.1- İttihat ve Terakki'nin Kuruluşunu Etkileyen Sebepler.....	64
--	----

7.2- İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu.....	68
---	----

7.3- İttihat ve Terakki Liderleri.....	73
--	----

7.4- İttihat ve Terakki'nin Düşünce Yapısı ve Eğitim Sistemi.....	85
---	----

7.5- İttihat ve Terakki'nin Yok Oluş Süreci.....	118
--	-----

7.6- İttihat ve Terakki'nin Yaptığı Çalışmaların Günümüz Eğitim Sistemine Etkileri.....	119
İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Dönemi Düşünce Yapısının Cumhuriyet Üzerine Tesirleri.....	140
Sonuç.....	164
Kaynakça	166

KISALTMALAR CETVELİ

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DGBİT	: Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi
Edt	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
s.	: Sayfa
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.T.A.	:Türkiye Cumhuriyeti Tarih Ansiklopedisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TDK	: Türk Dil Kurumu
Yy.	: Yüzyıl
vd	: ve devamı
TBMMZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri

TABLolar

		<u>Sayfa No</u>
Tablo 1	1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesine Göre Darülfünun'un Dersleri ve Şubeleri	30- 31
Tablo 2	1900'de Darülfünun Şubeleri ve Dersleri	46- 47
Tablo 3	Erkek Sultanileri ve İstanbul Kız Sultanisi'nin 1915'lerde Ders Programları.	55- 57
Tablo 4	1915'te Darulmuallimin-i İptidainin Ders Programları.	59- 60

GİRİŞ

Eğitim, yüzyıllardır bütün toplumların en önemli sorunlarından biri olmuştur. Kurulan devletlerin varlığının devam etmesi, eğitim ile mümkün olmuştur. Bir toplumda yaşayan bireylerin, kültür ve eğitim seviyelerinin yükselmesi hem devletlerin ilerlemesinin önünü açmış, hem de halkın daha huzurlu olmasını sağlamıştır. Çünkü eğitimin en önemli etkinliklerinden biri ideolojik bir yönünün bulunmasıdır. Devletin başına gelen her partinin başarılarının ya da etkilerinin baki olabilmesinin bir yolu olarak eğitimi görmüş ve mutlaka bu alanda düzenleme yapmıştır.

İttihat ve Terakki'yi Osmanlının son döneminde tek parti haline getiren düşünce, cemiyetin yapısı, işleyişi yaptığı siyaset, sarayın üzerindeki etkisi ve ağırlıklı olarak eğitim politikası olarak detaylandırılabilir. Her ne kadar eğitimde modernleşmeyi temel alsalar da yenilik hareketlerini temele inmeden yüksek öğretim kurumlarından başlatma çalışmaları, öğretmen ve kitap eksikliği, ders araç gereçlerinin olmayışı ve en önemli etken olarak da Medrese zihniyetinin devam edişi bu yenilik hareketlerinin başarılı olmasını engellemiştir. Eğitimin toplumundaki başlıca işlevini; kültür, değer, ideoloji, bilgi ve hüner aktarmak olarak kısaca ifade edilebilir¹.

3 Mart 1924 yılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile beraber, kız ve erkek öğrenciler hukuksal anlamda eşit hale getirilmişlerdir². Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulüyle beraber ikili eğitime sebep olan Tekke, Türbe ve Zaviyeler 30 Kasım 1925 yılında kapatılmış, böylece eğitim-öğretimde birlik sağlanmıştır³.

Abdülhamit Devriyle başlamış olan ve günümüzde de devam eden, yüksek öğrenim için yurtdışına giden öğrenci sayısı artmış, eğitimde kalite standartları da her geçen gün yükselmiştir. Çünkü *“Yeni Türk Cumhuriyeti'nin yeni nesle vereceği eğitim, Milli Eğitimidir”*⁴.

Atatürk, kurmuş olduğu Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bağımsızlığının sonsuza kadar devam edebilmesi için, *“Devletin siyasi ve hukuki yapısını, Milli Eğitimi ve Fikir hayatını Ortaçağ'ın donmuş kalıplarından çıkartıp aklın, çağdaş bilimin ve zamanın gereklerine uygun*

---

¹ İlhan Tekeli, *“Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi”*, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, c. 3, İstanbul 1985, s. 650.

² Bülent Tanör, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri (1789- 1980)*, İstanbul 2000, s. 196.

³ Tanör, *Osmanlı*, s. 196.

⁴ İsmail Kaplan, *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi*, 4. Basım, İstanbul 2005, s. 139.

*bir yapıya kavuşturmayı zorunlu görmüş, kademeli bir zamanlama ile önce Saltanat'ı, sonra Hilafet'i kaldırmış, Şeriyeye ve Evkaf Vekâletleri ilga edilmiş, bu suretle Devlet idaresi laikleşme yönünde aşamalar yapmış, Hilafet'in kaldırılmasına paralel olarak Tevhid-i Tedrisat Kanunu uygulamaya konmuş, fikir ve düşünceye çağdaş gelişme yolları açmış*⁵ olması gerektiğine değinmiştir. Bu noktada Atatürk'ün eğitim hedefleri;

- Milliyetçi gençler, dimağlar yetiştirmek;
- Milli Kültürü geliştirmek ve hâkim kılmak;
- Eski temelsiz inançlarla yabancı fikirlerin tesirinde kalmamak, bunlardan arınmak;
- Herkese okuma yazma öğretmek, kendini çevresini tanıtıcı bilgiler vermek, onları günlük hayatta faydalanabilir hale getirmek; şeklinde gruplandırılabilir⁶.

İsmail Kaplan, eğitim ile toplumsallaşma arasındaki ilişkiye vurgu yaparak toplumsallaşmayı, *“Belirli toplumsal durumların deneyimi ve ilgisi aracılığıyla insan davranışlarının biçimlendirilmesi, bireylerin kendi davranışlarına ilişkin olarak başkalarının beklentilerinden haberdar oldukları, bir toplumsal gurubun veya toplumun normlarını, törelerini, değerlerini veya inançlarını edindikleri ve bir toplumsal gurubun veya toplumun kültürünün aktarıldığı süreç”* olarak tanımlamıştır⁷. Okullarda her ne kadar öğrencilere çağdaş eğitim verilmişse de, gençlik yıllarını Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde geçiren yetişkin bireylerin eğitilmesindeki en önemli görev halkevlerine düşmüştür. Geleneksel eğitimin milli olmayışı, milli benlik duygusunun zayıflamasına sebep olmuştur

Yine Atatürk, *“Türkiye'yi yükseltecek olan şeyin, çağdaş bilim ve eğitim olduğunu herkese benimsetmek istemiştir. Bu yüzden de eğitimin milli olması konusuna sıklıkla değinmiştir. Çünkü eğitim, bir milleti ya hür ve bağımsız olarak yaşatır, ya da milleti sefalete terk eder”*⁸ görüşünü benimsemiştir.

---

⁵ Abdurrahman Çaycı, *“Atatürk ve Kültür Alanında Çağdaşlaşma”*, Atatürk Kültür ve Eğitim Semineri, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kayseri 1983, s. 44-45.

⁶ Nejat Göyünç, *“Atatürk ve Eğitim Hakkındaki Görüşleri”*, Atatürk Kültür ve Eğitim Semineri, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kayseri 1983, s. 39.

⁷ Kaplan, s. 14.

⁸ Mehmet Evsile, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt 2, Ankara 1999, s. 32.

Bütün askeri zaferlerin kalıcı olabilmesi eğitim ile mümkündür. Bu yüzden Atatürk, askeri bir zaferin sonucu olarak kurduğu Cumhuriyetin varlığının ve geleceğinin, eğitim kurumları dışında hiçbir kuruma bırakıp emanet etmeyi düşünmemiştir.

I.BÖLÜM

1) Tanzimat Öncesi Eğitim Sistemi (1299-1773)

Osmanlı Dönemi eğitim sistemi incelendiğinde ilk olarak karşımıza medreseler çıkmaktadır. Ancak Medreseler kuruldukları andan kapatıldıkları 1924 tarihine kadar geçen sürede kendilerini geliştirememişlerdir. Bu da eğitimin dar, kısır bir çerçeve içerisinde bırakmıştır. Dünya'daki Çağdaş Eğitim Modelleri ve anlayışlarından faydalanamayan, geri kalmış bir toplumun oluşturmuştur. Tanzimat öncesi dönemin eğitim sisteminin içeriği dine dayalı bir eğitim sistemidir. Bunun sonucu olarak da bilim ve teknoloji alanında geri kalmış eğitim kurumlarının oluşmasına sebep olmuştur.

Tanzimat Dönemi öncesi Eğitim Sistemi, genel olarak Osmanlı Devleti eğitiminin genel özelliklerini taşımaktadır. Osmanlı Sultanları bilimi seven, bilim adamlarına saygılı, onları koruyan, eğitime önem veren insanlar olmuşlardır. Özellikle Fatih zamanına kadar Osmanlı uleması Şam, Mısır ve İran gibi ülkelerin medreselerinde eğitim görmek için giderlerken, Fatih'in ülke sınırları içerisinde yaptırdığı medreseler ve sağladığı imkânlar sayesinde artık ülke dışına öğrenci gönderilmemeye başlanmıştır. Böylece Osmanlı Devlet'inde kısmen de olsa felsefi ve bilimsel düşünce sistemi yaşama girmiştir⁹. Tüm bunlara rağmen İbrahim Hakkı gibi düşünür ya da bilim adamları ortaya çıkmışlarsa da çalışmaları ulema tarafından engellenmiştir¹⁰. Tüm bunların yanında askeri ve sosyal gerilemenin başlaması ile 18. yüzyıldan itibaren amacı sadece geçinmek olan ve bunun içinde bir din görevlisi olmayı amaç edinmiş, devlet meselelerini önemsemeyen insan tipleri ortaya çıkmaya başlamıştır¹¹.

Bu dönemin verimsizleşmesinin en önemli sebeplerinden biride Çin'de bulunup tüm Dünya'ya hızla yayılmış olan matbaanın Osmanlı Devletine 1727 yıllarında girmiş olmasıdır¹².

Ders kitapları Arapça yazılmış olmasına rağmen ders anlatımları Türkçe yapılmıştır. Derslerde nakli bilimlerin yanı sıra matematik gibi bazı akli bilimlerin de okutulması sağlanmıştır. Fatih Sultan Mehmet zamanına kadar hem müspet hem de dini bilimler medreselerde okutulmuş olmasına rağmen sonraları Osmanlı Devleti'nin gerilemeye

---

⁹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi Başlangıçtan 1993'e*, 5. Basım, İstanbul 2001, s. 30.

¹⁰ Akyüz, *Türk*, s. 30.

¹¹ Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, 2. Basım, İstanbul 1998, s. 38.

¹² Akyüz, *Türk*, s. 37.

başlamasıyla birlikte medreseler sadece dini eğitim veren insanların toplandıkları yer haline getirmiştir. Bu da gelişmelerden, ilerlemelerden habersiz yorum yapamayan, düşüneyen, olaylara farklı perspektiflerden bakamayan bir nesil oluşturmuştur. Devlet yönetiminde söz sahibi olan yöneticiler ise bu konuda yetersiz kalmıştır. Bunun sonucunda umutsuz bir devlet, uyuyan bir millet ve karanlık bir geleceğin oluşmasına zemin hazırlanmıştır. Ayrıca ezbere dayalı eğitim-öğretim alan toplum, yeni, çağdaş ve bilimsel eğitim anlayışına uzak kalmış, teknolojik gelişmelerden uzak olduğu için evrensel değişimlere uyum sağlayamamıştır. Sonuç olarak ortaya çıkan aydın tipi her alanda yetersiz kalmıştır. Bilgiyi mantık süzgecinden geçirmiş ve olgular arasında mantıklı bağlar kurarak, öğrenme sürecini tamamlamış bir topluluk, yeryüzü standartlarında çağdaş düşünce akımlarını algılayabilme, bunları muhakeme edebilme ve toplumsal fayda yaratabilme gücüne sahip olabilir. Oysaki Osmanlı toplumu çağının çok gerisinde kalmış birçok alanda kendini geliştirememiş bir toplum haline gelmiştir.

1.1) Klasik Osmanlı Medreseleri Nasıldır? Okutulan Bilimler Nelerdir?

Selçuklular medrese öğrencilerine fakîh, mülâzım, Osmanlılar ise talebe, tüllab, danışmend, safta (suhte), müsteid demişlerdir¹³. Bu terimler bazen birbiri yerine kullanılmışsa da, sıbyan mektebi öğrencilerine genellikle talebe, şâkird; alt düzey medrese öğrencilerine softa; yüksek düzey medrese öğrencilerine ise danışment denirdi¹⁴.

Medreselerin kesin bir eğitim öğretim süreleri olmamakla birlikte birkaç yıl süre zarfında değişen öğretim süresi vardı¹⁵. Mustafa Kemal Geleneksel eğitimin hem kuruluş hem de özü yönünden ulusal olmadığını; bunun da eğitimin dil, tarih, sanat, yani bütüncül olarak kültürün gelişmesine uygun olmadığını; geleneksel eğitimin, bütünüyle bilimsel düşünüşe kapalı olduğunu; eğitimin gözünün bu Dünya'ya değil, öbür Dünya'ya yöneldiğinin, bu nedenle de çağın gereklerini ve toplumun gereksinimlerine yanıt vermekten uzak bulunduğunu; geleneksel eğitimin ve öğretim yöntemlerinin, yaratıcı engelleyici nitelikte olduğunu; yalnızca ezberciliğe dayandığını; bunun ise yapıcı ve yaratıcı yeni nesillerin yetişmesini sağlamaktan uzak

---

¹³ Akyüz, *Türk*, s.44.

¹⁴ Cahit Baltacı, *15-16. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 1. Basım, İstanbul 1980, s. 31-33.

¹⁵ Kodaman, s. 49.

bulduğunu ileri sürmüştür¹⁶. Derslerde bazen tartışma yöntemi kullanılsa da eğitim öğretim yöntemleri temelde ezberciliğe dayanmıştır.

Bir öğrencinin medreseye devam edebilmesi için öncelikle “Sıbyan Mektebini” bitirmesi gerekmektedir. Ya da özel öğretim olarak Sıbyan Mektebi öğrencisi seviyesinde olmaları gerekmektedir. Kız öğrenciler medreseye devam edemedikleri için, medrese okuyacak erkek öğrencilerin medreseye devam edebilmeleri yukarıda belirtilen şartları taşımalarıyla mümkün olabilmıştır¹⁷. Medreselerde öğrenci sayısı sabit olmamakla beraber, Medresenin yerine ve Medresenin büyüklüğüne göre 20- 30 civarında değişen öğrenci sayıları vardı¹⁸. Medrese öğrencilerine vakıflardan burs, imarethanelerden karşılıksız yemek verilmiştir¹⁹. Bir Medreseden mezun olan öğrenciye üzerinde;

- Öğrencinin ve Müderrisinin adı,
- O Müderrisin hocalarının adı,
- Peygamber ve Tanrıya inandıklarını ve dayandıklarını,
- Öğrencinin okuduğu kitapları gösteren diploma niteliğindeki belgeler verilirdi ve

Tanrıdan bahsedilmesi, İslam da Bilimin kaynağının Tanrı olduğu inancından gelmekteydi²⁰.

Medreseler de derslerde kullanılan kitaplar Arapçadır. Türkçe sadece sözlü açıklamalarda ve tartışmalarda kullanılmıştır. 1720’lerden sonra ise ilk kez Damat İbrahim Paşa’nın yaptırdığı Medresede Farsça okutulmuştur²¹.

Medreselerde okutulan bilimler başlıca bilimler; Dinî Hukukî Bilimler, Müsbet Bilimler, Âlet Bilimler²² olmak üzere üç guruba ayrılabilir ve bu bilimlerin içerikleri şöyledir:

1) *Dinî- Hukukî Bilimler*: Osmanlı Medreselerinde en çok üzerinde durulanlar bunlardır. Ulûm-i Âliye yani Yüksek İslamî Bilimler denen bu bilimler sırasıyla şunlardır:

-Tefsir: Hz. Muhammed’ e vahiy yoluyla geldiği Müslümanlarca kabul edilen Kur’an’ ın anlamını ve açıklamasını konu alan bilimdir.

---

¹⁶ Kemal Aytaç, “Atatürk’ün Eğitim Görüşü” *Atatürkçülük*, 2. Basım, İstanbul 1988, s. 106.

¹⁷ Baltacı, s. 49.

¹⁸ Akyüz, *Türk*, s. 58.

¹⁹ Baltacı, s. 50.

²⁰ Akyüz, *Türk*, s. 60.

²¹ Akyüz, *Türk*, s. 60.

²² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmîye Teşkilatı*, 1. Basım, İstanbul 1984, s. 17; W. Barthold- F. Köprülü, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 1. Basım, Ankara 1977, s. 43.

-Hadis: Hz. Muhammed'in sözlerini inceleyen ve O'na ait olup olmadığını inceleyen bilimdir.

-Fıkıh: İslâm Hukuku bilimidir.

-Kelâm: İslâmi inançların savunmasını yapan İslâm Felsefesi'dir. İlm-i Tevhid de denir.

2) *Müsbet Bilimler*: Ulûm-i Akliye denen, Felsefe, Matematik, Heyet (Astronomi) 16. yüzyılın ortalarına kadar medreselerde okutulmuş sonra bireysel olarak ilgi çekmiş, en sonunda da programdan kaldırılmıştır.

3) *Âlet Bilimleri*: Ulûm-i Âliye de denen bunlar, başka bilimleri öğrenmek için araç sayılırlar. Bunlardan başlıca kullanılanları şunlardır:

-Sarf, Nahiv: Arapça ile ilgilidir.

-Mantık, Belâgat, Maanî, Bedî, İnşa: İfade ve yazımla ilgilidir.

1.2) 15- 17.YY' da Avrupa'da Eğitimi ve Bilimsel Yargı

15. yüzyılın ortalarında Avrupa'da oluşmaya başlamış olan ve insanların sanata, edebiyata, bilime önem vermesini sağlamış, farklı bir açıdan Dünya'ya bakış açısını oluşturmuş bir akım ön plana çıkmıştır. Bu hareket 16. ve 17. yüzyıllarda daha çok gelişme göstermiştir. Bu akımı irdelediğimizde karşımıza ilk önce Alman Gutenberg'in 1440'da matbaayı bulması çıkmaktadır²³. Matbaanın bulunması, Anadolu coğrafyası da dâhil olmak üzere tüm Dünya'yı derinden etkilemiştir. Matbaanın bulunmasıyla kitap basımı artmış, bilgi ucuzlamış ve bilgi toplumun her kesimine ulaşmaya başlamıştır. Bilginin ulaştığı insan aydınlanmış ve düşünen bir toplum için ilk adımı oluşturmuştur²⁴.

Bilginin ulaştığı toplumlarda deneye, gözleme, özgür düşünmeye, eleştirmeye, yorumlamaya, bilimsel yöntemlere öncelik verilmiş; nakilci, ezberci, dogmatik yöntem ve bilgiler önem kaybetmiştir.

---

²³ Akyüz, *Türk*, s. 63.

²⁴ Ozan Erözden, *Ulus Devlet*, 2. Basım, İstanbul 2008, s. 74.

İstanbul'un fethiyle (1453) Avrupa'ya kaçan birçok Bizanslı Bilim Adamı eski Yunan ve eski Roma'ya ilişkin birçok kitabı da yanlarında götürdükleri için bilgiyi Avrupa'ya taşımışlar ve Avrupa insanına taşıdıkları bilgiyi de öğretmişlerdir²⁵.

Tüm bunların yanı sıra 16. yy.'ın ilk yarısında Avrupa'da, özellikle Almanya'da "Reform" hareketleri başlamıştır. Reform Hareketleri de "Eğitimin ve Bilimin" gelişmesinde çok önemli bir rol üstlenmiştir.

Avrupa'da Reform Hareketleri'ni, öğrenci desteğini arkasına alarak başarmış olan Alman din adamı Martin Luther (1483- 1546) başlatmıştır²⁶. Üniversite de İlâhiyat okutan Luther, Hıristiyanlığın bazı uygulamalarına, ilkelerine ve en önemlisi de Papa'nın otoritesine karşı çıkmıştır. Böylece kiliselerin ve Papa'nın etkisinin azalmasını, özgür düşünce ortamının oluşmasını, akılcılığın, bilimsel bilgilerin önem kazanmasını sağlamıştır. Avrupa'da Müsbet Bilimlerin önem kazanmasını, üniversite dışında da birçok bilim adamının yetişmesini sağlamıştır. Örneğin: Polonya'da Copernic (1473- 1543), İngiltere'de Francis Bacon (1561- 1626) ve Newton (1643-1727), Fransa'da Pascal (1623- 1662), İtalya'da Leonardo de Vinci (1452- 1519)²⁷...vb. Osmanlı Devleti'nde medreseler hâlâ Arapça ile öğretime devam eder iken, 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'da ortak bilim dilleri kullanılmaya başlanmıştır.

Yine dönemin Avrupa'sı Bilim Kurum ve Kuruluşları açarak, planlı ve sistemli çalışmalar yapmıştır. Fakat bu bilim kurumlarının Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkması 19. yüzyılda gerçekleşmiştir.

Matbaanın 300 yıl sonra Osmanlı Devleti sınırlarında kullanılmaya başlanması, Avrupa'nın eğitimde hızla ilerlemesine, Osmanlı Devleti'nin ise eğitimde çok geri kalmasına sebep olmuştur. Bu dönemde Osmanlı Devleti'ndeki okullarda öğrenciler hâlâ ezber yaparak eğitim, öğretimi sürdürmeğe devam etmiştir. Avrupa ise bilim ve akılcılığı ön plana almış, deneye dayalı eğitim-öğretim sistemine geçmiştir. Avrupa devletleri bilimde Osmanlı Devleti'nden çok geri durumda olmasına rağmen, eğitimde ve buna bağlı olarak da bilimde çok daha iyi duruma geçmişlerdir.

---

²⁵ Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, 1. Basım, Ankara 1964, s. 34.

²⁶ Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, 1. Basım, İstanbul 1979, s. 36.

²⁷ Akyüz, *Türk*, s. 62.

1.3) Medreselerin, Toplum Üzerindeki Etkileri ve Bozulma Sebepleri

Dönem incelendiğinde Medreselerin etkin olmasının en önemli sebeplerinden birinin, toplum içinde ve Devletin önemli kademelerinde belirli yerlere gelmiş olan grupların, insanların medrese eğitiminden geçmiş olmalarıdır²⁸. Örneğin Devlet Yönetiminde İlmiye adı verilen grup vardı (ki “Ulema” olarak adlandırılırdı); yani İlmiyeye sınıfına “Sahn” düzeyinde bir Medrese mezunu olan kişiler girebilmiştir. Sahn düzeyinde bir Medreseden mezun olanlara verilen “İcazet” (diploma), onların Müderris olmasına imkân verirdi²⁹.

Ulemâ sınıfının en üst kademelerinde Şeyhülislâm, Müderrisler, Padişah Hocaları, Kadılar, Yüksek Din Görevlileri³⁰ bulunmaktaydı. Ulemaların kendilerine özgü kıyafetleri vardı. Ulemâ sınıfına diğer sınıflara verilmemiş olan iki ayrıcalık tanınırdı. Bunlar: Ulemâ sınıfına mensup olanların İdam edilememeleri, hapsedilememeleri ve sadece görevden alınabilmeleri idi. Bu da Şeyhülislam ve Kadıların hüküm verirken korkusuzca, Müderrislerin ise öğretim yaparken gerçeğe uygun olarak eğitim yapabilmesi için verilmiş olan haklardı. Ancak bu hakları kullanan Ulema sınıfı, zamanla kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeğe başlamışlardır. Bu da Ulema sınıfına duyulan güvenin zaman içinde azaltmıştır.

Şeyhülislâm, günümüzdeki Diyanet İşleri Başkanlığı gibi bir mevkiye sahipti. Sadrazamdan sonra gelen en önemli ikinci devlet adamı olmasına karşın, manevî anlamda, Sadrazamdan daha önde kabul edilmiştir. En alt kademededen başlayarak üst dereceli medreselere yükselmek mümkün olmuştur. Müderrislerin öncelikli amacı Kadılığa yükselmek olmuştur. Bunun sonucu olarak da Müderrislerin görevinin öğretim ve bilimle uğraşmak olmasına rağmen, Müderrislerin terfi etmeye çalışarak daha fazla aylık alıp, rahat etmeye çalışmaları medreselerin bozulmasına sebep olan en önemli etkenlerden biri olmuştur.

Müderrislerin görevden alınması şu şartlara bağlıydı:

- Şer’î özürlü olmaksızın görevini terk etmek
- Amirlerine çirkin davranmak, edep dışı sözler etmek
- Muîdlik ve Mülâzımlığı para ile satmak³¹.

²⁸ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. 1, 4. Basım, İstanbul 1977, s. 65.

²⁹ Uzunçarşılı, s. 21.

³⁰ Akyüz, *Türk*, s. 64.

³¹ Baltacı, s. 26- 31.

Ayrıca Sıbyan Mekteplerine Hoca ve İmam yetiştirmek, Devlete hizmet edecek memur yetiştirmek, Cer yoluyla (Cer, Medrese öğrencilerinin Recep, Şaban ve Ramazan aylarında Ülkenin dört bir yanına yayılması, üç ay boyunca da namaz kıldırıp vaazlar vererek karşılığında halktan kıyafet, para gibi yardım almasıdır. Cer ile Medrese, halkın ayağına gider, halkla kucaklaşır ve böylece halkı elinde tutardı), Huzur dersleri ile (1759'da III. Mustafa tarafından düzene sokulan ve İmparatorluğun yıkılışına kadar Ramazan aylarında Ulemânın Padişah'ın huzurunda dinî meseleleri yorumlamasıdır), Padişah yanında, Sadrazam ve Şeyhülislâm'a bir iş yaparken sık sık danışmaları (ki Ulema sınıfı 16. yüzyılın ortalarına kadar siyasal denetim ve halkı aydınlatma, yönlendirme görevlerini dürüstlükle yerine getirmişlerdir), Medreselerin halk üzerindeki etkisinin arttırmış ve medreseler bir kamuoyu oluşturmuştur. Medreselerin eğitim vererek yetiştirdikleri tüm bu gruplar halkın gözünde önemli bir yere sahip olmuşlardır. Dolayısıyla bu durumda onların ayaklandıklarında peşlerinden gidecek insan sayısı her zaman en üst seviyede olmuştur.

16. yüzyıla gelindiğinde medreselerin amaçları olan eğitim alanının dışına çıkıp, farklı alanlara yönelmeleri, medreseleri bozmuştur. Medreselerin bozulma sebepleri arasında işlerin içine rüşvet ve hatır gönül ilişkilerinin girmesi, medreselerin kendi içlerinde gelişmeyi önleyici ve bozulmayı kolaylaştırıcı unsurlar taşınması, Avrupa ve Balkanlar gibi bölgelerde yapılan savaşlarda alınan yenilgiler yüzünden Türklerin geriye göç ederek ülke sınırları içine dönmeleri, göçler yüzünden nüfus yoğunluğunun oluşması ve Medreselerin bu kitleyi barındırmada sıkıntı çekmesi gibi sebepler başı çekmiştir.

Medreselerin bozulmaları başlıca 3 alanda görülür³²:

A) *Öğretim ve Yöntem Alanında Bozulma*: Akılî ve Müsbet Bilimler programdan çıkarılmış, yalnızca Dinî, Hukukî Bilimler öğretilmiştir. Kâtip Çelebi, 1656 yılında bu bozulmayı özetle şöyle açıklar³³:

-Kanunî Dönemine gelinceye kadar, Hikmet ile Dinî Bilimleri uzlaştıran bilim adamları vardı. Fatih, kelâm derslerine yer vermişti. Sonra gelenler, “bunlar Felsefedir” diye kaldırıp, yerine Fıkıh vs. derslerini koydular. Böylece fikir alanı fakirleşti. Kıyıda köşede, Doğu Anadolu'da yer yer Hikmet okumayı sürdüren öğrenciler, İstanbul'a gelip tafra satar oldular.

³² Akyüz, *Türk*, s. 67-69.

³³ Akyüz, *Türk*, s. 67; Kâtip Çelebi, *Mizan-ül Hak Fî İhtiyâr-il Ahakk*, Ankara 1972, s. 9-10.

B) *Müdrisliğe Atanma Yönteminin Bozulması*: Önceden Müdrisliğe atanmak için medreseyi bitirme şartı vardı. Sonraları ise bu şart aranmadan, medrese öğrenimini almamış ya da henüz okulunu tamamlamamış kişiler bile Müdrisliğe atanmaya başlamışlardır. Özellikle devletin belli kademelerinde bulunanların çocukları daha çok küçük yaşlarda Müdris olarak atanmaya başlamışlardır. Bu sebepten dolayı; devletin en önemli pozisyonunda ki kadroları cahil kişiler tarafından doldurulmuştur.

C) *Disiplin Alanında Bozulma*: 16. yüzyılın ortalarından sonra medrese öğrencilerinin “softa ayaklanması” denilen büyük ayaklanmaları başladı. İ.H. Uzunçarşılı’ya göre bu önce Mülâzemet yönetiminin bozulmasıyla başladı. Medrese tahsili yapmayan, rüşvet ve adam kayırma yöntemiyle yükselenler, arkasında destekçisi olmayanları fenâ yollarla yönetmeye başlamışlardır. Bunu sonucu olarak, Anadolu’daki medreselerin bir kısım talebelerinin kudretsiz ve yeteneksiz olanları, 16. yüzyılın ikinci yarısında dersleri bırakarak eşkıyalığa başlamış ve bu hal hükümeti epeyce uğraştırmış daha sonra da İran ve Avusturya ile uzun süre devam eden savaşlar sebebiyle “Softa Eşkıyalığı” (Medrese öğrencilerinin silahlanarak yönetime ortak olmak için ayaklanmaları)³⁴ önemli bir mesele olmuştur.

Mustafa Akdağ’a göre ise öğrenci disiplinsizliğini ve softa ayaklanmalarını sosyal sebeplere dayandırır ve özetle: “16. yüzyılın ortalarında bir yandan nüfusun hızla artması, öte yandan toprak kazandıran savaşların ve zaferlerin durması vergilerin de giderek ağırlaşmasıdır”³⁵ der.

Müdristeki bozulmalarda dikkatten kaçmamalıdır. Her ne kadar temel dayanakları ekonomik durumlarının kötüleşmesi olsa da, Müdrislerin zaman zaman uzun süreli olarak görev yerlerini terk etmeleri, başka olaylara karışmaları, eğitim ve bilim dışında her şeyle uğraşmaları, kendilerini yenileyememeleri Müdrislerin yetersizliği olmuştur.

1.4) Medrese Sisteminin 21. Yüzyıl Eğitim Sistemiyle Karşılaştırılması

Her ne kadar medrese eğitim sisteminde 16. yüzyıl ile başlayan bir bozulma olsa da, 20. yüzyıl eğitim sistemiyle karşılaştırıldığında bazı benzer yönler göze çarpmaktadır.

---

³⁴ Uzunçarşılı, s. 241.

³⁵ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, 2. Basım, Ankara 1975, s. 20.

Örneğin medrese eğitim sisteminde öğrencilerin bütün ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmış ve karşılıksız burslar verilmiştir. Günümüz eğitim sistemine baktığımızda yine devlet tarafından oluşturulmuş yatılı okullarda aynı sistem (öğrenci ihtiyaçlarının karşılanması, karşılıksız bursların verilmesi vb.) devam etmektedir.

Medreselere bakıldığında, bina ve yerleşme düzeni incelendiğinde bir cami-i etrafında oluşturulmuş külliye göze çarpmaktadır. Günümüz yatılı okulları incelendiğinde pansiyonundan spor salonuna kadar tüm salonların bir avlu içinde toplanmış kompleks yapısı medreselerle benzer özellikler taşımaktadır.

Medreselerdeki ders geçme sistemi (sınıf geçme sistemi değil, ders geçme sistemi vardı) günümüz Yüksek Öğrenim Kurumlarıyla neredeyse birebir örtüşmektedir. Medreselerdeki öğrenciler günümüz Yatılı Okullarındaki gibi özel işlerini kendileri görürlerdi (çamaşır yıkama, yataklarını toplama vb) görülmüştür.

Tüm bunlar bize günümüz eğitim sistemiyle, medrese eğitim sisteminin çok fazla benzer yanlarının olduğunu; hatta o zamanki eğitim sisteminin, günümüz eğitim sisteminin temellerini oluşturmuştur denebilir.

1.5) Sıbyan Mekteplerindeki Öğretmenler ve Toplum Etkileme Şekilleri

Sıbyan Mektepleri hemen hemen her köyde camiyle bitişik ya da caminin içinde yapılmış ve giderleri vakıflar tarafından karşılanmıştır. Öğretmen ücretleri halk tarafından toplanan paralardan karşılanmıştır. Sıbyan Mekteplerinde yazılışı ve anlamı öğretilmeden sadece Kur'an dersleri verilmiş; yani sadece okunuşu öğretilmiştir. Temel ve tek ders Kuran dersi olmuştur.

Sosyolog İbn-i Haldun'a (1332-1406) göre bunun sebebi çocukların boyun eğer ve etkilenebilir çağlarında, kalplerinde Kur'an sevgisi yerleşmesi için düşünülmüştür³⁶. Çünkü daha sonra çocukların öğrenimini sürdürüp sürdüremeyecekleri belli değildir, en azından böyle bir sevginin kazandırılması amaçlanmıştır. Buna rağmen bunu eleştiren bir kadı şöyle demiştir: "Halkın gafletine bakın ki, çocuklara ilk önce Kur'an okutularak anlamadıkları şeyleri öğretiyorlar. Önemli şeyleri öğrenilecek zamanları başka şeylere harcıyorlar"³⁷.

---

³⁶ Akyüz, *Türk*, s. 72.

³⁷ İbni Haldun, *Mukaddime*, c. 3, Ankara 1954, s. 154-159.

Sıbyan Mektepleri öğrencilerine temel dinî bilgiler ve namaz ile bunların uygulamaları öğretilmiştir. Sıbyan mektebi hocaları yetenekleri olan öğrencilere hafız olabilmeleri için (ki o dönem anne ve babaların en önemli arzusu buydu) çalıştırmışlardır. Dönemin Avrupa'sına bakıldığında ise 18. yüzyılın sonlarına kadar din derslerinin yanında, okuma-yazma ve aritmetik dersleri de verilmiştir.

Medreselere sadece erkek öğrencilerin girebilmesine rağmen, 5- 6 yaşlarında ki kız ve erkek öğrenciler 3-4 yıl kadar zorunlu eğitim görmüşlerdir. İlköğretimin günümüzde zorunlu olmasının temellerinin o zamana kadar dayandığının en büyük göstergesi olmuştur.

Sıbyan mekteplerinde öğrenciler evlerinden getirdikleri hasır ya da minderlerin üzerine diz çökerek otururlar, rahleler üzerindeki Kur'an ya da dini kitaplarını okurlar, öğretmenin önüne giderek derslerini verirlerdi. Bu durum bireysel öğrenme yönteminin en güzel örneklerinden bir tanesini oluşturmuştur. Zaten her yaş grubundan öğrencilerin bir arada bulunması da bunu zorunlu kılmıştır. Derslerin Arapça olmasının yanında bazı dini bilgilerin öğretimi de Türkçe yapılmıştır.

Sıbyan Mektebi öğretmenleri genel medreseden farklı bir program olarak Arapça, Sarf ve Nahiv, Edebiyat (Maanî, Beyan, Bedî), Mantık, Adâbı Muhasebe ve Usûl-i Tedrîs, Münakaşalı Akâid (İlm-i Kelâm), Riyaziyat (Hendese ve Heyet), Hesap dersi Hendese içinde, Coğrafya dersi, Heyet (Sema ve Arz) içinde, Tarih de Edebiyat içinde okutuluyordu³⁸.

Bu programın çok ilginç olan iki yanı vardır:³⁹

a) Adâb-ı Mubahase ve Usûl-i Tedris adında bir derse yer verilmesidir: Bu "Tartışma Kuralları ve Öğretim Yöntemleri" anlamına gelmektedir. Böyle bir dersin, ilkokul öğretmen adayları için özel olarak öngörülmesi o çağda önemli bir özelliktir ve Türk Eğitim tarihinde olduğu kadar, Dünya Eğitim tarihinde de son derece ilginç bir buluştur.

b) Fıkıh dersinin bulunmayışı: Böyle bir ders genel medrese öğrencileri için uygun görüldüğü halde, ilkokul öğretmenleri için uygun bulunmamıştır.

Bu durum şöyle ifade edilebilir: Fatih Sultan Mehmet, öğretmen yetiştirme programlarını, alanın özelliklerine göre ilk kez düzenlenmiş bir program yapıcıdır⁴⁰. Her ne kadar daha sonra bu

³⁸ Muallim Cevdet, *Darülmualliminin 70. Sene-i Devriyesi*; Akyüz, *Türk*, s. 76-77.

³⁹ Akyüz, *Türk*, s. 77.

⁴⁰ Unat, s. 34.

eğitim sistemi ve dzenini bozulmuş olsa da, dönem öğretmenlerinin temel özellikleri gayet insancıl ve çağdaş olmalarıdır⁴¹.

Dönemin Sıbyan mektebi hocaları toplumun özelliklerini çok iyi bilmekte, iyi bir ortam kurabilmekte bu da onları saygın, bir durumda fikirlerine başvurulmuş kişiler haline getirmiştir.

Eğitimin din ağırlıklı olması, öğretmenin de bir din adamı olması, peygamber iltifatlarına layık bir insan olarak hakkı ödenemez kişiler olmaları, yaşça büyük, ağırbaşlı, aile sahibi olmaları; öğrencilerine ders verilen veliler için güven ortamı oluşturmuş; öğretmenlerin toplum nezdinde ki saygınlığını arttırmıştır.

Sıbyan mekteplerinde eğitimin ahlak eğitiminde de önemli olduğu hatta örgün eğitimin amacının da ahlâk eğitimi olduğu söylenebilir.

1.6) Askeri Eğitim ve Öğretim Kurumları:

Devşirme usulüyle toplanmış olan öğrencilerin, askerî ve bedenî eğitimden geçirildikten sonra; yeteneklilerin Enderun mektebine, diğerlerinin ise Yeniçeri Ocağına alındığı mekteplerdi.

Osmanlılarda askeri eğitim- öğretim için, Acemioğlanlar mektepleri, mehterhane, cambazhane adında kurumlar ve ayrıca çeşitli Askerî Sanat Mektepleri vardı⁴².

Askerî muzıklar için mehterhaneleri, saray hokkabaz ve cambazlarını yetiştiren (muhtemelen saray ve askerlerin morallerini yüksek tutmak için böyle bir birime gerek duyulmuştu) cambazhane; askeriyenin top ihtiyacını karşılamak için tophane, havan topları için Humbarahane, tüfek yapımı için Tüfekhane, kılıç ve kesici silahlar için Kılıçhane Mektepleri kurulmuştur⁴³.

1.7) Vakıfların Türk Eğitim Tarihindeki Yeri

Kişilerin özel servetlerini toplumun yararına bağışlamaları, bu amaçla bazı kurumlar meydana getirmeleri ve bu hukukî sistemin adına Vakıf denir⁴⁴.

---

⁴¹ Erözden, s. 79.

⁴² Ergin, *Türkiye*, c. 2, s. 31- 62.

⁴³ Ergin, *Türkiye*, c. 2, s. 43.

⁴⁴ Unat, s. 43.

Bu dönemde eğitim-öğretim hizmetlerini karşılamak devletin görevi olarak düşünülmediği için eğitim hizmetlerinin birçoğu, öğretmen ücretleri, cami, medrese, Sıbyan mektepleri gibi kurumların yapımının giderleri vakıflar sayesinde karşılanmıştır.

Vakıf Sisteminin kuruluşu ve çalışması⁴⁵:

Servetini toplum yararına adayan kişi(vâkıf), vakıfname adında bir belge düzenlenirdi. Bu vakıfnamede, kurmayı vaat ettiği mektep, medrese ya da kuruluşun çalışmasına ilişkin bazı şartları, ilkeleri, bu kurumların yaşaması için gerekli mali kaynakları (dükkânlar, tarlalar vs.) vâkıfın düzeni ve yönetimiyle ilgili şartları, Mütevellî denen vakıf yöneticisini, onun görevlerini ve hakları belirtilirdi. Vakfiye kadı tarafından tasdik edildikten sonra hükümleri değiştirilmeden uygulanır. Binanın tamirâtı, öğrenci giderleri, öğretmen ücretleri vakıflarca karşılanmıştır. Örgün eğitimle ilgili vakıflarda Sıbyan Mektepleri ve Medreseler, yaygın eğitimle ilgili vakıflarda cami, tekke kütüphane gibi yaygın eğitim kurumları ön plana çıkmıştır.

1.8) Matbaanın Türk Eğitim Tarihindeki Yeri

Matbaa Osmanlılar zamanında Avrupa'dan 1727 yılında alınmıştır⁴⁶. Oysaki Yahudiler İspanyol zulmünden kaçıp İstanbul'a geldiklerinde (1492) matbaalarını da yanlarında getirmişlerdi. Bu yüzdendir ki yabancıların eğitim alanında bizden çok daha ileri gitmeleri, eğitimdeki yenilikleri zamanında ve bilinçli bir şekilde takip edebilmiş olmalarındandır.

Osmanlı Devleti ise matbaayı dine aykırı olarak düşünmüş ve Avrupa'nın bu teknolojisini benimsememiştir. Tabii bunların Medreselerin çıkarlarına uygun düşmeyeceği korkusu da sebep olduğu halkın yanlış yönlendirilmesinin de katkısı büyüktür. Ayrıca Osmanlı Devletinde çok sayıda Hattatın bulunması ve geçimlerini hattatlık yaparak sağlıyor olmaları, Matbaanın kullanılmaya başlamasıyla beraber onların ekmek teknelerine de zarar vereceği düşüncesiyle matbaanın kullanılmaya başlanmasını çok geciktirmiştir. Cahil kesimler kitapların elle yazılmasının daha fazla sevap getireceği düşüncesini halka benimsetmişlerdi. El yazması eserlerin daha cezbedici olması, elle yazılan eserlerin daha güvenilir kabul edilmesi,

---

⁴⁵ Unat, s. 44.

⁴⁶ Uzunçarşılı, s. 250.

yabancılardan bir yeniliği alıp benimsemeyi Osmanlı Devletinin güçlü ihtişamına yedirememesi, matbaanın Osmanlı Devletine girmesini çok geciktirmiştir⁴⁷.

Bu durum tâ ki 1683 Viyana yenilgisine kadar bu şekilde devam etmiştir. Viyana yenilgisiyle başlayan geri çekilme Osmanlı Devleti'nin, Batı'nın üstünlüğünü kabul etmesini sağlamış, geç kalmanın vermiş olduğu cahiliyet uykusundan uyandırmış, Avrupa'yı taklit ederek bazı yenileşme hareketlerine girişmelerini sağlamıştır. Fransa'ya elçi olarak (1720) gönderilen Mehmet Efendi'nin görevi elçilik bir yana asıl amacı, Fransız eğitim modelini yakından incelemektir. Tüm bunlar olup biterken bu karışık dönemde Macar asıllı İbrahim Müteferrika (1674- 1745) matbaayı Osmanlı Devleti'ne getirmiştir. Müteferrika'ya göre matbaa kullanmak kitap sayısını çoğaltacak, kitaplar çoğalınca fiyatları ucuzlayacak ve herkes kitap satın alabilecek, her yerde kütüphaneler oluşturulabilecek, bilgisizlik doğal olarak ortadan kalkacak ve öğretim kolaylaşacaktır. Bu da Ülkenin gelişmesini sağlayacaktır. Müteferrika'nın talebi ve açıklaması doğrultusunda (ki o, dini kitapların basılmamasını ilk önce diğer bilimlere ait kitapların basılmasının daha doğru olacağını söyler; ancak, padişah fermanı ve Şeyhülislâmın fetvası doğrultusunda dini kitapların basılmasına da izin çıkar) O'nun matbaa kurup, kitap basmasına izin verilmiştir. İlk basılan kitap "Vankulu Lûgati"dır⁴⁸. Kitapların fiyatları düşürüldüğünde (35 kuruştur ki ilk basılan kitap ve bu dönemin şartlarına göre oldukça pahalı bir kitaptır) el yazması kitapların gerçekten çok pahalı oldukları, bu yüzdende ancak aydınların ve zengin insanların kitap sahibi oldukları ortaya çıkmıştır⁴⁹.

İbrahim Müteferrika'yı sadece kitap basmış bir kişi olarak düşünmek yanlış olur. Çünkü O, aynı zamanda dönemin önemli bir düşünürü de olmuştur. Bastığı kitapları özenle seçmiş; Tarih, Coğrafya, Osmanlı Devleti'nin önceki durumunu, Hıristiyan Avrupa'sının şimdiki durumunu, Bilim ve Teknikteki buluşları anlatan kitap basımlarına önem vermiş halkı aydınlatmaya çalışmıştır. O, bir toplumun ilerleyip gelişmesinin bilim sayesinde olduğunu fark etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin, matbaayı Avrupa'daki icadından 300 yıl sonra alması eğitim ve bilimdeki geri kalmanın en önemli nedenlerinden birini oluşturmuştur.

---

⁴⁷ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773- 1923)*, 2. Basım, Ankara 1987, s. 61.

⁴⁸ Kenan Seyithanoğlu ve Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 12, İstanbul 1989, s. 1102.

⁴⁹ Ergin, *Türkiye*, c. 2, s. 31- 62.

Yine ilk basılan kitabın Medreselerde okutulan bir sözlük olması eğitimin öneminin vurgulanması için güzel bir örnek teşkil etmiştir. İlk basılan kitapların dinî değil de Müsbet ve Sosyal Bilimlere yönelik olması Osmanlı Devleti'ne yeni fikirlerin girmesini kolaylaştırmıştır. Dini kitaplar ise 1803 yılından sonra basılmaya başlanmıştır. 1773 yılından sonra açılmış Askerî ve Sivil okullar kitap ihtiyacını arttırmış, artan talep doğrultusunda ülke genelinde yeni matbaalar oluşturulmuştur. Kitap sayısının artması, kitap fiyatlarının ucuzlamasını sağlamış; kitapların ucuzlaması ise toplumun kültür düzeyinin artmasını sağlamıştır.

Matbaalarda kitapların yanı sıra 1831 yılından sonra süreli yayınlar (gazete ve dergiler) da basılmaya başlanmış bu da toplumun günün meselelerini, önemli olayları daha iyi takip etmelerini sağlamıştır⁵⁰.

---

⁵⁰ Akyüz, *Türk*, s. 80.

II. BÖLÜM

2) Eğitimde Yenileşme Hareketleri Dönemi (1773–1839)

Osmanlı Devletinin gerileme süreci bu dönemde de hızla devam etmektedir. Toprak kayıpları, sayısız yenilgiler gibi çözüm üretilemeyen sorunlar gün geçtikçe artmıştır. Bu da artık Osmanlı Devleti'nin bazı yenileşme hareketlerini gerekli kılmıştır. Eğitimde yenilik olarak adlandırılabilir bir çok olay bu dönemde gerçekleşmiştir. Yenileşme hareketleri Askerî alanda yenilgilerin artmasından dolayı ilk olarak bu alanda başlamıştır. Uzun süreli olmasa da bazı Askerî okullar açılmış, daha sonrasında da III. Mustafa döneminde Mühendishane-i Bahri-i Hümayûn açılarak yenileşme hareketleri devam etmiştir¹.

Bu dönemde 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, Medreselerin en önemli destekçilerinden birini kaybettirmiştir.

Yine Batı dillerinin Askerî okul müfredatına eklenmesi, okullarda yabancı öğretmenlere yer verilmesi gözden kaçırılmayacak yenilikler arasındaki yerini almıştır. Yine etkileri hâlâ günümüze kadar devam etmekte olan ilköğretimin zorunlu hâle getirilmesi bu dönemde olmuştur ve bu da eğitimde bir ilk niteliği taşımıştır.

Batı ile ilişkilerin artması ile birlikte 1830-1833 yıllarında Avrupa'ya öğrencilerin gönderilmesiyle hız kazanmıştır. Gazete ve dergilerin çıkması toplumun eğitim düzeyini arttırmıştır. Türkçe yayınlanmış ilk gazete olan Takvim-i Vekâyi (1831) yine bu dönemde çıkmıştır².

2.1) Yenileşme Döneminde Askerî Okullar

Osmanlılar, savaşlarda yenilgi sayıları arttıkça bu yenilgileri Askerî alanda geri kalmışlığa bağlamışlardır. Çünkü dönemin Avrupa'sına bakıldığında güçlü ve eğitilmiş bir orduya sahip oldukları göze çarpmaktadır. Askerî alanda da yeni okullar açmışlardır. Bundan dolayı ilk olarak Batı'yı taklit ederek Avrupaî tarzda Askerî okullar açarak yenileşme hareketlerinde

¹ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitim'in Doğuşu ve Gelişimi (1773- 1923)*, 2. Basım, Ankara 1987, s. 35.

² Cahit Baltacı, *15-16. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 1. Basım, İstanbul 1980, s. 31-33.

bulunmuşlardır. Aynı zamanda 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne gelen yabancı uzmanlarda öncelikler Askerî alanda yenileşmeyi tavsiye etmişlerdir³. Ayrıca askerî alanlar, medreselilerin etkisinin en az hatta hiç olmadığı bir alan olması yenileşmenin önce Askerî alanlara kaymasına sebep olmuştur.

Askerî dönem okullarına baktığımızda ilk olarak karşımıza III. Mustafa zamanında 1773 yılında açılmış olan Mühendishane-i Bahr-i Hümayûn çıkar ve ilk Askerî Deniz Okulu⁴ olma vasfına sahiptir. Bu okulun öncelikli açılmasının sebepleri arasında 1770 yılında İzmir- Çeşme Limanı'nda bulunan Osmanlı Devleti'ne ait bir donanmanın Ruslar tarafından yakılmış olması büyük etken olmuştur.

Okulun ilk açıldığı sıralarda öğrenci yetersizliğinden dolayı okuma yazma bilmeyen çocuklar da okula öğrenci olarak alınmıştır. Daha sonraki yıllarda Kur'an okumasını bilen, yazı yazmış çocuklar okula öğrenci olarak alınmaya başlanmıştır⁵.

Okulun öğrenim süresi olan 3 yılın ilk iki senesinde İlmihal, Arapça, Hesap, Hendese, Cebir, Resim; üçüncü senede ise alan dersleri okutulmuştur. 1842 yılından itibaren Fransızca seçimlik, İngilizce ise zorunlu⁶ ders olmuştur.

1793 yılında III. Selim tarafından Topçuluk, Haritacılık Öğretimi yapan Mühendishâne-i Berr-i Humâyûn (1793) açılmıştır⁷. Bu okulun açılması dönemin Yeniçeri Ocağı'nın tepkisini çekse de, dönemin en iyi hocalarının bu okulda toplanmış olması Avrupalı Devletlerin beğenisini kazandırmış ve çeşitli ders araç-gereçleri ile bunun yanında ders kitapları hediye etmelerini sağlamıştır⁸.

Bu okulun son sınıf öğrencileri yol, köprü, gibi Devletin inşaat ya da tamiri için taşraya gitmişlerdir. Taşraya çıkan öğrencilerden Osmanlı Devleti'nin genel haritasını çıkarmak için gittikleri bölgelerin haritalarını da oluşturup getirmeleri istenmiştir.

Diğer bir okul ise 1827'de Tıphane-i Âmire ve Cerrahhane-i Mamure (1827) adı altında öğrenim süresi 4 yıl olan; okutulan derslerin Arapça, Türkçe, Fransızca, Sarf ve Nahiv, İmlâ,

³ Alaettin Avcı, *Türkiye'de Askerî ve Yüksek Okullar Tarihiçesi*, 1. Basım, İstanbul 1963, s. 78.

⁴ Avcı, *Türkiye'de*, s. 79.

⁵ Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, 2. Basım, İstanbul 1998, s. 63.

⁶ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi Başlangıçtan 1993'e*, 16. Basım, İstanbul 2010, s. 30.

⁷ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. 2, 4. Basım, İstanbul 1977, s. 386.

⁸ Akyüz, *Türk*, s. 97.

Kitâbet; İlaçların, Bitkilerin ve Hastalıkların Arapça ve Türkçe adları, boş zamanlarda Din Dersleri, Cerrahlık Uygulaması, Fransızca olacak şekillerde Anatomi ve Tıp Bilimlerine giriş, daha sonra yeteneklilerin seçilip hastanede cerrahlık uygulamaları yapmalarını sağlayan tıp okuluydu⁹. Bu okulda öğretim dersleri Fransızca, Cerrahane de uygulama dersleri ise Türkçe verilmiştir.

1834 yılında açılmış olan Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye (1834) yine göze çarpan dönemin önemli okullarından birisi olmuştur. Bu okul meslekî bilgilerin verilmiş olmasının yanı sıra, okul kurulduğu andan itibaren Viyana, Paris ve Londra'ya bazı öğrenciler tahsil için gönderilmiş, yurt dışından öğretmenler getirilmiştir. Bu okul sadece öğretmen yetiştirmemiş uzun yıllar boyunca da sivil okulların öğretmen ihtiyacını karşılanmıştır.

1834 yılında açılan Muzıka-ı Hümâyûn Mektebi ise Yeniçeri Ocağıyla beraber ortadan kalkan mehterhanenin yerine oluşturulmuştur¹⁰.

2.2) Yenileşme Dönemi Sivil Okullar

1839 yılında açılmış Rüştîye Mektepleri açılmağa başlanmış olan Askerî okullardaki öğrencilerin Türkçe okuyup- yazmalarını bilmemelerinden dolayı (ki o zaman öğrencilere önce Türkçe eğitim veriliyordu, bu da öğretim hızını yavaşlatıyordu), Sıbyan mektepleri ile Askerî okullar arasında Türkçe öğretim vermek için Ortaokul düzeyinde açılmış bir okuldu. Bu okulların öğrenim süresi 2 yıldır ve öğretim dersleri Arapça, Sarf ve Nahiv, Nuhbe-i Vehbi, Farsça ve Tuhfe-i Vehbi, Türkçe İnşâ, Hat, Lûgat, Ahâk'tı¹¹.

Önemli bir diğer okul ise 1839 yılında Sivil Memur yetiştirmek için açılmış olan Mekteb-i Maarif-i Adliye' dir. Okulda Arapça, Sarf ve Nahiv, Farsça ve Tuhfe-i Vehbi, Gülistan, Hat, Kara Cümle, Darp, Taksim, Türkçe İnşâ, öğrenciler ilerledikçe Fransızca Gramer ile ufak Hendese, Coğrafya, Tarih ve Politika¹² dersleri okutulmuştur.

---

⁹ Ergin, *Türkiye*, c. 1-2, s. 334-353.

¹⁰ Koçer, *Türkiye'de*, s. 39.

¹¹ Akyüz, *Türk*, s. 129.

¹² Nafi Atuf Kansu, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, 1. Basım, Ankara 1983, s. 60-61.

1839 yılında ise Mekteb-i Ulûm-i Edebiye adı verilen bir okul açılmıştır. Rüştiye düzeyinde olan bu okul halka ve memurlara yanlışsız yazı yazabilme, bir konuyu kaleme alabilme öğretimi yapmak için oluşturulmuştur.

2.3) Yenileşme Döneminde İlköğretimin Zorunluluğu Etkileri

Her ne kadar ilköğretimin zorunluluğu Tanzimat döneminde gerçekleşmiş olsa da daha önceki dönemlerde ilköğretimin zorunlu hale gelmesi için bazı çalışmalar yapılmıştır. 1824'te II. Mahmut'un yayınladığı ferman ilköğretim zorunluluğunu getiren ilk belge kabul edilmiştir¹³.

Ferman çocukların buluşa (12 yaşına) erinceye kadar çırak olarak verilmemeleri, öğrenim hayatlarına devam etmeleri, anne-babaların bunun bir görevi olduğu, bu görevi ihmal edenlerin Tanrı tarafından cezalandırılacağı, çalışmak zorunda olan çocukların velileri ve hocaları tarafından Kadı'ya götürülerek alacakları mühürlü bir izin belgesiyle çırak olabilecekleri ama bir yandan da öğrenime devam edecekleri, belgesi olmayan çocukları ise çalıştıran esnafların tespit edildiklerinde cezalandırılacakları duyurulmuştur¹⁴.

Aslında bu ferman artık eğitim-öğretimin şart olduğu, eğitilmiş ve kültür düzeyi yüksek olan bir toplumun oluşturulması gerektiği, günümüzde ilköğretimin zorunlu olmasının çıkış noktasını oluşturmuştur.

2.4) Yenileşme Dönemi Avrupa'ya Öğrenci Gönderilmesi ve Etkileri

II. Mahmut döneminin son yıllarında Avrupa tarz ve usulleri, yöntem ve tekniklere verilen önem her gün biraz daha artmıştır. İlim sahibi, yeni gelişmelerden haberdar olan okur-yazar insan sayısına olan ihtiyaç artmış ve artan bu ihtiyacı karşılamak üzere Padişah'ın emriyle 150 kadar öğrencinin Tıbbiye ve Enderun'dan seçilerek Avrupa'ya gönderilmesi planlanmıştır¹⁵. Ancak halkın tepkisinden çekinildiği için gönderilmesi planlanan 150 civarındaki öğrenci Harbiye ve

---

¹³ Mahmut Cevat, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, 5. Basım, İstanbul 2002, s. 1-4.

¹⁴ M. Cevat, s. 10.

¹⁵ Koçer, *Türkiye'de*, s. 43.

Mühendishane'den seçilerek Viyana, Paris, Londra başta olmak üzere yurtdışına eğitim için gönderilmiştir¹⁶. Bundaki amaç:

- Harbiye ve öteki Askerî okullara yetenekli, bilgili öğretmen yetiştirmek,
- Kültür ve Teknik bilgi sahibi subay yetiştirmek,
- Tophane, Baruthane, Fişekhane, Dökümhane gibi askerî fabrikalara mühendis subay yetiştirmektir¹⁷.

Tanzimat'tan sonra özellikle Fransa'ya çok sayıda öğrenci ve ustalar yetiştirmek için öğrenci gönderilmeye devam edilmiştir. Avrupa'da öğrenim görmüş öğrenciler ülkeye döndüklerinde önemli görevler üstlenmiş, birçok alanda Batı'nın anlayış ve yöntem-teknikleri hâkim olaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin, halkının çehresi değişmiş, bakış açıları aydınlanmıştır¹⁸.

---

¹⁶ Koçer, *Türkiye'de*, s. 44.

¹⁷ Kansu, s. 65.

¹⁸ Kansu, s. 78.

III. BÖLÜM

3) Tanzimat Dönemi Türk Eğitim Sistemi (1839-1876)

Tanzimat, düzenleme anlamına gelmektedir. Abdülmecit (1839- 1876) tahta çıktığında Reşit Paşa'nın da etkisiyle Tanzimat Fermanı'nı yayınlamıştır¹. Etkileri günümüze kadar sürmüştür ve sürmeye devam etmektedir. Dönemin eğitim özelliklerine baktığımızda:

1) Eğitimin geliştirilmesi devleti felakete gidişten kurtaracak bir yol olarak görülmeye başlanmıştır. Eğitimin siyasal ve toplumsal bir işlevi olduğu fark edilmiştir.

2) Eğitim bir bilim olarak görülmeye ve eğitim bilimi kitapları yazılmaya başlanmıştır.

3) Okul ve sınıf ortamının düzenlenmesini, yeni ders araç gereçlerinin kullanılmasını, genel ve özel yeni öğretim yöntemlerinin denenmesine gidilmiştir.

4) Örgün eğitim alanında İstanbul'da ve taşrada büyük çabalar gösterilmiş, bazıları günümüzde de etkinliğini sürdüren birçok okul kurulmuştur.

5) Medrese dışındaki örgün eğitim ilk, orta, yüksek şeklinde bir derecelenmeye gidilmiş ve kısmen kâğıt üzerinde kalsa da kapsamlı düzenlemeler düzenlenmiştir(1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi). Eğitim yönetiminde yeni bir örgütlenmeye gidilmiştir(Maarif-i Umumiye Nezareti).

6) Örgün eğitim kurulup geliştirme çabaları mantık-i bir sıra izlememiş, ilköğretime hemen hemen hiç el atılmadan orta ve yüksek öğretimde düzenlemelere gidilmiştir.

7) Örgün eğitimde mantık-i sıra izlemeyen girişimler esas olarak medreselilerin tepkisinden kaçınmak, medreseler ve geleneksel Sıbyan mektepleri dışında yeni okullar açmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Fakat medrese zihniyeti eğitimdeki yenileşmeleri yinede kolay benimsememiştir.

8) Medreselerin düzenlenmesine gidilmemiş bazı meslek medreseleri açılmıştır.

9) Öğretim kurumlarında birlik olmadığı için, uzun yıllar “Medrese” , “Tanzimat Mektepleri”, “Askeri Mektepler”, “Azınlık” ve “Yabancı Mektepler” gibi çeşitli kaynaklardan

---

¹ Bülent Tanör, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri (1789- 1980)*, 14. Basım, İstanbul 2000, s. 61.

çok farklı bilgi, düşünce, ideal ve dünya görüşüne sahip insanlar yetiştirilmiştir. Bu zıtlıkların toplumda olumsuz sonuçları görülmüştür.

10) Eğitimde yenileşmeler bir avuç yönetici, aydın ve öğretmen tarafından başlatılmıştır.

11) Avrupa'da ki gelişmelerin topluma tanıtılmasında ve eğitimdeki yenileşmesi Avrupa'da görev yapan Osmanlı Elçilerin ve öğrenim gören aydınların önemli katkıları olmuştur.

12) Eğitimdeki yenileşmeler hemen her zaman eski malzeme ile yeni bir şey yapmak biçiminde gerçekleştiği için, medrese, böylece yeni okullarda etkisini şu yollarla kısmen sürdürmüştür: Öğretmen, öğrenciler, programlar, yöntemler.

13) Tanzimatçılar, siyasette olduğu gibi eğitimde de “Osmanlılık” idealine önem vermek istemişler, fakat azınlıklar kendi ayrılıkçı ve milli emellerinden vazgeçmemişlerdir.

14) Azınlık ve yabancı okulları çok büyük gelişmeler göstermiş, devlet için bir tehlike haline gelmeye başlamışlardır.

15) Açılan yeni okulların programlarına hayata dönük dersler konulmuştur.

16) Programlarda doğal olarak bir gelişme gözlenmekle beraber uzun süre çeşitli okulların programları birbirine çok yakın bir özellik göstermişlerdir.

17) Tanzimat'ın kökleşmesi için aydınlar ve memurlar yetiştirilmesi gerekli görülmüş, bu nedenle sivil okullara ve memur yetiştirmeye fazla önem verilmiştir.

18) Medrese dışındaki okullar da, Osmanlıca denen Türkçe, öğretim dili olarak benimsenmiştir. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (1869)'nın gerekçesinde “bir milletin eğitimde ilerleme sağlamasını, kendi dilinde eğitim öğretim yapmasında aramak gerekir; bir topluma yabancı dille bilim ve sanatta ilerleme yolunu göstermek zordur” denilmesi çok önemlidir. Bu dönemde, dilin öğretimdeki önemi yanında, sadeleşmesinin de gerektiği anlaşılmaya başlanmıştır.

19) Meslekî ve Teknik eğitimin temelleri anlaşılmaya başlanmıştır.

20) İlk kez öğretmen yetiştiren meslek okulları açılmıştır.

21) İlk kez, kızlar için orta dereceli okullar açılmıştır.

22) Öğrenci ve öğretmenlerin kılık ve kıyafetleri belirlenmiş düzenlenmeye başlanmıştır.

23) Disiplin aracı olarak falaka (yasal olarak) kaldırılmıştır.

24) Az zamanda çok iş yapmak düşüncesi vs. nedeniyle, sivil okulların pek çoğu için uygun binalar yapılmamış, bunlar eğreti binalarda öğretimlerini sürdürmüşlerdir. Askerî okullar bu açıdan daha şanslıdır.

25) Halk eğitiminin önemi daha iyi anlaşılmaya başlanmış, bu alanda gelişmeler görülmüştür².

Tanzimat Döneminde başlıca 3 nedenle eğitim alanında yenilik hareketlerine girişilmiştir. Bunlar;

- Tarihi gelişim süreci içerisinde ülkede yenilikler gerekli bir ihtiyaç olduğu ve halkın eğitilmesi “Devlet ve Hükümetin” önemli bir görevi olarak görüldüğü için (1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi) yapılmış,
- Osmanlı yönetimini ve Türklere düşmanca davranan Avrupa kamuoyunu kazanmak umuduyla yapılmış,
- Avrupa Devletleri’nin baskısı nedeniyle³ yapılmıştır.

3.1) Bu Dönemde Eğitimde Yenileşmenin Dayanakları

1839 Tanzimat Fermanında eğitimle ilgili bir kelime olmamasına karşın, devletin önde gelenleri yapılmış ve yapılacak olan değişimlerin kalıcı olabilmesi için, bilgili, kültür düzeyi yüksek, okuryazar olan aydın bir halk kitlesinin mevcut olmasıyla sağlanacağı düşünülmüştür⁴. Bu da örgün ve yaygın eğitim kurumları, yani Avrupa standartlarında eğitim veren kurumların oluşturulması sayesinde sağlanabilmiştir. Sultan Abdülmecit bu durumu fark etmişti. Ülkenin ilerlemesi, halkın huzurlu bir ortamda yaşaması, askerî alanların dışındaki alanlarda yapılan yeniliklerin kalıcı olması için; halkın cahiliyetinin yok edilmesi için, ilim ve fen öğreten okulların daha da yaygın hale getirilmesi için gerekenlerin yapılıp, halkın eğitiminin sağlanması için bir ferman yayınlamıştır. Fermanında, her alanda her seviyeye uygun eğitim verebilen okulların

---

² Yahya Akyüz, *Tanzimat Döneminde Eğitim Öğretim Anlayış ve Uygulamalarında Görülen Yenilikler*, İstanbul Aralık 1989, s. 23.

³ Yahya Akyüz, *Cevdet Paşa'nın Özel Öğretim ve Tanzimat Eğitimine İlişkin Bir Layihası*, İstanbul 1988, s. 49.

⁴ Cahit Baltacı, *15-16. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 1. Basım, İstanbul 1980, s. 105.

oluşturulması ve yaygınlaştırılması, halkın eğitilmesi, hem dünya için hem de din için kabul edilebilir bir eğitim verilmesinin üzerinde durulmuştur⁵. Tüm bu sebepler, Tanzimat Döneminde eğitimde yapılmış olan değişikliklerin sebeplerini ve dayanaklarını oluşturmuştur⁶.

3.2) Tanzimat Dönemi'nde İlköğretimdeki Yenilikler ve Gelişmeler

İlk girişim olarak 1847 yılında çıkartılmış öğretim programlarından öğretmenlere kadar birçok alanda birçok hükmü olan “Effâlin Tâlim ve Tedris ve Terbiyelerini ne Veçhile İcra Eylemeleri Lâzım geleceğine Dair Sıbyan Mekâtibi Hâceleri Efendilere İta Olunacak Talimat” başlıklı belge kabul edilmiştir⁷.

Sıbyan mektepleri için ilk göze çarpan ve en önemlisi diye nitelendirebileceğimiz okumanın yanında yazmanın da öğretilmesinin getirilmiş olmasıdır. Çünkü okuduğunu yazabilen öğrenci daha iyi öğrenebilir, öğrendikleri daha kalıcı olur. Çocuğun doğduğu andan itibaren doğasında var olmuş olan karalama arzusu, yeteneği geliştirilmelidir⁸. Bu dönemde çocukların eğitimi için verilmiş olan dersler; arzu edenlere ve yetenekli olanlara Hafızlık, Elifba, Cüz, Türkçe yazı (Lûgât), Dinî Bilgiler, Türkçe Tecvid dersleri ile önceki dönemlerden farklı olarak Kur’ân okumasının yanında diğer dini bilgilerinde verilmeye başlanması, Türkçe yazı derslerinin verilmiş olmasıdır⁹.

Dönemde siyah taş tahta adı verilen, üzerine yazı yazılabilen levha (Kur’ân hariç) Padişah tarafından her okula yeteri miktarda gönderilmiştir¹⁰. Kur’ân ayetleri ise kâğıt üzerine yazılmıştır. Heceler gösterilmiş, harflerin birleştirilme teknikleri öğretilmiştir. Öğrenciler seviyelerine göre kız öğrenciler kendi arasında, erkek öğrenciler kendi arasında gruplara ayrılmıştı. Dördüncü senenin sonunda ise okulu bitirme sınavı yapılmış, sınavı başarıyla geçenler mezun olmuştur¹¹.

---

⁵ Baltacı, s. 106.

⁶ Akyüz, *Tanzimat*, s. 76.

⁷ Akyüz, *Tanzimat*, s. 79.

⁸ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi Başlangıçtan 1993'e*, 16. Basım, İstanbul 2010, s. 152.

⁹ Kamran Birand, *Aydınlanma Devri Devlet Felsefesinin Tanzimat'a Tesirleri*, 1. Basım, Ankara 1955, s. 38.

¹⁰ İsmail Kara, “*Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İslamcılık Tartışmaları*”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul 1985, s. 2005.

¹¹ Kara, c. 5, s. 2005-2006.

Çocukların öğrenim süreleri ise 7 yaşında başlayıp 13 yaşına kadar devam etmiştir¹². İlk dört senenin sonunda mezun olamayan çocuklar için ek üç yıl daha hak tanınır, bu durumda da mezun olamayan çocuklar velileri isterse öğrenciler okula devam edebilmişlerdir¹³.

Bu dönemde falaka uygulama usulü kaldırılmış, bunun yerine; azar, öğretmenin öğrenciye küsmesi, kulak çekmesi gibi hafif şiddetli, ceza amaçlı yeni yöntemler getirilmiştir¹⁴. 10 yaşına kadar öğrencilerin abdest alıp namaz kılmaları için uyarıda bulunacak, 10 yaşından sonra çocuklar hâlâ kılmıyorsa elle dövülecek çalışanlar ise sözlü olarak övülecektir¹⁵.

Bununla beraber öğretmenleri teftiş etmek için müfettişlikler oluşturulmuştur. İlköğretimde daha önemli adımlar atılmaya dönemin sonlarında çıkan (1869) Maarifî Umumiye Nizamnamesi ile atılmıştır¹⁶. Bu belgede sıbyan mektepleriyle ilgili olarak ilgili maddeler şunlardır;

- Md.3- her mahalle ve köyde en az bir mektep, Müslüman- Hıristiyan karışık yerlerde her toplum için ayrı bir mektep bulunacaktır.
- Md.4- Sıbyan Mekteplerinin inşa, tamir ve öğretmen masrafları ilgili toplum tarafından karşılanacaktır.
- Md.5- Öğretmenler (yapılacak) nizamnameye göre seçilip atanacaklardır.
- Md.6- Sıbyan mekteplerinin süresi 4 yıldır ve programı şöyledir: Usûl-i Cedîde Veçhile Elifba, Kur'ân-ı Kerim, Tecvid, Ahlâk Risaleleri, İlmihal, Yazı Tâlimi, Muhtasar Fenn-i Hesap, Muhtasar Tarih-i Osmanî, Muhtasar, Coğrafya, Malûmat-ı Nafia Risaleleri.

4 yıldan sonra, hafızlığa çalışmak isteyen öğrenciler bir süre daha okulda kalabilmişlerdir. Hıristiyan sıbyan mekteplerinde ise kendi dinleriyle birlikte Osmanlı tarihi yine kendi dilleri ile okutulmuştur.

- Md.9- Kızların 6- 10, erkeklerin 7-11 yaşları arasında mektebe devamları zorunludur.

---

¹² İlber Ortaylı, “Batılâşma Sorunu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 1, 2. Basım, İstanbul 1985, s. 305.

¹³ Ortaylı, *Batılâşma Sorunu*, c. 1, s. 305

¹⁴ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 156.

¹⁵ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 127.

¹⁶ Tanör, *Anayasal Gelişmeler*, s. 87.

- Md.10- 13- ilköğretimin zorunluluğunun uygulanışı ve buna uymayan ana- babalara verilecek para cezalarıyla ilgilidir.
- Md. 15- Bir yerde iki sıbyan mektebi varsa, bunlardan biri kızlara diğeri erkeklere ayrılır; yoksa kızlar için mektepler yapıncaya kadar aynı okula giderler ancak ayrı otururlar.
- Md.16- Ayrı kız sıbyan mekteplerinin hoca ve dikiş öğretmenleri kadın olacak fakat yeterli sayıda ehliyetli muallimler yetiştirilinceye kadar yaşlı ve iyi ahlâklı adamlardan muallim tayini caiz olunmuştur¹⁷.

İlköğretimin zorunluluğu ise 1876 yılında Kanun-i Esasî’de yer almış ve bundan sonra Anayasalara geçmiştir¹⁸.

3.3) Tanzimat Dönemi’nde Orta Öğretimde Yenilikler ve Gelişmeler

Tanzimat döneminde medreselerin dışında yeni bir ortaöğretim açılması uygun görülmüş ve bunun için 1848 yılında Rüştîyeler, 1845 yılında İdadîyeler ve 1868 yılında Sultaniyeler açılmıştır¹⁹.

Askerî rüştîyelerin dışındaki rüştîyelere mülkiye rüştîyeleri adı verilmiştir. rüştîyeler sıbyan mekteplerinin bir üst basamağı olarak düşünülmesine rağmen zamanla hedeflenen düzeyde eğitim veremez olmuştur. Rüştîyelerin öğrenim süresi 4 yıldır ve sıbyan mekteplerini bitirip şahadetname alan her öğrenci sınavsız kabul edilmiştir²⁰.

Darümuallimîn-i Rüşdî ile beraber ülke nitelikli öğretmenlerin sayesinde nitelikli yetişmiş öğrencilere kavuşmuş ve 500 haneyi geçen her yerde Rüştîye kurulması 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile zorunlu kılınmıştır²¹.

Nizamnameye göre erkek rüştîyelerinde, Mebâdi-i Ulûm-i Dinîye, Lisan-ı Osmanî Kavâidi, İmlâ ve İnşa, Tersim-i Hutut, Mebâdi-i Hendese, Defter Tutmak Usulü, Tarih-i Umumî,

---

¹⁷ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 141-142.

¹⁸ Tanör, *Anayasal Gelişmeler*, s. 89.

¹⁹ Akyüz, *Tanzimat Dönemi*, s. 83.

²⁰ Akyüz, *Tanzimat Dönemi*, s. 80.

²¹ Tanör, *Anayasal Gelişmeler*, s. 96.

Tarih-i Osmanî, Coğrafya, Jimnastik ve isteklilere 4. yılda Fransızca, Tertib-i Cedid üzerine Kavâid-i Arabiye ve Farsiye, mektebin bulunduğu yerde en çok kullanılan dil²² öğretilmiştir.

Kız Rüştîyelerinde ise; Mebâdi-i Ulûm-i Diniye, Lisan-ı Osmanî Kavâidi, Mebâdi-i Kavâid-i Arabiye ve Farsiye, İmlâ ve İnşa, Müntehabat-ı Edebiye, Tedbir-i Menzil, Muhtasar Tarih ve Coğrafya, Hesap ve Defter tutmak Usulü, Nakşa medar olacak şekilde resim, ameliyat-ı hiatiye, musiki²³ dersleri verilmiştir.

1859 yılından önce kız öğrenciler için bir rüştîye olmaması, sadece sıbyan mektebi olması yüzünden, maddi durumu iyi olan aileler kızlarına özel hocalar tutarak cami-i derslerini almalarını ve okumalarını sağlamıştır²⁴. 1859 yılından sonra ise ilk kız rüştîyesinin açılmasıyla beraber kızlar da ortaokul düzeyinde eğitim görmeye başlamışlar kadınların eğitimi her ne kadar yavaş olsa da okuryazar olanların sayısı artmış, Tanzimat'la beraber devlet dairelerinde memur olarak görev almaya başlamışlardır²⁵.

İdadilere baktığımızda ise harb okulları ve askeri tıbbiyeye girmek isteyen öğrencilerin eksik bilgilerini tamamlamak için açılmış olan okullardır. Öğrenciler öğrenim süresinin ilk üç sınıfını mahallelerinde, son sınıfı ise İstanbul'da okumuşlardır²⁶. Sonraları da rüştîyelerin devamı olacak şekilde üç yılda idadi öğrenimi getirilmiş böylece ortaöğrenim süre yedi yıla çıkartılmıştır²⁷.

İdadiyelerin dersleri, mükemmel Türkçe kitabet ve inşa, Fransızca, kavanin-i Osmaniye, mantık, mebbade-i ilm-i servet-i milel, coğrafya, tarih-i umumi, ilm-i mevalid, cebir, hesap ve defter tutma usulü, hendese ve ilm-i mesaha, hikmet-i tabiye, kimya, resim²⁸ dersleri okutulmuştur.

Sultaniler ise lise düzeyinde eğitim veren paralı ortaöğretim kurumlarıdır²⁹. Rüştîyeler yüksek öğretim kurumlarına eğitim vermekte yetersiz kalmışlardır. O dönemde Padişah Abdullaziz'in Fransa'da bir seyahatte bulunması, Fransa'da bulunan lise okullarını yakından

---

²² Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 144.

²³ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 144-145.

²⁴ Baltacı, s. 112.

²⁵ Baltacı, s. 112.

²⁶ Akyüz, *Tanzimat Dönemi*, s. 99.

²⁷ Akyüz, *Tanzimat Dönemi*, s. 98.

²⁸ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 145.

²⁹ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 146.

inceleme fırsatı bulmasını sağlamıştır; yurda döndüğünde Anadolu’da (İstanbul’da) Fransa Devleti’nin de isteği ve yardımları sayesinde öğrenim süresi 10 yıl olan “Mekteb-i Sultani” okulunu açmıştır³⁰. Daha sonraları sultanilerin eğitim süreleri üçü iptida, üçü tali, üçü âli olmak üzere dokuz yıla düşürülmüştür³¹. Sonraki dönemlerde açılan sultaniyelerde, rüştiyelerden sonra altı yıllık bir eğitim verilmesi uygun görülmüştür³².

Kısm-ı adi adını taşıyan ilk üç yılında idadi dersleri; Kısm-ı ali adını taşıyan son üç senesinde ise edebiyat ve ulum (Müsbet bilimleri) şubeleri dersleri; Edebiyat sınıfında ise, Türkçe, fenn-i kitabet ve inşa, Arabi ve farisidel edebiyata müteallik müellefaat, maani, Fransızca, ilm-i servet-i milel, hukuk-ı milel, tarih; ulum sınıfında ise hendese-i resmîye, menazır, cebir ve cebirin hedeseye tatbiki, müsellesat-ı müsteviye ve küreviye, heyet, hikmet-i tabiiyye ve kimyanın muktasar suretle sanai ve ziraate tatbiki, ilm-i mevalit, fenn-i tahtit-i arazi dersleri³³ okutulmuştur.

3.4) Tanzimat Dönemi’nde Yüksek Öğretimde Yenilik ve Gelişmeler

1863 yılında ilk Darülfünun açılmıştır³⁴. Bu okul Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Müslüman olan ya da olmayan herkese eğitim vermiştir. Okulun amacı devletin ihtiyaç duyduğu nitelikli insan gücünü sağlamak, medreselerin dışında dini eğitimden uzak modern bir eğitimin verilmesidir. Darülfünun Hikmet ve Edebiyat ilm-i hukuk, ulum-u tabiye ve riyaziye şubelerinden oluşması ve her şubenin eğitim süresinin üç yıl olması planlanmıştır³⁵.

Müderrisler için eğitim süresi 4 yıl, yaş alt sınırı 16’dir. Şube dersleri şunlardır³⁶

Hikmet ve Edebiyat şubesi	İlm-i hukuk şubesi	Ulum-i Tabiye ve riyaziye şubesi
İlm-i Terkb-i vücut-i insani	Fıkıh-ı şerif’in Muamelat bahsi	Heyet

³⁰ Tanör, *Anayasal Gelişmeler*, s. 104.

³¹ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 146.

³² Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 146.

³³ Akyüz, *Tanzimat Dönemi*, s. 99.

³⁴ Akyüz, *Tanzimat Dönemi*, s. 97.

³⁵ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C.1, 4. Basım, İstanbul 1977, s. 353.

³⁶ Ergin, *Maarif Tarihi*, C.1, s. 354.

İlm-i Ahval-i nefis	Usul-ı fıkıh	Hikmet-i Tabiiye
Mantık ve maani	Romalıların hukuku	İlm-i kimya
Beyan	Fransızların Hukuk-ı adiyeye kanunnamesi	İlm-i tabakat-ül arz
İlm-i kelam	Hukuk-ı adiyeye müteallik usul-ı muhakeme	İlm-i maadin
İlm-i ahlak	Ticaret-i berriye ve bahriye	İlm-i nebasat
Hukuk-ı tabii	Ceza kanunname-i humayunları	İlm-i hayvanat
İlm-i tarihü	Usul-ü muhakeme-i cinayet	Hendese
Mükemmel Arabi	Hukuk-ı mülkiye	Müsellesat
Farisi	Hukuk-ı milel	Hendesenin cebire tatbiki
Türki		Hendese-i resmiye
Fransızca		Menazır
Yunan ve Latin lisanlarıyla bilumum		Hesab-ı tefazuli ve tamamı
Ümmehat-ı elsine kavaidinin Tatbik ve mukayesesine dair		Cerr-i eskalin nazariyat ve tatbikatı
Sarf-ı umumi		Tarih-i ulum-ı tabiiye
İlm-i aruz		Riyaziye
Tarih-i umumi		Fenn-i tahtik-i arazi
Asar-ı atika, İlm-i meskukat		

Tablo 1 1869 maarif-i umumiye nizamnamesine göre darülfünun'un dersleri ve şubeleri

Darülfünun kütüphanesinde dönemin Fransa'sında yayımlanan ve tüm Avrupa'da yaygın olan felsefi akımlardan hümanizm ve pozitivizmi anlatan kitaplar getirilmiştir. Okul 1873 yılında kapatılmış, 1874 yılında hukuk mektebi, mühendislik mektebi, edebiyat mektebi olarak tekrar faaliyet vermiş; ancak 1881 yılında tekrardan kapatılmıştır³⁷. Bu da darülfünun kurma teşebbüslerinin başarılı olamadığını göstermiştir. Darülfünun'un başarısız olma sebepleri plansız teşebbüsler, nitelikli öğrencinin olmaması, kitap ve öğretmen sıkıntısı gibi sebepler sayılabilir³⁸.

Tanzimat döneminde mekteb-i mülkiye ve mekteb-i tıbbiye-i mülkiye mezunu öğrenciler daha sonraki dönemlerde, Türk fikir hayatının oluşmasında ve yaygınlaşmasında önemli roller üstlenmişlerdir.

Mekteb-i mülkiye (1859) devletin ihtiyaç duyduğu idarecileri yetiştirmek için açılmış olan okuldur ve öğrenim süresi 2 yıldır ve fenn-i tarih ve coğrafya, Hesap, ekonomi, politika, nizam-ı cedide ve muahedat-ı saltanat-ı seniye³⁹ dersleri okutulmuştur. 1867 yılında programın eğitim süresi 4 yıla çıkartılmış ve umumi devletler hukuku, usul-i defteri ve muhasebe, Fransızca olmak üzere müfredata yeni dersler eklenmiştir⁴⁰.

Mekteb-i Tıbbiye-i mülkiye (sivil tıp okulu), sivil alanda tıp eğitimi veren ve yine mezunlarının Türk düşünce ve siyasetinin oluşmasında büyük etkinliklerinin rol oynadığı okuldur⁴¹.

3.5) Tanzimat Dönemi'nde Mesleki ve Teknik Eğitimde Yenilik ve Gelişmeler

- 1847 yılında Yeşilköy'de ziraat talimnamesi adıyla bir tarım okulu açılmış ve 4 yıl sonra kapatılmış,
- 1857 yılında bir orman okulu,
- 1874 yılında maden mühendisi yetiştirmek için maden mektebi,
- 1864 yılında İstanbul'da Rumca, Fransızca, Bulgarca öğretmek için lisan okulları açılmıştır⁴².

---

³⁷ Tanör, *Anayasal Gelişmeler*, s. 104.

³⁸ Ergin, *Maarif Tarihi*, C.1, s. 353.

³⁹ Ergin, *Maarif Tarihi*, C.1, s. 355.

⁴⁰ Ergin, *Maarif Tarihi*, C.1, s. 355.

⁴¹ Ortaylı, *Batılılaşma Sorunu*, c. 1, s. 307.

Erkek teknik öğretim okullarına bakıldığında kimsesiz çocuklar için Diyarbakır, Bursa, Edirne gibi merkezlerde ıslah okulları açılmış ve bu çocukların günlük 2 saat ders işledikten sonra terzilik, kunduracılık, matbaacılık gibi pratik meslekler öğrenmeleri sağlanmıştır⁴³.

1868 yılında İstanbul'da öksüz çocuklar için 5 sınıflı ve yatılı bir "sanayi mektebi" açılmıştır⁴⁴. Demircilik, dökmeçilik, makineçilik, mimarlık, marangozluk, terzilik, kunduracılık, mücellitlik programda okutulan dersleri oluşturmuştur. 1. sınıfı tamamlayanlara "çıraklık", 2-3 ve 4. sınıfı tamamlayanlara "kalfalık", son sınıfı tamamlayanlara ise "ustalık" belgeleri verilmiştir⁴⁵.

Kız teknik öğretim okullarında ise kızlara yönelik sanayi dersleri verilmiş ve 1864 yılında dikim atölyesi niteliğinde ilk "ıslahathane" açılmıştır⁴⁶.

3.6)Tanzimat Dönemi Öğretmen Yetiştirme ve Çabaları

Bu günkü anlamda öğretmen yetiştirmenin tarihi Tanzimat dönemine denk gelmektedir⁴⁷.

Rüştiyelerin iyi eğitim yapabilmeleri için iyi yetiştirilmiş öğretmenler ile mümkün olmuştur. Bunun için 1848 yılında açılmış olan "darülmualimin" okuluna; öğrenci alımına, öğretmen atamasına ve verilen derslere titizlikle dikkat edilmiş, en iyi eğitimin verilmesi sağlanmaya çalışılmıştır⁴⁸.

Öğretmen okullarının eğitimi süresi 3 yıl olarak belirlenmiş adaylara iyi eğitim verilmek amacıyla sınıf sayısı 20 kişiyle sabit tutulmuştur⁴⁹. Programa alınan öğrencilerin Arapçayı anlayıp Türkçeye çevirebilecek kadar bilmesi yeterli görülmüş, ayrıca bir Arapça dersi gerekli görülmemiştir⁵⁰. Programa alınan öğrencilerin uygunsuz hal ve davranışlarının olmamasına ayrıca dikkat edilmiştir. Bu programda Farsça, aritmetik, geometri, alan ölçümü, astronomi, coğrafya dersleri verilmiştir⁵¹.

---

⁴² Ortaylı, *Batılılaşma Sorunu*, c. 1, s. 307.

⁴³ Ortaylı, *Batılılaşma Sorunu*, c. 1, s. 309.

⁴⁴ Akyüz, *Tanzimat Dönemi*, s. 150.

⁴⁵ Akyüz, *Tanzimat Dönemi*, s. 150.

⁴⁶ Akyüz, *Tanzimat Dönemi*, s. 153.

⁴⁷ Cemil Öztürk, *Atatürk Devrinde Öğretmen Yetiştirme Politikası*, 2. Basım, Ankara 2007, s. 4.

⁴⁸ Ergin, *Maarif Tarihi*, C. 2, s. 571 vd.

⁴⁹ Öztürk, s. 6.

⁵⁰ Öztürk, s. 6.

⁵¹ Akyüz, *Tanzimat Dönemi*, s. 158.

Öğretmenler mezun olduktan sonra atanıncaya kadar okulda kalabilmişlerdir. Atamada ise puan sıralaması ve başarı sırası dikkate alınmıştır⁵². Atandığı halde görevi beğenmeyip gitmeyen öğretmenlerin diplomaları elinden alınmış ve 3 yılda okulu tamamlayamayanlar okuldan atılmıştır⁵³.

Yine öğretmen okulları incelendiğinde medresenin tutum ve anlayışından hala uzaklaşamadıkları göze çarpmaktadır. Cer kaldırılmış olsa da öğretmen okulu öğrencileri hala Cer'e çıkmaya devam etmişlerdir. Cer'in kaldırılma sebepleri arasında Cer'in dilencilik gibi görülmeye başlanması ve bu durumun öğretmenlik mesleğinin saygınlığının yitirilmesine sebep olduğu, Cer sebebiyle birkaç ay okuldan uzak kalan öğrencilerin eğitim öğretimlerini aksatmaları sayılabilmektedir⁵⁴.

3.7) Müspet Bilim ve Geleneksel Eğitim Çatışması

Özellikle rüştiye, idadiye ve sultaniyeler de her ne kadar Tanzimat'la beraber sivil okullar müspet bilimler girmiş olsa da Cumhuriyet dönemine kadar okullarda dini bilimler ile müspet bilimlerin birbiriyle çeliştiği noktalar devam etmiş⁵⁵, bu durum da öğrenciler üzerinde olumsuz etkilere sebep olmuştur. Bu durumda bu dersleri okutan hocaların da etkisi büyüktür. Çünkü bu dersleri okutan hocalar kültür bakımından tamamıyla birbiriyle zıt olarak yetişmişlerdir.

Din hocalarının bilgi bakımından yetersiz oluşu, müspet bilimlere dogmatik açıdan yaklaşım olguları açıklamaya çalışmaları; müspet bilim hocaları tarafından, din hocalarını alaya almalarına sebep olmuştur⁵⁶.

3.8) Eğitimin İdari Teşkilatlanması

Rüştiyelerin açılmasıyla birlikte 1839 yılında "Mekatip-i Rüştiye Nezareti" kurulmuştur⁵⁷. 1845 yılında "Muvakkat Maarif Meclisi" kurumunun verdiği rapor üzerine 1846 yılında "Meclis-

---

⁵² Öztürk, s. 8.

⁵³ Öztürk, s. 9.

⁵⁴ Öztürk, s. 9.

⁵⁵ Akyüz, *Tanzimat Dönemi*, s. 160.

⁵⁶ Akyüz, *Tanzimat Dönemi*, s. 161.

⁵⁷ Tanör, *Anayasal Gelişmeler*, s. 115.

i Maarif-i Umumiye” kurulmuştur⁵⁸. 1849 yılından itibaren de “Mekatip-i Rüştîye Nezareti”nin görevi, 1846 yılında kurulan “Mekatip-i Umumiye Nezareti”ne bırakılmıştır⁵⁹.

Bu dönemde Darülfünun’un kurulması işiyle “Meclis-i Maarif-i Umumiye”, rüştîye ve sıbyan mektepleriyle “Mekatip-i Umumiye Nezareti” ilgilenmiştir⁶⁰. Okulların teftişi için de müfettişler görevlendirilmişti. 1857 yılında kurulan “Maarif-i Umumiye Nezareti” bakanlık düzeyinde oluşturulan ilk eğitim örgütüdür⁶¹.

1851 – 1862 yılları arası ders kitaplarına telif ya da çeviri olarak hazırlayıp bir bilim akademisi olarak çalışması planlanan “Encümen-i Daniş” kurulmuştur⁶².

1869 yılında Meclis-i Kebir-i Maarif; ilmi ve iktidarı olmak üzere iki kısımdan oluşturularak kurulmuştur⁶³. İلمي daire, ders kitapları ve çeşitli bilimsel kitapları telif ve tercüme ettirmek, Avrupa üniversiteleri ile ilişkilerde bulunmak, Türkçenin ilerlemesine çalışmak; idari daire ise okulların Maarif Meclislerinin kütüphane ve matbaaların idaresiyle, eğitimle ilgili muhakemeler ve öğretmen özlük işleriyle meşgul olmak ile ilgili görevlendirilmiştir⁶⁴.

1869 nizamnamesi ile il düzeyinde, Meclis-i Kebir-i Maarifin şubesi olarak Maarif Müdürlüğü idaresinde “Maarif Meclisi” kurulmuştur⁶⁵.

3.9) Tanzimat Dönemi Devlet Adamlarının Etkisi ve Halkı Eğitime Çalışmaları

Tanzimat dönemi eğitimde ilklerin dönemi olduğu için, Tanzimat döneminde yaşamış ve yapılan yeniliklere öncü olmuş, desteklemiş zamanın önemli devlet adamlarını incelemekte fayda görülmüştür. Bu dönemde yaşamış devlet adamlarının düşüncelerinde de bazı tutarsızlıklar göze

---

⁵⁸ Tanör, *Anayasal Gelişmeler*, s. 115.

⁵⁹ Tanör, *Anayasal Gelişmeler*, s. 116.

⁶⁰ Tanör, *Anayasal Gelişmeler*, s. 117.

⁶¹ Aydoğan Ataünal – Reşat Özalp, “*Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı*”, *Talim Terbiye Kurulu Milli Eğitim Şurası*, 1. Basım, Ankara 1977, s. 65.

⁶² Ataünal – Reşat Özalp, s. 65.

⁶³ Ataünal – Reşat Özalp, s. 67.

⁶⁴ Ataünal – Reşat Özalp, s. 67.

⁶⁵ Ataünal – Reşat Özalp, s. 68.

çarpmıştır⁶⁶. Örneğin Tanzimat dönemi devlet adamlarının eğitimle ilgili görüşleri aşağıdaki gibidir⁶⁷:

Sait Paşa Tanzimat dönemi devlet adamlarının eğitimle yeteri kadar ilgilenmediğine değinmiştir.

Babası II. Mahmut'un ölümüyle tahta çıkan Sultan Abdülmecit (1823-1841) ise eğitime büyük ilgi duyan, yenilikleri takip eden, eğitimdeki gelişmelerden haberdar olan bir padişahdır⁶⁸. Onun için öğretmene saygı en önemli koşul olmuştur. Yetenekli çocukları daha iyi eğitim almaları için yurtdışına göndermiştir⁶⁹.

Reşit Paşa (1800-1858), Tanzimat Fermanı'nı ilan ettiren kişidir ve Batılı devletlerin gücünün halkın eğitilmesinden geçtiğini söylemiştir⁷⁰.

Sadık Rıfat Paşa (1807-1857) ise yazdığı 17 sayfalık "Avrupa Ahvali'ne Dair Risale" adlı yazısında Avrupalıların Halkın eğitilmesine; bilimin, araştırma, deney ve yayınların geliştirilip yayılmasına önem verdiği değinmiştir⁷¹. Çocukların 12 yaşlarına kadar ilkokula devam ederek kendi dillerini öğrendiklerini, 18 yaşına kadar da ilgi ve yeteneklerine göre eğitim gördüklerinden bahsetmiştir⁷².

Ali Paşa (1815-1871), Devletin kötü durumunun sebepleri arasında eğitimsizliğin temel sebep olduğunu, halkın eğitim ve bilgi düzeyini yükseltmeden bu durumun değişmeyeceğini ve bilgi düzeyini yükseltmemenin sonucunda eğitilmiş toplumlara yenilmenin kaçınılmaz olduğuna değinmiştir⁷³.

Darülfünun (1870) ve Galatasaray Sultanisi gibi eğitim kalitesi yüksek olan eğitim kurumları Ali Paşa'nın sadrazamlığı zamanında açılmıştır⁷⁴.

Halkın eğitilmesinin şart olduğunu, medresenin gereksizce tükettiği kaynaklarla milli bir eğitim sisteminin oluşturulabileceğini ilk defa söyleyen kişi ise Fuat Paşa (1815-1869)'dır⁷⁵.

---

⁶⁶ Akyüz, *Tanzimat Dönemi*, s. 158.

⁶⁷ Akyüz, *Tanzimat Dönemi*, s. 158.

⁶⁸ Akyüz, *Tanzimat Dönemi*, s. 159.

⁶⁹ Akyüz, *Tanzimat Dönemi*, s. 159.

⁷⁰ Akyüz, *Tanzimat Dönemi*, s. 159.

⁷¹ Akyüz, *Tanzimat Dönemi*, s. 160.

⁷² Akyüz, *Tanzimat Dönemi*, s. 160.

⁷³ Akyüz, *Tanzimat Dönemi*, s. 160.

⁷⁴ Akyüz, *Tanzimat Dönemi*, s. 160.

İlmiye sınıfı ve medreselerin yetersizliklerini dile getiren diğerk bir devlet adamı da Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895)'dir⁷⁶.

Darülmualimin-i Rüştîyenin açılmasına önderlik eden, rüştîyelere etkili bir öğretim yaptırmış yani ders araç gereçlerini rüştîyelere getiren Ahmet Kemal Paşa (1808-1888), yine halkın eğitilmesi konusunu dile getirmiş olan önemli devlet adamlarından bir tanesidir⁷⁷.

Tanzimat Dönemi'nde örgün eğitimin yaygınlaşmış olması okuryazar insan oranını arttırmış, insanlar ülkede ve dünyada olan birçok olaydan haberdar olmuş, birçok gazete ve dergi çıkmaya başlamıştır. Halkın eğitimi üzerinde ayrıca durulmuş, hatta yazı dilinin Osmanlıcadan Türkçeye dönüştürülmesini isteyeler dahi olmuştur; halka Fransızca, İngilizce, hukuk ve iktisat gibi dersler verilmeye devam edilmiştir⁷⁸.

Her ne kadar günümüzdeki anlamı farklı olsa bile 1864 yılında "kıraathane" adı altında insanların bir araya gelip muhabbet edebileceği, çok ucuz bir fiyat ödeyerek yerli ya da yabancı gazete veya dergilere ulaşabilecekleri bir kurum oluşturulmuştur⁷⁹. Kıraathane "okuma evi" anlamına gelmektedir.

1863-1867 yıllarında İstanbul'da "Cemiyet-i Fedriye-i İslamiye" adında yaşları 30'u geçmiş esnaflar için bir okul açılmış, onlara dini bilgiler ile dönemin bilgilerinin yanı sıra okuma yazma, tarih, coğrafya, hesap ve defter tutma dersleri de verilmiştir⁸⁰.

Eğitime yön veren önemli isimlerin başında Ziya Paşa (1825-1880)⁸¹ gelmektedir. Yeni Osmanlılar olarak adlandırılan gurubun (Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Suavi, Ebüs Ziya) önemli isimlerinden biri olan Ziya Paşa, medresenin etkisi azalıp, halkın okuryazarlık oranı artıp, milliyetçi bir kişilik benimsedikçe devletin durumunun düzeleceğini düşünmektedir⁸².

Ziya Paşa'nın eğitimci kişiliği, öğrencilerin bilgisiz hocalar olarak nitelendirilen medrese hocalarının ellerinde yetişmesine şiddetle karşı çıkmış ve Avrupa'daki öğrencilerle dönemin

---

⁷⁵ Akyüz, *Tanzimat Dönemi*, s. 161.

⁷⁶ Akyüz, *Tanzimat Dönemi*, s. 161.

⁷⁷ Akyüz, *Tanzimat Dönemi*, s. 161.

⁷⁸ Akyüz, *Tanzimat Dönemi*, s. 153.

⁷⁹ Baltacı, s. 110.

⁸⁰ Baltacı, s. 97.

⁸¹ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 140.

⁸² Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 140.

çocuklarını kıyaslayarak farklılıkları gözler önüne sermeğe çalışmıştır⁸³. Ayrıca çocukların eğitimine ve varlığına verilen değerin artmasında önemli bir önder olmuştur.

Diğer önemli bir olay da J.J.Rousseau'nun 1762 yılında yazdığı "Emile" adlı "Çocuk Gelişim Kitabı"nın Türkçeye çevrilmiş olmasıdır⁸⁴.

Öte yandan mutlu ve huzurlu bir toplumun oluşturulabilmesi için okulların ve öğretim yöntemlerinin değişmesi gerektiğine değinen Ebüzziya Tevfik (1848-1913), ezberci eğitim sistemini eleştirmiş, Avrupa düzeyinde mektepler açılarak modern eğitim anlayışıyla eğitim verilmesi gerektiğini söylemiştir⁸⁵.

1840-1888 yılları arasında yaşamış, Namık Kemal de medrese anlayışına karşı çıkmıştır. Ki şiirleriyle, şiirlerindeki vatanperverlik duygusunun işlenmesiyle Atatürk'ü derinden etkilemiştir⁸⁶. Namık Kemal, İslamiyet'in emirleriyle medrese zihniyetinin ters düştüğü noktaları dile getirmiştir. Avrupa'nın gelişmesini sağlayan okulların, Osmanlı Devleti'nin de gelişmesini sağlayabileceğine değinmiştir. Bu yüzden de en kısa zamanda medrese zihniyetinden uzak yeni okulların açılması gerektiğine önemle değinmiştir⁸⁷.

1839-1878 yılları arasında yaşamış olan Ali Suavi de medrese zihniyetine karşı mücadele vermiş önemli isimlerden birisi olmuştur⁸⁸. Rüştüye eğitimi almasına rağmen fikir bakımından kendini yetiştirmiş bir bilim adamıdır. Bu yüzden düşünceleri devrinin çok ilerisindeydi ve ona göre ilerlemenin, gelişmenin önündeki en önemli engel medreselerdi⁸⁹. Meşrutiyet yanlısı olan Ali Suavi, bunun için medrese zihniyetine karşı durmak için çıkardığı "Muhbir" isimli gazeteyi bazı okullara ücretsiz olarak göndermiştir⁹⁰. Eğitime o kadar önem vermiştir ki Galatasaray Lisesi'nde müdürlük yaparken diploması olmadığı halde öğretmenlik yapan kişilerin işine son vermiş, onların yerine diplomalı öğretmenleri göreve getirmiştir⁹¹.

---

⁸³ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 141.

⁸⁴ Kara, c. 5, s. 2009.

⁸⁵ Kara, c. 5, s. 2009.

⁸⁶ Birand, s. 45.

⁸⁷ Birand, s. 45.

⁸⁸ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 169.

⁸⁹ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 169.

⁹⁰ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 170.

⁹¹ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 170- 171.

Türk eğitimi açısından önemli yere sahip olan isimlerden bir diğeri de Selim Sabit Efendi (1829-1910)'dir⁹². Onu önemli kılan Usul-i Cedit (okul araç gereçlerinde yenileştirme) girişimleri ve öğretmen adaylarını medrese zihniyetinden kurtarma çabalarıdır⁹³.

Eğitimde “bireysel yöntem, toplu yöntem, karşılıklı yöntem” şeklinde ders anlatış şekillerini vurgulamıştır. Yine öğretmen olarak özellikle ilkokullarda kadınların öğretmenlik yapması gerektiğini ileri sürmüş ve buna gerekçe olarak da erkeklere göre daha sabırlı ve şefkatli olmalarını söylemiştir⁹⁴. Ayrıca öğrencilerin soruları mutlaka öğretmenler tarafından cevaplandırılması gerektiğine değinmiştir. O, eğitimdeki yeni görüş ve uygulamaları, sadece eğitim alanında değil fikir alanında da uygulamıştır.

3.10) Usul-i Cedit Hareketi

Türk eğitim tarihinde ders araç gereçleri konusunda yenileşme, özellikle öğretmenlerin geleneksel öğretim yöntemlerini bırakıp yeni ve etkili öğretim yöntemlerini uygulaması ile başlamıştır⁹⁵. Yayınlanan ilk eğitim- öğretim kitapları ve ders araç gereçlerinin gelişmesi usul-i cedit'in alanına girer.

Rüştiyelerdeki usul-i cedit hareketlerine bakıldığında bu yöntemle yapılan eğitimin daha kalıcı ve öğretici olduğu göze çarpmaktadır. Bu durumu ifade edebilecek en güzel örnek 1848 yılında, 20 kadar çocuğun (yeni yöntemle ders işlemişlerdir) Meclis-i Maarif önünde yaptıkları sınavda başarılı olmalarıdır⁹⁶. Padişahın bu başarıdan haberdar olduktan sonra bir kez de öğrencilerin kendi önünde sınav olmalarını istemiş, öğrencilere sorulan sorulara çocukların verdikleri doğru cevaplardan sonra çocuklara birer “aferin nişanı” verilmiştir⁹⁷. Öğretmene övgüler yağdırılarak “nazır”a dönüştürülmüştür ki padişah bu olaydan sonra okullarda yeni yöntemlerin uygulanmasını istemiş, bazı olumsuzluklar yaşansa da “usul-i cedit hareketi” başarılı olmuştur.

---

⁹² Birand, s. 50.

⁹³ Birand, s. 50.

⁹⁴ Birand, s. 52.

⁹⁵ Akyüz, *Tanzimat Dönemi*, s. 168.

⁹⁶ Akyüz, *Tanzimat Dönemi*, s. 168.

⁹⁷ Akyüz, *Tanzimat Dönemi*, s. 168.

Sıbyan mekteplerinde usul-i cedit hareketlerine baktığında okumada geleneksel ve uzun uzun heceleme yöntemi terk edilmiş, ses temelli, kelimeyi doğrudan okuma yöntemine geçilmiştir. 1878 yılından sonra tebeşir, harita, yer küresi gibi okul araç gereçleri eğitim alanında kullanılmak üzere okullara girmeye başlamıştır⁹⁸. Çocukların alfabeyi oynayarak öğrenmeleri için kesilmiş kartonlar üzerine harfler bastırılmıştır.

Yapılan her yeni girişim medreseliler tarafından engellenmeye çalışıldığı için yapılan her yenilik haram ya da günah olduğuna dair fetvalar yayımlanmış, ancak tüm bunlara rağmen usul-i cedit hareketi başarılı olmuş, yavaş yavaşta olsa eğitimdeki yerini almıştır⁹⁹. Bu eğitim tarihinde bir devrim niteliğindedir.

3.11) Yeni Eğitim Görüşleri ve Öğretim Yöntemleri (Bina-Yapı ve Organizasyonları)

Eğitim öğretimin etkili ve verimli olabilmesi için ortamın uygun, binanın ve derslikler ile ders araç ve gereçlerin uygun olması gerekmektedir. Bunun için dönem itibari ile yapılmış, yapılmaya çalışılmış yeniliklere kısaca değinilirse¹⁰⁰;

1) Okul Binaları;

➤ **Medreseler:** Medreselere bakıldığında genellikle camilerle yan yana bulunan, öğrenciler için yapılmış hücrelerden oluşmuş, tek katlı taş yapılar olduğu görülür.

➤ **Sıbyan Mektepleri:** En yaygın eğitim öğretim kurumudur. Çocukların rahatça ulaşabilecekleri iki katlı, kubbeli ya da düz tavanlı, dersliklerin iki taraftan ışık aldıkları ve havalandırıldığı taş yapılardır.

➤ **Askerî ve Sivil Okular:** 1973 yılında yapılan ilk askeri okullardan olan Mühendishane-i Berri-i Hümayun üst katta iki oda ve iki dersane, alt katta iki oda ve iki dersane, bir de kütüphane bölümlerinden oluşmuştur. Sivil okullar ya tahta konaklarda ya da çok da sağlam olmayan ahşap binalarda ders verilmiştir. Ancak sık sık çıkan yangınlar eğitim öğretimi olumsuz etkilemiştir. Askeri okullarda ise taştan yapılmış sağlam binalarda ders işlenmiş ve bu da Askeri okulları, sivil okulların yarım asır ilerisine götürmüştür.

⁹⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri, Devre II, 1340, s. 480.

⁹⁹ T.B.M.M.Z.C., Devre II, s. 480.

¹⁰⁰ Ataüinal – Reşat Özalp, s. 78.

2) Ders Araç Gereçleri;

➤ Sıra, Öğretmen Kürsüsü;

Sıra ve öğretmen kürsüsü ilk kez askerî okullarda kullanılmıştır¹⁰¹. Öğrencilerin hepsini rahat görebilmek için öğretmen kürsülerine birkaç basamak konulmuştur. Her sınıfta sıralar, kitap koyabilmek için de sıraların gözleri yapılmıştır.

Sivil okullarda ise kürsü ve sıralar ilk kez rüştiyelerde kullanılmıştır¹⁰². Medreseliler bu duruma tepki gösterirken, sıbyan mekteplerinde ilk kez 1870 yılında Usûl-û Cedîd hareketiyle birlikte kürsü ve sıralar sınıftaki yerlerini almıştır¹⁰³.

➤ Kara Tahta, Taş Tahta;

Kara tahta ve taş tahtayı ilk kullananlar askerî okullardır. Kara tahtayı ders öğretmeni ders anlatırken kullanmıştır. Taş tahta ise öğrenciler tarafından kelime tercümelemleri yaparken ya da öğrendiklerini tekrar ederken kullanılmıştır.

Yine bu dönemde ilk defa Kum Havuzlarının üzerlerine yeni okuma ve yazma öğrenen öğrenciler harf ve rakam yazmışlardır. 1849 yılından itibaren rüştiyelerde, 1870 yılından itibaren sıbyan mekteplerinde kara tahtalar kullanılmaya başlanmıştır¹⁰⁴.

Taş tahtalar bir defter sayfası büyüklüğünde iki tarafı cilalanmış, kenarları çerçevesiz, öğrencilerin kullandıkları tahtalar olmakla beraber; taş kalemlerle bu tahtayı yazan öğrenciler ıslak bezlerle bu tahtaların yüzeylerini silerek temizlemişlerdir.

➤ Harita ve Yer Küresi;

Önce askeri okullarda harita ve coğrafya derslerinde kullanılmıştır. 1840 yılından itibaren rüştiyelerde, 1870 yılından itibaren de sıbyan mekteplerinde kullanılmaya başlanmıştır.

➤ Kalem, Mürekkep, Kâğıt, Hât¹⁰⁵;

Türk eğitim tarihinde çok uzun süre kalem kullanılmıştır. Kalem yapılacak tahtaların çok sert olmalarına dikkat edilmiştir. Tahtaların ucu keskin bir çakıyla kesilerek kalem haline

---

¹⁰¹ Alaettin Avcı, *Türkiye’de Askerî ve Yüksek Okullar Tarihçesi*, 1. Basım, İstanbul 1963, s. 79.

¹⁰² Ataüinal – Reşat Özalp, s. 80.

¹⁰³ Ataüinal – Reşat Özalp, s. 80.

¹⁰⁴ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 173.

¹⁰⁵ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 173.

getirilmiştir. Eski yazı için kullanılan bu kalem 1928 yılında “Yeni Harfler” kabul edilinceye kadar kullanılmış, daha sonra kaldırılmıştır.

Kamış kalemler divit adı verilen, mürekkebi mum isinden yapılan ve ıslanmadığı sürece de rengi atmayan bir mürekkeple beraber kullanılmıştır. Mürekkebin kurummasını kolaylaştırmak için üzerine “Rih” adı verilen bir toz dökülmüştür.

1928 yılından itibaren de sivri maden uçlu, Batı’dan alınan kalemler kullanılmaya başlanmıştır. 18. yüzyıl ile birlikte kurşun kalemler ve kauçuk parçası silgiler kullanılmaya başlanmıştır.

Türklerin tarih boyunca kullandıkları kâğıt türleri ise¹⁰⁶;

- 1.) Abâdî: Hindistan’da yapılan önemli bir kâğıttır.
- 2.) Alikurna: İtalyan kâğıdıdır.
- 3.) İstanbulî: Yalova’da yapılan kâğıttır.
- 4.) Eser-i Cedîd: Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar görülen 23x35 cm boyutlarında çizgisiz, dilekçe yazmak için kullanılan bir kâğıttır.
- 5.) Elvan: Bitki kökleri ile boyanan renkli kâğıtlardı.
- 6.) Ebrû: Cilt, Tezhip işleri ve Hattatlıkta kullanılan, ham kâğıt üzerine renk ve şekillerin özel bir yöntemle uygulanması sonucu elde edilirdi.

İslamiyet’e geçişten sonra ise birçok yazı türü kullanılmıştır. Sanat bakımından zor, süslü bir yazı olan cami, duvar ve kubbeleri süslemede kullanılan “Sülüs”; edebi metinleri yazmak için kullanılan “Talik”, okul diplomalarında ve Devlet yazılarında kullanılan “Divanî”; resmî yazılarda kullanılan ve okullarda öğretilmeye çalışılan defter tutmaya ve mektup yazmada kullanılan “Rik’a”; vakıf, hazine, tapu kayıtlarının tutulduğu şifreli bir yazı türü olan “Siyakat”; Osmanlılarda az kullanılan “Kâfi” en çok kullanılmış yazı türleridir¹⁰⁷.

Çocukların kemik ya da taştan yapılmış “Hilal” adı verilen kelimeleri, satırları takip etmeye yarayan ve hocaların kitapta en son okuttukları yeri unutmamak için kullandıkları “Balmumu” derslerde kullanılan en önemli ders araçları olmuştur.

---

¹⁰⁶ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 192.

¹⁰⁷ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 193.

IV. BÖLÜM

I. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Sisteminin Genel Özellikleri (1876–1878)

I.Meşrutiyet Dönemi 23 Aralık 1876 Kanun-i Esasî'nin kabul edilmesiyle başlamış olan dönemin adıdır¹. Bu dönemde devlet çok fazla malî sıkıntılar yaşamıştır. Siyasi ve fikri mücadeleler büyük bir hızla devam etmiştir. I.Meşrutiyetle beraber devlet şekil olarak Avrupalı Devlet statüsüne getirilmeye çalışılmıştır; ancak Meşrutiyet, Avrupalı Devletlerin istekleri doğrultusunda ilân edilmiştir². 1877 Osmanlı- Rus savaşının başlamasıyla beraber Padişah Abdülhamit parlamentoyu süresiz olarak kapatmıştır. I.Meşrutiyet dönemi çok kısa sürdüğü için eğitimde önemli bir gelişme olmamıştır.

Osmanlı Devleti'nin ilk Anayasa'sı olan Kanun-i Esasiye eğitimle ilgili maddeler girmiş; ancak, savaş hali bunların uygulanmasına engel olmuştur.

Kanun-i Esaside³;

- Herkes özgürce öğretim yapabilir, kurallara bağlı kalarak öğretim yapmaya hakları vardır.

- Ülkedeki tüm mektepler devletin kontrolündedir ancak azınlıklar ve farklı dine mensup olan halka öğretim yöntem ve biçimine dokunulmayacaktır.

- Tüm Osmanlı halkı için ilköğretimin zorunlu olacağı konularına değinilmiştir.

---

¹ Bülent Tanör, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri (1789- 1980)*, 14. Basım, İstanbul 2000, s. 103.

² Tanör, *Anayasal Gelişmeler*, s. 103.

³ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. 2, 4. Basım, İstanbul 1977, s. 400.

V. BÖLÜM

5) Mutlakıyet Dönemi (1878- 1908)

Sultan Abdülhamit'in Parlamentoyu süresiz tatil etmesinden, 1908 yılına kadar geçen süreyi içine alan döneme “Mutlakıyet Dönemi” adı verilmiştir¹. Dönemin özelliklerine bakıldığında, eğitimde daha ileri gidip, yeni uygulamaların yapılması beklenirken; tam tersi yönünde gelişmeler olmuştur. Hayata yönelik bazı dersler programdan çıkartılırken, dinî bilgileri içeren derslerin saat sayısı artmış; öğretmen, öğrenci ve basın tam bir baskı altına alınarak yeni fikirlerin doğması engellenmeye çalışılmıştır². Ancak bu dönemde ilk kez fiziksel engelli olan öğrenciler için okullar açılmaya başlanmıştır³. Yine meslek okullarında sayıca bir artış gözlenmiştir.

5.1) Mutlakıyet Döneminde Eğitim Kurumlarında Yenilik ve Gelişmeler (İlköğretimden Yükseköğretime)

Maarif Nezaretine bağlı yeni oluşturulmuş ilköğretim kurumlarında Usûl-i Cedîd hareketiyle birlikte gelişme gösterirken, Evkaf Nezaretine bağlı eski kurumlarda hâlâ varlıklarını devam ettirmişlerdir⁴. Evkaf Nezaretine bağlı eğitim kurumları, yapılmış değişikliklerden etkilenmemişler aksine yeniliklerin önüne engel olmaya çalışmışlardır.

İlkokullar için 1892 yılında çıkarılan bir talimat ile kurumlar ve öğretmenler için yeni ve önemli düzenlemeler getirilmiştir. Bu düzenlemeler şu şekildedir⁵:

1892 tarihli talimat'ın 4. maddesine göre, İptidaî Mekteplerine muallim tayin edileceklerin “Darümuallimin-i İptidaîden” şahadetname almış bulunmaları ya da bir sınav sonunda yeterliliklerini kanıtlamış olmaları, ayrıca iyi ahlâklı olmaları gerekmektedir.

İlköğretimin masrafları öğrenci velileri tarafından karşılanmaya devam edilecektir. Tabi, Salma, öğrencilerden alınan ücret, avarız parasından bir hisse, vasiyet edilen paralar, kurban

¹ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. 2, 4. Basım, İstanbul 1977, s. 404.

² Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitim'in Doğuşu ve Gelişimi (1773- 1923)*, 2. Basım, Ankara 1987, s. 53.

³ Koçer, *Modern Eğitim*, s. 53.

⁴ Nafi Atf Kansu, *Maarifle İlgili Kanunlar*, İstanbul 1940, s. 35.

⁵ Muallim Cevdet, *Darümuallimînin 70. Sene-i Devriyesi*, s. 314- 337.

derisi ve fitre gibi başka gelirleri de bulunmaktadır. Daha sonra 1880 yılında yayınlanan bir ferman ile ilkokulların masrafları Maarif Nezaretine devredilmiştir⁶.

1898 yılına kadar dini eğitim ağırlıklı eğitim-öğretim faaliyetlerine devam edilmiştir⁷. Bu dönemde anneler de çocuklarını dini eğitimlerini tamamlasınlar diye okula göndermişlerdir.

Dönemin sıbyan mektepleri ile iptidaî mektepleri kıyaslandığında aradaki fark daha da belirginleşmektedir. Derslerin içerikleri gibi öğretmenlerin uygulamaları da farklılık göstermiştir.

Ortaöğretim kurumlarına bakıldığında ise 1880–1890 yılları arasında rüştiyeleri de içine alan idadilerin taşrada dâhil olmak üzere ülke genelinde yaygın olarak açılmaya başlanmıştır⁸. İl merkezlerinde rüştiye ile birlikte 7 yıllık, sancak merkezlerinde rüştiye ile birlikte 5 yıllık idadi mektepleri oluşturulmuştur.

1880 yılında Almanca, İngilizce, Fransızca, musiki, ev ve el işleri gibi dersleri içine alan, ancak ömrü iki yıl kadar olan bir kız okulu açılmıştır⁹. Ama eğitim- öğretim kurumlarındaki mantık hiç değişmemiştir: Devlet dairesinde bir memur olup düzenli bir maaş almak önemli bir kazanım olarak kabul edilmiştir.

Ortaöğretim kurumları ceza sistemlerine bir göz atıldığında ilk olarak öğretmenlerin öğrencilerine sözlü olarak yaptıkları ihtar ya da tembih adı verilen uyarılar gelmektedir. Bunun bir üst aşaması olan okul müdürü tarafından odasında yapılan “Tekdir” adı verilen uyarılar gelmiştir. Öğrencilerin daha büyük kabahatlerinde onları yemek teneffüslerinden mahrum bırakarak yazı yazma cezası verilmesi, öğrencilere en çok uygulanan cezalar olmakla beraber; “Tevkif” ile adam olmayan öğrencilere verilen ceza (alenan tekdir); öğrencilerin velilerine okul müdürünün durumunu yazılı ya da sözlü (ihbar ve şikâyet) olarak bildirmesi; öğrencinin değişen süre zarfında okula alınmaması (ihrac-ı muvakkat); en son aşama olarak da “ihrac-ı katî” adı verilen öğrencinin okuldan uzaklaştırılmasıdır ki bunun affı mümkün olmamıştır¹⁰.

Öğrencilerin ödül olarak aldıkları ise “Aferin” başlığı altında gruplandırılmış olup, çalışkan ve uslu olanlara “aferin”; ara sınavlarda başarılı olanlara dört aferin değerindeki

---

⁶ Kansu, s. 37.

⁷ Koçer, *Modern Eğitim*, s. 55.

⁸ Koçer, *Modern Eğitim*, s. 58.

⁹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi Başlangıçtan 1993'e*, 16. Basım, İstanbul 2010, s. 187.

¹⁰ Koçer, *Modern Eğitim*, s. 68.

“Tahsin”; sekiz aferin değerindeki “İmtiyaz”, dört tahsin değerindeki öğrencilerin adlarının levhaya yazıldıkları “Levha-i İftihar”; iki Levha-i İftihar değerindeki mükâfatlar ve Rüştîye Müdürü imzalar; öğrenci de sağ kolunun üzerine sarı şerit takmaya hak kazanması verilen mükâfatların başlıcalarını oluşturmuştur¹¹.

Sınavlara bakıldığında ise üç ayda bir ders öğretmeni tarafından yapılan “imtihan-ı hususi” ve her öğretim yılı sonunda yapılan “imtihan-ı umumi” ders öğretim dönemi boyunca uygulanan sınavlardır¹². Ders geçmek için her dersten en az dört ve ders not ortalamasının da beş olması gerekmektedir¹³.

Okulların tatillerine bakıldığında ise dersler Temmuz ayının başına kadar işlenmiş ve on beş gün boyunca da sınavlar yapılmıştır¹⁴. 23 Ağustos’ta okullar tekrar açılmış, her Cuma tatil olmakla beraber “Ramazan” ayında son iki hafta, “Kurban Bayramı”nda bir hafta tatil ilan edilmiştir¹⁵.

Yüksek öğretim kurumlarına bakıldığında, Darülfünun 1900 yılında tekrar açılmıştır¹⁶. Okulun dersleri ise şöyledir¹⁷;

Ulûm-i Âliye-i Diniye Şubesi Müddet-i Tahsiliyesi: 4 yıl	Edebiyat Şubesi Müddet-i Tahsiliyesi: 3 yıl	Ulûm-i Riyaziye ve Tabiiye Şubesi Müddet-i Tahsiliyesi: 3 yıl
Tefsir	Edebiyat-ı Osmaniye	Cebr-i Âla
Hadis	Edebiyat-ı Arabiye	Hendese-i Halliye
Usûl-i Hadis	Edebiyat-ı Farsiye	Hesab-ı Tamami ve Tefazuli

¹¹ Koçer, *Modern Eğitim*, s. 75.

¹² Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 190.

¹³ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 190.

¹⁴ Ergin, *Maarif Tarihi*, C. 2, s. 386.

¹⁵ Ergin, *Maarif Tarihi*, C. 3, s. 1200.

¹⁶ Ergin, *Maarif Tarihi*, C. 3, s. 1209.

¹⁷ Ergin, *Maarif Tarihi*, C. 3, s. 1209.

Fıkıh	Edebiyat-ı Fransaviye	Hesab-ı İhtimali
Usul-i Fıkıh	Tarih-i Osmani	Hikmet-i Taviye
İlm-i Kelam	Tarih-i Düvel	İlm-i Âhval-i Cevviye
Tarih-i Din-i İslam	Coğrafya-yı Umumi ve Osmani ve Umrani	Kimya-i Uzvi
	İlm-i Asar-ı Atika	Kimya-i Hayatî
	Usûl-i Terbiye ve Tedris	İlm-i Hayvanat
	Hikmet-i Nazariye (İlm-i Ahval-i Nefs, Mantık, Ahak, Hikmet-i Bedayi)	İlm-i Tesri (Mücmel)

Tablo 2: 1900’de Darülfünun Şubeleri ve dersleri

Bu okul öğrencilerin Avrupa’ya göçlerini engellemek için açılmıştır.¹⁸ Öğrenciler Türkiye’nin ilim ile kurtulacak düşüncesini benimsemişlerdir. Dönemin yüksek okullarına bakıldığında öğretim süresi 4 yıl olan, 1880 yılında açılmış “Mekteb-i Hukuk-ı Şahane”; idareci yetiştirmekte önemli bir okul olan “Mekteb-i Mülkiye-i Şahane” okulları açılmış; 1867 yılında Asker-i Tıbbiye de kurulan “Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye”nin ayrı bir okul haline getirilmesi sağlanmıştır¹⁹. 1889 yılında veteriner yetiştirmek için “Mülkiye Baytar Mektebi” açılmıştır²⁰.

Mutlakiyet döneminde gelişme gösteren bir diğer okul ise mesleki ve teknik eğitim okullarıdır. Bu okullar şunlardır²¹;

- Sanayi-i Nefise (1882): Güzel Sanatlar Mektebi.

¹⁸ Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, 1. Basım, Ankara 1964, s.206; s. 53.

¹⁹ Alaettin Avcı, *Türkiye’de Askerî ve Yüksek Okullar Tarihiçesi*, 1. Basım, İstanbul 1963, s. 99.

²⁰ Ergin, *Maarif Tarihi*, C. 3, s. 1264.

²¹ Ergin, *Maarif Tarihi*, C. 3, s. 1264.

- Hendese-i Mülkiye Mektebi (1883): İstanbul Teknik Üniversitesi'nin temelini teşkil etmiştir.
- Lisan Mektebi (1883): Memurlara özellikle dış işlerinde çalışanlara yabancı dil öğretmek ve mütercimler yetiştirmek üzere açılmıştır. Burada Fransızca, İngilizce, Almanca, Rusça, Arapça, farsça öğretimi yapılmıştır.
- Ticaret Mektebi (1884): Devlet, yalnızca sivil ve askeri memuriyetlere ve din görevliliğine yönelik Müslüman halkın bir kısmının ticarete yönelmesini gerekli görerek bu okulu açmıştır. İlk müdürü Grati Efendi'dir.
- Fenn-i Resim ve Mimari Mektebi (1887).
- Bağ ve Aşı Ameliyat Mektebi (1887): Bağ hastalıklarını önlemek ve bağcılığı geliştirmek için açılmıştır.
- Ameli Ziraat Mektepleri (1887): Önce Selanik'te sonra başka illerde açılan, rüştiyelerden öğrenci alan okullardır. Bursa'da böyle bir ziraat mektebine bağlı ipek böcekçiliği mektebi de açılmıştır.
- Polis Dershanesi (1889): Polislere hukuki bilgiler kazandırmak için açılmıştır.
- Aşı Memurlar Mektebi (1892): Çiçek aşısı yapabilen, sağlık memurları yetiştirmek için açılmıştır.
- Gümrük Memurları Mektebi (1892).
- Aşiret Mektebi (1892): Amacı bakımından Enderun'u andırır. Ancak bu kez Müslüman Arap, Kürt ve Arnavut eşrafı ve aşiret reislerinin çocukları İstanbul'da bu mektepte okutulup, bölgelerine döndüklerinde askeri ve idari memuriyetlere, öğretmenliklere atanmaları amaçlanmıştır.
- Çoban Mektebi (1898): Ankara'da Numune Çiftliği'nde tiftik keçilerini bakım ve ıslahını öğretmek için açılmıştır.
- Darül Hayr-ı Ali (1903): Kimsesiz Müslüman çocuklarının hem korunma ve bakım altına alınıp kendilerine okul bilgileri kazandırılması, hem de çeşitli mesleklerin

öğretilmesi amaçlanmıştır. Rüştiye düzeyinde çok amaçlı bir okuldur. Ancak mezun vermeden 1908’de kapatılmıştır²².

Bu dönemde, illerdeki ıslahhaneler ve sanayi mekteplerinin adı, genellikle padişaha nispetle, “Hamidiye Mekteb-i Sanayi-i Ali”si haline getirilmiş, kız sanat mektepleri de açılıp geliştirilmiştir²³.

5.2) Öğretmen Yetiştirme Politikası ve Çabaları

Darümuallimin idadi şubesi kapatılmış olmakla beraber, İptidaiye, Rüştiye, Âliye şubeleri şeklinde düzenlenmiştir. İptidaiye şubesine girmek için, sarf ve nahiv, kıraat-ı Türkî, hat, imla’dan bir sınav vermek, fiziksel bir özrü olmamak, yaşı otuzu geçmemiş olma şartı konulmuştur²⁴. Okul burslu olduğu için okuldan sonra öğretmenlik yapmayan öğrenciler, öğrencilik hayatları boyunca aldıkları bursları iade etmek zorunda kalmışlardır²⁵. Rüştiye şubesine ise iptidaiye şubesinden mezun olan öğrenciler ile idadî mezunları sınavsız alınmışlardır²⁶. Dersler din ağırlıklı olarak verilmiştir. İptidai ve rüştiyelere kadın öğretmen yetiştiren, 3 yıl eğitim- öğretim süresi olan Darümuallimat okulları oluşturulmuştur.

Mülkiye mezunlarının hepsi çeşitli merkezlere öğretmen olarak atanmışlar ve bunlar eğitimin modernleşmesinde etkin bir rol oynamışlardır. Mutlakiyet döneminde en fazla ilkokul öğretmeni yetiştirilmesine önem verilmiştir²⁷. Bu dönemde de taşrada okullar açılmaya devam etmiştir. Ancak taşradaki öğretmen sayısı ihtiyacı karşılamaya yetmediğinden dolayı çeşitli alanlarda kurslar açılacak öğretmen ihtiyacı giderilmeye çalışılmıştır. Yeni açılan okulların yeni eğitim anlayışına uygun öğretmen yetiştirmesi planlanmıştır. Ancak okula ya medrese öğrencileri ya da imamlar gelip öğrenci olarak kaydedilmiştir. Bu da, bu kurumların eğitim anlayışının yine modern eğitim anlayışından uzaklaşmasına sebep olmuştur. Eski tarzda eğitim veren hocaların sayıca artmasına sebep de yine bu durumdur. Ancak imamların, imamlıktan gelen engelleyici

---

²² Ergin, *Maarif Tarihi*, C. 3, s. 1264.

²³ Ergin, *Maarif Tarihi*, C. 3, s. 1267.

²⁴ Cevdet, s. 337.

²⁵ Cevdet, s. 337.

²⁶ Cevdet, s. 337.

²⁷ Unat, s.206; s. 80.

düşünceleri yeni mesleklerine uyumda onları zorlamış, bu durum da eğitim düşüncelerinin yenileşip gelişmesine balta vurmuştur²⁸.

Bu dönemde öğretmenliğin meslekleşmesi için “Muallimlikte Meslek-i İhtisas Tesisine Dair Talimat” adında bir belge çıkarılmıştır ve bu belgenin hükümleri şöyledir²⁹:

Meslek-i talime duhûl için şeriat-i atıye mevcuttur:

- 1- Hüsn-i Ahlak ve siret (Anlamı: iyi ahlak ve davranış sahibi olmak).
- 2- Vazife-i Tedristen başka bir hizmet veya memuriyet ile âdem-i meşguliyet (Anlamı: Öğretim görevinden bir başka görev ya da memuriyetle uğraşmamak).
- 3- Uhdesine ihak olunacak derste mezit-i ihtisap ve ihtisasa riayettir (Anlamı: Kendine verilecek derse bağlılık ve ihtisasa uyma).

Öğretmenler daimi ve ek görevli öğretmenler olmak üzere iki guruba ayrılmışlardır³⁰. Daimi öğretmenin sürekli okulda bulunması, okulun disiplinine ve idaresine dikkat etmesi en önemli görevleri arasındadır. Ek görevle başka okullara gitmesi yasaklanmıştır. 16. maddeyle de öğretmenin birden fazla ders vermesi yasaklanmış; ancak, vermesi halinde verdiği dersler arasında ilişki bulunması şartı konulmuştur³¹.

1898–1899 yılları arasında çıkmış Maarif Salnamesi’nde ilk defa “Meslekte asıl olan muallimlikdir.” ifadesi konmuştur³². Bu da öğretmenlerin önemini ifade etmesi açısından son derece önemlidir.

Günümüzde devam eden, meslekte 5 yıl iyi görev yapmış öğretmenlerin “İdadi Mekteplerine” ve “Maarif Müdürlüklerine” getirilebilmeleri yine o dönemde kökleri atılmış uygulamalardır³³. Bu dönemde eğitim yöneticiliği görevi öğretmenlere verilmiştir.

---

²⁸ Unat, s.206; s. 81.

²⁹ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 217,218; *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, Hicri 1318 (1900-1901) s.517-520.

³⁰ Koçer, *Modern Eğitim*, s. 89.

³¹ Koçer, *Modern Eğitim*, s. 89.

³² Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 218; *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, Hicri 1318 (1900-1901) s. 521.

³³ Ergin, *Maarif Tarihi*, C. 3, s. 1270.

5.3) Çevresine Yeni Fikirler Aşıl原因an Öğretmenlere Yaklaşım Tarzı

Gerek saray, gerek Maarif Nezareti öğretmenlerin yenileştirici etkilerine balta vurmuşlardır³⁴. Zaten öğretmenlerin büyük çoğunluğunun medrese çıkışlı olmalarından dolayı, dönemin şartları yenilikçi yaklaşımlar için oldukça zor olmuştur. Ancak buna rağmen sayıları az da olsa yüksek nitelikli, gizli hürriyet hareketlerine katılmış, yeni siyasi görüşü benimsemiş, öğrencilerine yeni fikirler aşıl原因an öğretmenler de bulunmaktaydı³⁵. Bu öğretmenlerin özellikleri ise aşağıdaki gibidir³⁶:

- Gizli hürriyet hareketine katılan öğretmenler;

Mustafa Kemal'in önce Suriye'de kurduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin şubesini açmak için Selanik'e gidince (1906) kendisine katılanlardır. Selanik Askeri Rüştüyesi tarih ve edebiyat öğretmeni Hakkı BAHA(Pars), askeri rüştiyenin müdürü ve sonradan İttihat ve Terakki Fırkasının önemli adamlarında Bursalı Tahir, Selanik Darülmuallemi Müdürü Hoca Mahir (İsmail Mahir Efendi), Atatürk'ün Fransızca öğretmeni Nakiyüddin (Yüce Kök). Bu öğretmenler Atatürk'ün girişimine ilk katılanlar olmakla beraber, İsmail Mahir Efendinin evi ve Selanik Darülmualleminin, İttihat ve Terakki Fırkasına alınacakların yemin ettikleri yerlerdir.

- Öğrencilerine ve çevrelerine yeni fikirler aşıl原因an öğretmenler;

Bazı orta dereceli sivil okullarda tıbbiye, harbiye, mülkiye gibi yüksek okulların öğretmenleridir.

- Tıbbiye, 1890'larda Hürriyet ateşinin yakıldığı yer olup 1889'da İttihat ve Terakki Cemiyetinde Tıbbiye öğrencileri tarafından kurulmuştur ve okulun hürriyet tutkunu öğretmenleri tarafından destek görmüştür.

- 1896–1897 yıllarında Harbiye'de de rejime karşı duran öğretmen ve öğrencilerin varlığına rastlanır.

---

³⁴ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 219.

³⁵ Yahya Akyüz, *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri 1848- 1940*, 1. Basım, Ankara 1978, s. 64.

³⁶ Yahya Akyüz, *Türkiye'de Öğretmenler*, s. 73.

Öğrencilere yeni fikirler aşıl原因an diğere bir önemli mektep de Mülkiye Mektepleridir³⁷. Özellikle 1878-95 yılları arasında önemli fikirlere sahip öğretmenlerin fikir ocağı haline gelmiştir. Başlıca öğretmenler aşağıdaki isimlerdir³⁸;

Murat Bey: Tarih öğretmeni ve Mizan gazetesi³⁹'nin çıkarıcısıdır. “Devrimler” konularını özellikle işlemiştir.

Hekim Başı Sahih Efendi: Nebatat öğretmeni idi ve deneylerle batıl inançları öğrencilerin kafasından silmeye çalıştı.

Portakal Paşa, Sakızlı Ohanis Efendi: Maliye ve ekonomi okutan ve azınlık olan bu öğretmenler ulus gücünün çalışmaya dayandığı fikrini aşıl原因amışlardır.

Abdurrahman Şeref Bey: Mülkiyede müdürlük yapmış, coğrafya istatistik gibi dersleri okutmuş, öğrencileri, okulu siyasi baskılara karşı korumaya çalışmıştır.

5.4) Atatürk'ün Mutlakıyet Dönemi İçin Söyledikleri

Eylül 1924'te Samsun'da öğretmenlere hitaben yaptığı bir konuşmada fikirlerin temellerinin oluşmasında özellikle Askeri Rüştiyedeki Fransızca öğretmeni Naküyiddin Bey'den etkilendiğini söylemiş ve: “Gerçi biz, belki burada bulunanların kaffesi (tümü dünyaya geldiğimiz zaman) bu topraklar üzerinde yaşayanlarla beraber kahhar (kahredici öldürücü) bir istidatın (zulüm ve baskı yönetimi) pençesindeydik. Ağızlar kilitlemiş idi. Muallimler, mürebbiyeler yalnız bir noktayı dimağlara yerleştirmeyi mecbur tutmaktaydı: Benliğini, her şeyini unutarak bir heyulaya (hayale) boyun eğmek onun kölesi olmak. Bununla beraber hatırlamak lazımdır ki o tazyile (baskı) altında dahi bizi bu gün için yetiştirmeye çalışan hakiki ve fedakâr muallimler, mürebbiyeler eksik değildi” demiştir⁴⁰.

Harp okulu ve akademisindeki öğretmenleri Atatürk'ün özellikle askerlik bilgilerinin genişletilmesinde etkili olmuşlardır⁴¹.

³⁷ Ergin, *Maarif Tarihi*, C. 3, s. 1270.

³⁸ Yahya Akyüz, *Türkiye'de Öğretmenler*, s. 72.

³⁹ Ergin, *Maarif Tarihi*, C. 3, s. 1272.

⁴⁰ Mehmet Evsile, *Atatürk'ün Söylev Demeçleri*, 3. Basım, cilt 2, Ankara 1999, s.196-198.

⁴¹ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 220.

VI. BÖLÜM

6.) II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)

Anayasanın yeniden yürürlüğe konduğu 23 Temmuz 1908 yılından, Mondros Mütarekesi'ne kadar geçen zaman II. Meşrutiyet Dönemi olarak adlandırılmıştır¹. 31 Mart olayıyla beraber Sultan Abdülhamit parlamentoyu dağıtmayı amaçlamış, ancak ordu onu tahttan indirerek yerine Sultan Mehmet Reşat (1909-1918)'ı tahta çıkartmıştır². Bu dönem eğitiminin genel özellikleri incelendiğinde insanların siyasi hayatı ve fikir hayatında bir hareketlenme görülmektedir. İnsanlar artık toplumsal sorunları irdelemeye, üzerinde detaylıca konuşmaya başlamıştır.

Meşrutiyetin ilanıyla beraber toplumda bir hürriyetçilik akımı oluşmuş, okullarda bir başıboşluk meydana gelmiştir. 31 Mart olayının bastırılmasıyla beraber okullarda da asayiş sağlanmış³. Özellikle 1912- 1913 Balkan Savaşları'ndan sonra toplumun eğitime olan ilgisi artmıştır⁴. Devletin kötü gidişatını düzelterek, kurtaracak olan kişilerin öğretmenler ve eğitim kurumları olduğu söylenmiş, ancak bu sadece sözde kalmış, uygulama için yeterli çaba gösterilememiştir.

Kızların eğitim öğretimine önem verilmeye başlanmış, kızlar için bir yüksek öğretim kurumu açılmış, dönemin sonlarına doğru da geleneksel yöntemle eğitim öğretim veren sıbyan mekteplerinin birçoğu kapatılırken medreselerde bir düzenleme çalışmalarına gidilmiş, eğitim programlarından çıkartılmış olan sosyal ya da siyasal içerikli hayata dönük dersler programdaki yerini tekrardan almıştır⁵.

Eğitim öğretim yöntemlerinde de değişimler olmuş, ezbercilik bir yana bırakılmış, öğrencilerin gözlem ve deneye dayanan bilgiyi kendilerinin arayıp buldukları eğitim sistemleri uygulanmıştır. Okullardaki öğretmen ve öğrenci sayılarına ağırlık verilmiş ancak özelliklerine çokta dikkat edilmemiştir. Yine öğretmenlerin "mesleki cemiyetler"⁶ kurması bu zamana denk gelmektedir.

---

¹ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. 2, 4. Basım, İstanbul 1977, s. 410.

² Ergin, *Maarif Tarihi*, c. 2, s. 410.

³ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi Başlangıçtan 1993'e*, 16. Basım, İstanbul 2010, s. 223.

⁴ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitim'in Doğuşu ve Gelişimi (1773- 1923)*, 2. Basım, Ankara 1987, s. 122.

⁵ Nafi Atuf Kansu, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, 1 Basım, Ankara 1983, s. 135.

⁶ Kansu, *Maarif Tarihi*, s. 139.

Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde pozitivist eğitim anlayışı üzerinde durulmuştur ve Cumhuriyetle beraber mektep- medrese ikiliği kaldırılmış ve kadın- erkek eşitliği sağlanmıştır⁷.

Kadınlar bu dönemde devlet dairelerinde memur olarak çalışmaya başlamışlardır. Bu dönemde eğitimde geri kalmaya, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sebep olmuştur⁸.

II. Meşrutiyet'in ilanı ve sonrasını değerlendiren Niyazi Berkes, bu dönemde ortaya çıkan üç önemli sonuç üzerinde durmuştur⁹:

- Siyasi partilerin ortaya çıkışı,
- Türkçülük düşüncesinin doğuşu
- Ordunun genç subaylarının padişaha bağlılık yerine millete yani asıl unsura dayanmaya başlamaları.

6.1) Meşrutiyet Dönemi Eğitim Kurumlarındaki Yenileşmeler

Balkan Savaşlarından sonra “resmi ana mektepleri” açılıp yayılmaya başlamıştır¹⁰. Ancak bunun için alt yapı hazır olmadığından açılan okullara öğretmen bulunmasında sıkıntı çekilmiştir. Bu yüzden ortaya çıkan öğretmen ihtiyacı Yahudi ve Ermeni asıllı öğretmenler getirilerek¹¹ çözüme ulaştırılmaya çalışılmış ve bu öğretmenler ana mekteplerine öğretmen tayin edilmiştir. Ancak onlar, artık Avrupa'da terk edilmeye başlanmış olan eski usul ve yöntemleri kullanmışlardır¹². Daha sonraki dönemlerde kadın öğretmen yetiştiren muallim mekteplerinin artması, öğretmen açığını zamanla kapatmıştır.

İlköğretim alanında yapılan değişiklikler incelendiğinde ilk olarak 1913 yılında hazırlanmış olan “Tedrisat-i İptidaiye Kanun-i Muvakkati” (ilköğretim geçici kanunu) göze çarpar¹³. İsimde “geçici kanunu” denmiş, ancak Cumhuriyet yıllarına kadar birçok maddeleri

---

⁷ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 223.

⁸ Şükrü Hanoğlu, “Osmanlılık”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 1. Basım, cilt 5, İstanbul 1985, s. 3007.

⁹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 5. Basım, İstanbul 2003, s. 383.

¹⁰ Hanoğlu, *Osmanlılık*, s. 3010.

¹¹ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 225.

¹² Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 225.

¹³ Cavit Binbaşıoğlu, *Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi*, 1. Basım, Ankara 2005, s. 67.

uygulanmaya devam etmiştir¹⁴. Bu kanunun getirdiği ilk yeniliklerden bir tanesi olan eğitimin parasız olması, ilk defa bu kanunla kabul edilmiştir¹⁵. Diğer bir önemli değişiklik ise iptidai ve rüştiye okullarının birleştirilmesidir; “Mekatib-i İptidaiye-i Umumiye” adını almıştır ve öğretim süresi 6 yıla çıkarılmıştır¹⁶.

1913 tarihli kanun ile ilköğretim ders programı aşağıdaki şekildedir:

Kıraat, hat lisan-ı Osmanî, hesap, hendese, coğrafya, tarih, durûs-i eşya, malumat-ı tabiiye ve tatbikatı, hıfzısıhha, malumat-ı medeniye ve ahlakiye ve iktisadiye, el işleri ve resim, terbiye-i bedeniye ve mektep oyunları, erkek çocuklara talim-i askeri, idare-i beytiye ve kız çocuklarına dikiş¹⁷ dersleri verilmiştir.

Okullarda uygulanan eğitim hala medrese usulü olup, sarıklı hocalar tarafından verilmeye devam edilmiştir. Bu da memleketin eğitim alanında ileri gitmesinden ziyade gerilemesine sebep olmuştur. 1913 yılında “usul-i cedit” hareketinin etkileri bir bu okullarda etkisini gösterememiştir¹⁸. Dönemin yöneticileri ve eğitim yapıcılarının yaptığı yeniliklerin hepsini İstanbul vilayeti için düşünüp yapmış olmaları, taşradaki okulları çok önemsememeleri, Anadolu’nun İstanbul’un çok gerisinde kalmasına sebep olmuştur¹⁹.

Meşrutiyet Döneminin başlarında idadiler, rüştiyeleri de kapsadığı için ortaöğretim kurumları olduğu anlaşılmıştır. 1908 yılından sonra 12 vilayet merkezindeki idadilerin adı değiştirilerek sultaneyeye dönüştürülmüştür²⁰. Bu okulların bir kısmı yatılı ve erkekler ile kızlar için ayrı ayrı tasarlanmış okullardı. İstanbul, Ankara, İzmir illerinde kız liseleri açılmış ve sultaniler 1922 sonlarından sonra lise adını almışlardır²¹. Sultanilerin ders programları şöyledir²²:

Erkek Sultanileri	İstanbul Kız Sultanileri
-------------------	--------------------------

¹⁴ Binbaşıoğlu, s. 67.

¹⁵ Binbaşıoğlu, s. 67.

¹⁶ Binbaşıoğlu, s. 67- 68.

¹⁷ Ergin, *Maarif Tarihi*, c. 1, s. 185.

¹⁸ İsmail Hami Danişment, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, cilt 3, İstanbul 1947, s. 407.

¹⁹ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 230.

²⁰ Kansu, *Maarif Tarihi*, s. 166.

²¹ Kansu, *Maarif Tarihi*, s. 166.

²² Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 232.

Ulum-i diniye	Hendese, resim-i hatti	Ulum-ı diniye	Gına
Lisan-ı Osmani	Kozmoğrafya	Lisan-ı Osmani	Resim
Tarih-i kadim	Mekanik	Tarih	Terbiye-i bedeniye
Tarih	Mantık ve felsefe	Coğrafya	Dikiş, biçki
Coğrafya	Resim	Malumat-ı tabiiye ve sıhhiye	Nakış
Hayvanat	Arabi	Malumat-ı hikmetiye ve kimyeviye	Tababat
Nebatat	Farisi	Malumat-ı ahlakiye ve medeniye	
İlm-ül arz	Lisanı-ı ecnebi	Hesap, cebir	
Hıfzıssıhha	Terbiye-i bedeniye	Hendese	
Fizik	Tatbikat-ı fenniye	Kozmoğrafya	
Kimya	Usul-ü defteri	İktisat-ı beyti	
Cebir, hesap-ı nazari	Gına	Terbiye-i etfal	

Müsellesat-1 müsteviye		Lisan-ı ecnebi	
---------------------------	--	----------------	--

Tablo 3 erkek sultanileri ve İstanbul kız sultanisinin 1915’lerde ders programları.

1912 yılında Maarif Nazırı Emrullah Efendi, Darülfünun’da yapmak istediği köklü değişiklikler için yayımladığı Nizamnamede darülfünun’u; “İlim ve fennin ilerlemesi ve yayılmasına hizmet eden yüksek ilan kurumu”²³ olarak tasvir etmiştir.

İlköğretim ve orta öğretimin düzenlenmesi eğitimin bir ölçüde iyileşmesini sağlamıştır. Ancak Darülfünun’un yeni bölüm açması ve enstitüler kurması (şubeleri: ulum-i şer’iye, ulum-i hukukiye, finun, ulum-i tıbbiye, ulum-i edebiye), yurt dışından öğretmenler getirtilmesi eğitimde istenilen başarıları sağlayamamıştır. Yapılan düzenlemeler beklenenin aksine kurumun yapısını daha da bozmuş, öğrencilerde büyük bir başıboşluk meydana getirmiş, öncekinden çok daha kötü bir pozisyona düşürmüştür. Yinede yanında Meşrutiyet Döneminde Orman Mekteb-i Âlisi (1909), Dişçi Mektebi (1909), Kadastro Mekteb-i Âlisi (1911) gibi başka yüksek öğretim kurumları da açılmıştır²⁴.

Yine Meşrutiyet Döneminde 1909 yılında Polis Mektebi, Maliye Memurları Mektebi; 1911 yılında Belediye Memurları Mektebi, Evkaf Memurları Mektebi; 1912 yılında Sıhhiye Memurları Mektebi, 1913 yılından sonra Ameli Ticaret Mektepleri, 1914 yılında Darülbedayi (Tiyatro) Mektebi, 1915 yılında Şimendifer Memurları ve Orman Ameliyat Mektepleri, 1916 yılında Darülelhan (Konservatuvar) Mektebi, 1914 yılında yetim kalan çocuklar için Darüleytamlar (Yetim Yurtları) Meşrutiyet Döneminde açılmış mesleki ve teknik öğretim kurumlarının başlıcalarını oluşturmuştur²⁵.

Sanayi mekteplerine bakıldığında bu okulların gelirlerinin 1912 yılına kadar kişilerin özel yardımı, piyango ya da satın alınan bazı gayrimenkul gelirlerinden oluşmuş²⁶ olduğu görülür.

²³ İsmail Kara, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İslamcılık Tartışmaları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul 1985, s. 1760.

²⁴ Yahya Akyüz, *Tanzimat Döneminde Eğitim Öğretim Anlayış ve Uygulamalarında Görülen Yenilikler*, İstanbul Aralık 1989, s. 165.

²⁵ Akyüz, *Tanzimat Dönemi*, s. 165.

²⁶ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 235.

Bunun yanında 1914 yılında İstanbul'da "Çıracık Mektepleri" da açılmış ve bu okullar çalışmak zorunda olan çocuklara ilköğretim düzeyinde eğitim vermesi amaçlanmıştır²⁷.

Her ne kadar yeni eğitim ve öğretim kurumları açılıp düzenlemeler yapılmaya çalışılmış olsa da Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nın olması, altyapı yetersizliği, donanımsız ve niteliksiz insan gücünün varlığı gibi sebepler okullardaki ve doğal olarak toplumdaki gelişmenin istenilen düzeye çıkaramamıştır.

6.2) Meşrutiyet Dönemi Öğretmen Yetiştirme Politikası

Bu dönemde nitelikli öğretmene çok ihtiyaç duyulması sebebiyle öğretmen yetiştirme alanında bazı fikirler önem kazanmıştır. Örneğin İstanbul'da öğretmen yetiştirilmesi için yapılan çalışmalar incelendiğinde ilk köklü değişiklikler yapan kişi olarak Satı Bey'dir²⁸. Satı Bey, okula alınacak öğrencileri önce bir ön sınava tabi tutmuş, başarılı olan 150 kadar öğrenciyi okula almış, medrese mantığında olan tüm öğretmenleri okuldan uzaklaştırmış ve kendini yetiştirmiş nitelikli genç bir öğretmen kadrosu meydana getirmiştir²⁹.

Ayrıca şu konuya değinmek gereklidir ki Darülmualliminin başarısız olma sebeplerinden bir diğeri de bu okulda öğrenim gören öğrencilerin uygulama yapabilecekleri herhangi bir okulun olmamış olmasıdır. 1909 yılında geldiğinde İstanbul Darülmuallimine bağlı bir uygulama okulu oluşturulmuş bu da okulun başarısını önemli ölçüde olumlu yönde etkilemiştir³⁰. Yine dönemin öğrencilerinin yakın tarihini ve bulunduğu bölgenin coğrafi şartlarını daha iyi öğrenebilmeleri için müze gibi yerlere geziler düzenlenmiştir. Ayrıca öğrencilerin eğitiminde deney ve gözleme dayalı eğitim öğretim ön plana çıkmıştır³¹. Bu da nitelikli öğretmen yetiştirilmesi için bir ön adım olmuştur.

1915 tarihli Nizamname de okulun teşkilatı ve ders programı şu şekilde gösterilmiştir³²:

Adı İstanbul Darülmuallimin-i Âliyesidir. Tipi yatılıdır. İptidai, ihzari ve âli kısımlarından oluşur. 4 yıllık iptidai kısım ilkokullara öğretmen yetiştirmektedir. 2 yıllık ihzari kısım

²⁷ Akyüz, *Tanzimat Dönemi*, s. 165.

²⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı*, 1. Basım, İstanbul 1984, s. 87.

²⁹ Uzunçarşılı, s. 87.

³⁰ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 243.

³¹ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 243.

³² Ergin, *Maarif Tarihi*, c. 2, s. 879.

darümuallimin-i iptidailere öğretmen ve ilköğretim müfettişi yetiştirmektedir. 4 yıllık âli kısım edebiyat, tabiat, riyaziyat, adı altında 3 şubesi bulunmaktadır ve bu bölümden çıkanlar orta ve yüksek dereceli okullara öğretmen olmuşlardır. Okutulan dersler aşağıdaki gibidir³³:

DERSLER	1. yıl	2. yıl	3. yıl	4. yıl
Malumat-ı diniye => Kur'an-ı Kerim ve Tecvit	1	1	-	1
⇒ İbadet	2	1	1	-
⇒ Siret-i Nebeviye	-	-	-	-
Türkçe => Sarf, Nahiv	2	2	2	-
⇒ Kıraat ve imla	2	2	1	-
⇒ Ezber ve inşaat	1	1	1	-
⇒ Tahrir	1	1	1	-
⇒ Kavaid-i Edebiye ve kıraat	1	-	-	1
⇒ Usul-i Tahrir	-	-	1	-
Hat	2	2	-	1
Lisan-ı Ecnebi	3	2	2	-
Hesap	-	-	-	2
Cebir	1	2	-	2
Resm-i Hatt-i, hendese, Fenni, mesaha	-	-	1	1
Kozmoğrafya	-	-	2	1
Ulus-i defteri	2	2	1	1
Coğrafya	2	2	1	1
Tarih	1	2	-	1
Fizik	1	1	-	-

³³ Ergin, *Maarif Tarihi*, c. 2, s. 879-880.

Kimya	2	-	1	-
Hayvanat	-	2	1	-
Nebatat	-	-	-	-
Tabakat	-	-	3	1
Teşrih ve fizyoloji-i beşer ve hıfzısıhha	-	-	3	1
Ziraat	-	-	2	3
Fenn-i terbiye	-	-	2	3
Musiki ve gına	2	2	2	-
Elişleri ve terbiye-i bedeniye	2	2	2	2
Resim	2	2	1	-
Ahlak, malumat-ı medeniye ve hukukiye	2	2		1
Tatbikat	-	1		9
TOPLAM	32	3	3	33
		2	2	

Tablo 4 1915'te Darulmuallimin-i iptidainin ders programları

Nizamnameye göre bir de şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır: “Sultanilerde başarısız olan ya da yaşı büyük olan öğrenciler sultanilerden, İstanbul Darûlmuallimîn ve Darûlmuaalimatına aktarılacaklardır” maddesi çıkmıştır ki bu da dönemin eğitim mekteplerine ne kadar az değer verildiğinin en önemli göstergesi olmuştur³⁴. Darûlmuallimîn mektebinde, Arapça ve Farsça dersleri gereksiz görüldüğü için kaldırılmıştır. Bu dönemde bu öğretmen okullarında yetişen öğretmen adayları, uygulamadan ziyade yine kitabî bilgileri ağır basan öğretmenler olmuşlardır. Ancak bu dönemde taşrada öğretmen yetiştirilmesi için daha fazla önem verildiği söylenebilmektedir.

1908 yılından itibaren taşrada toplamda otuz adet öğretmen okulu açılmış olmakla beraber, bu okullarda ders verecek öğretmen bulunamaması ve programda yer alan birçok dersin

³⁴ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 248.

okulun yöneticileri tarafından bilinmemesi (özellikle fen derslerinin), o derslerin yerine başka derslerin konmasına sebep olmuştur³⁵. Bu durum Satı Bey'in yetiştirdiği öğretmenlerin okullara öğretmen ya da müdür olarak atanmasına kadar devam etmiştir. Yeni atanan öğretmenler taşra Darûlmualliminlerinde bir canlanma başlatmışlardır. Yeni atanan genç muallimler okullara sıra getirmeye çalışmışlar ancak medreseliler bunu “küfür” kabul edip engel olmuşlardır³⁶.

Meşrutiyet döneminde nitelikli ve çok sayıda kadın ve erkek öğretmen ihtiyacı olmasına rağmen yine tanıdığı olanlar, mesleğin önemini anlayamamış olanlar çeşitli okullarda öğretmenlik yapmaya devam etmişlerdir. Ayrıca okuma yazma bilen herkese öğretmen diploması verilmiştir. Mesleğin dönem itibariyle henüz anlaşılammış olduğunun en büyük kanıtı olmuştur.

Başarısızlığın türleri farklı olsa da aslında temelde aynı sebepler yatmaktadır: Niteliksiz Öğretmenlerin okullarda ders vermesidir. Bir başka sebep olarak da Darûlmuallimler genelde şehre yönelik eğitim vermişlerdir. Doğal olarak da bu okuldan mezun olan öğrenciler şehir insanına yönelik eğitim verecek şekilde yetişmişlerdir. Her ne kadar Darûlmuallimlerin kuruluş amacı temelde eğitimsiz kalmış köy halkını eğitmek olsa da zamanla amacından uzaklaşmıştır. Köylüsü eğitim almamış, yetiştirilmemiş bir millet oluşturulmuştur. Darûlmuallim mezunları köye gitmeyi bile köy şartlarından dolayı düşünmemişlerdir³⁷.

6.3) Medreselerin Islahı Politikası

Medreselerin ıslahı dönemin şartlarında vazgeçilmez olmaya başlamıştır. II. Meşrutiyet'le beraber de önem kazanmış ıslahı için yapılan düzenlemeler hız kazanmıştır. Islah çalışmaları çok farklı sebep ve temellere dayandırılabilir. Avrupa toplumu sürekli ilerlerken, Osmanlı toplumu gerilemeye devam etmiştir. Osmanlı toplumunun geri kalmasındaki en önemli sebebin “Medresenin Yozlaşmış Eğitim Politikası” olduğu anlaşılmış, bunun için düzenleme yoluna gidilmiştir³⁸. Zaten Meşrutiyet'le beraber oluşan yeni ortamda insanlar istedikleri şeyleri diledikleri şekilde ifade etme imkânı bulduklarından böyle bir ortamda eskiye bağlı kalmanın da mantığından söz edilemez.

---

³⁵ Danişment, s. 478.

³⁶ Danişment, s. 480.

³⁷ Binbaşoğlu, s. 74.

³⁸ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 245.

Yeni okulların eğitim sistemi, medresenin eski eğitim sistemlerinden çok farklıdır. Eski eğitim sistemlerinin, yöntem ve tekniklerinin günün ihtiyaçlarına uymadığı fark edilmiştir. Sultan Abdülhamit'in 1892 yılında medreselileri askerlik hizmetinden muaf tutmuş olması, medreselerin askerlikten kaçmak isteyenlerin yuvası haline gelmesine sebep olmuştur³⁹.

Bir zamanlar ülkenin gelişip ilerlemesini sağlayan medrese eğitim kurumları çağının ihtiyaçlarını karşılayabilecek durumda değildir. Bazı aydınlara göre medreseler ıslah edilemezler. Bunun içinde tamamen ortadan kaldırılması gerekmiştir.

Meşrutiyet döneminde medreselerin ıslahıyla ilgili görüşlerden sonra girişilen uygulamalara bakıldığında aşağıdaki maddeler öne çıkar⁴⁰ :

1) Şubat 1910 yılında “Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi” çıkarılmıştır. Bu Nizâmnameye göre, tüm medrese öğrenimi oniki yılda tamamlanmalıdır. Programda fizik, matematik, geometri, kimya, astronomi, kozmografya, tarih, coğrafya gibi dersler yer almıştır. Ancak 15-35 yaş arası kaydolabilmektedir.

2) Eylül 1914 yılında Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendinin çabalarıyla “Islah-ı Medâris Nizamnamesi” çıkarılarak “İstanbul Medreseleri Dar-ül Hilâfe-t’ül Aliyye Medresesi” adı altında yeniden düzenlenmiştir. Bu Medrese “Tâlî Kısım-ı Evvel, Tâlî Kısım-ı Sani, Âli” olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Her kısmın süresi dört yıldır. Her kısım dört sınıfa, her sınıf dört şubeye ayrılmıştır.

1914 yılında yapılan düzenlenme ile Şeyhülislâm, meslek derslerini daha düzenli okutmayı, müspet bilim derslerine de yer vererek medreseleri, Maarif Nezareti mekteplerine benzetmeyi düşünmüştür. Nitekim 1914 yılında yeni düzenlemelerle ve bazı değişikliklerle adı geçen medreseye Batı yabancı dilleri, Farsça, tarih, coğrafya, heyet, mekanik, mesellesat, hikmet-i tabiye, kimya, resim, terbiye-i bedeniye, hıfzıssıhha, usûl-i defterî, ilm-i içtima, ilm-i nefis, felsefe, malûmat-ı iktisadiye ve maliye gibi dersler⁴¹ konulmuştur.

3) Nisan ve Ekim 1917 yılında Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi de bir Nizamname çıkartarak, 1914 yılı Islahatı doğrultusunda medreselerde yeni düzenlemeler yapmış, Dar-ül

---

³⁹ Kara, s. 1831.

⁴⁰ Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Döneminde Medreselilerin Durumu ve Islah Çalışmaları*, İstanbul 1987, s. 83.

⁴¹ Ergün, *II. Meşrutiyet*, s. 84.

Hilâfe-t'ül Aliyye Medresesinin üzerinde “Medrese-i Süleymaniye” adında bir kurum oluşturmuştur.

4) Mayıs 1921 tarihinde TBMM Hükümetince “Medâris-i İlmiye Nizamnamesi” çıkarılmıştır. Nizamname TBMM'nin etkisi altındaki eski medreseleri “Medâris-i İlmiye” adı altında teşkilatlandırmıştır. Programda dini, hukuki derslerin yanında Maarif Nezareti mekteplerinde yer alan bazı sosyal ve müspet bilim dersleri de görülmektedir. Öğrenim on iki yılda tamamlanmaktadır. Tüm çabalara rağmen medreseler 1924 yılında kapatılmıştır⁴².

4 Mart 1924 Tevhid-i Tedrisat Yasası, eğitimi devletin denetimine alarak, ulusal kültürün ve kimliğin oluşumu önündeki engelleri ortadan kaldırmış, yeni nesilleri medreselerin skolâstik zihniyetini kıran, bilimin yol göstericiliğini temel alan laik okul sisteminde eğitmeyi hedeflemiştir⁴³. İkinci Meşrutiyetle beraber geleneksel/ dinsel anlayışa hukuki düzeyde kesin olarak son vermiştir. Batılılaşma hareketlerinin kadınları da kapsamı toplumsal yapıyı ve ilişkileri değiştirmiştir.

Garbın değerleri alınırken Ulusal değerlerin ve Milli kültürün korunması gerektiğine de değinilmiş; eğitim ve toplumsallaşma arasındaki bağın kopmayacağını bunun içinde korunup sahip çıkılması gerektiğine sıklıkla değinilmiştir⁴⁴. Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu gibi yapılar milli kültüre sahip çıkmayı sağlamıştır⁴⁵.

II. Meşrutiyet esas olarak Türk liberal- reformist aydınlarının ağır bastıkları bir harekettir; bu sebeple de bağrında Türk milliyetçiliğinin izlerini taşır ve milli burjuvaya ait özellikler sergiler⁴⁶.

---

⁴² Ergün, *II. Meşrutiyet*, s. 84.

⁴³ İlhan Sungu, *Tevhid-i Tedrisat*, İstanbul 1983, s. 422-423.

⁴⁴ Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, 1. Basım, İstanbul 1988, s. 207.

⁴⁵ Bülent Tanör, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri (1789- 1980)*, 14. Basım, İstanbul 2000, s. 170.

⁴⁶ Tanör, *Anayasal Gelişmeler*, s. 177.

VII. BÖLÜM: İTTİHAT VE TERAKKİ

7.1) İttihat ve Terakki Cemiyetinin Kuruluşunu Etkileyen Sebepler

II. Mahmut Dönemiyle başlayıp Tanzimat Dönemi'ne kadar açılmaya devam eden modern eğitim kurumları aslında padişahın eseridir ve bu eğitim kurumlarından beklenen; toplumun kültür seviyesinin yükseltilmesi, özellikle Batı'nın üstünlük sağladığı askeri konularda ilerlemenin şartlarını yerine getirebilmesi olmuştur¹. İttihat ve Terakki liderlerinin bu eğitim kurumlarından yetiştiği düşünüldüğünde “İttihat ve Terakkiciler, aslında Padişah iradesiyle oluşturulmuştur” denebilir.

Sultan Abdülhamit kendi çıkarları için kendine baş kaldıran, siyasetine karşı çıkan askerleri ve mekteplileri ya öldürmüş ya da sürgüne yollamıştır. Padişah sarayında rahat bir yaşam sürerken, halk zulüm, sefalet, perişanlık çekmiştir. Bu durumdan rahatsız olan bir grup aydın İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ön ayağı olan “İttihad-ı Osmanî” isimli cemiyeti kurmuşlardır². Amaçları, Meşrutiyeti kurmak ve onu korumak, koruyucusu bekçisi olmaktır. 1894 tarihinde Sultan Abdülhamit, bu cemiyetin varlığından haberdar olmuş ve cemiyeti ortadan kaldırmak için baskı ve zulmünü sonuna kadar kullanmıştır³. Oysa bu durum, milletin özgürlük ve adalet duygularını daha da güçlendirmiştir. 1908 yılında bu cemiyet adını “İttihat ve Terakki Cemiyeti” olarak değiştirmiştir⁴. Türkiye'de ilk sürekli devrim hareketlerinin başlaması İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu ile kendini göstermiş ve oluşum devresine girmiştir⁵.

İttihat ve Terakki temel yapısı itibarı ile sadece Devlet yönetimine ve Saray'a karşı bir başkaldırı hareketi değil, zamanın emperyalizmine karşı bir hareketin şekillenmeye başlaması sebebiyle devrimci bir karaktere sahip olmuştur⁶. Dönemin şartları göz önüne alındığında sosyal, ekonomik ve siyasal alanlarda tutarsızlıklar ve çatışmalar göze çarpmaktadır. Asırlardır bir arada kardeşçe yaşamış onlarca farklı millet arasında anlaşmazlıklar, uyuşmazlıklar baş göstermiştir. Irksal farklılıklar bir yana, İslam birliği çerçevesinde bir arada yaşamış olan Araplar dahi bağımsızlık için isyan etmişlerdir.

¹ Taylan Sorgun, *Halil Paşa- İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş*, 2. Basım, İstanbul 1997, s. 7.

² Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895- 1908)*, 1. Basım, İstanbul 1983, s. 21.

³ Kazım Karabekir (edt. Faruk ÖZERENGİN- Emel ÖZERENGİN), *İttihat ve Terakki Cemiyeti Neden Kuruldu, Nasıl Kuruldu, Nasıl İdare Olundu*, 1. Basım, İstanbul 1982, s. 34.

⁴ Sorgun, s. 4

⁵ Necdet Öklem, *Türk Devrim Tarihi*, 2. Basım, İzmir 1974, s. 36.

⁶ Öklem, s. 36.

Dönemin siyasal yapısının yanı sıra askeri yapısı da incelendiğinde mevcut durum içerisinde büyük parçalanmalar dikkat çekmiştir. Askerler bölünmüş ve tam bir çöküş sürecine girmiştir. Dış tehlikelerle mücadele etmek bir yana Osmanlı Devleti sınırları içerisinde iç güvenliği sağlayacak bir pozisyonları dahi bulunamamıştır. Bu durum yine en çok yabancı devletlerin, özellikle de birçok alanda ileri gitmiş olan Avrupalı devletlerin işine gelmiştir. Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti'nin ekonomisinden siyasi yapısına kadar birçok alana müdahale etmişlerdir⁷. Eğitimsiz insanlardan oluşmuş Osmanlı askerlerinin koruyamadığı Osmanlı toprakları, Avrupa devletleri arasında bir rant halini almış ve bunda yine en karlı çıkanlar Avrupalı devletler olmuşlardır⁸.

Avrupalı devletlerin siyasetine göre bir harp çıkarmadan Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşabilmek mümkün olabilecektir. Bunun için de Avrupalı devletlerin Makedonya'da masaya yatırdıkları formül şudur: “*Türklerden gayri unsurlara ihtilallar yaptırmak, sonra da orayı nüfuz muntıkalarına ayırarak jandarma ve idari kontrol koymak; asayiş büsbütün bozulduktan sonra kat'i işgallere başlamak*”⁹. Böylece Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar, Sırpalar; hatta dini camia içinde Türklerle kaynaşmış olan Araplar, Arnavutlar hep bu maksatla tahrik olmuş ve silahlanmışlardır¹⁰. Bu da askeri, siyasi, eğitim gibi alanlarda kendini yenilemeyen, yenileyemeyen; halkla bağlantısını koparmış, ülkeyi ve milletini adaletlice yönetemeyen bir Sultan; ne kadar büyük, ne kadar köklü bir geçmiş üzerine kurulmuş bir İmparatorluğu yönetirse yönetsin, devletin yıkılmasını önlemenin mümkün olmadığını göstermiştir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde iç isyanların ve ayaklanmaların sayısında büyük bir artış olduğu görülmüştür.¹¹ İşin ilginç olan yanı ise Türk olmayan milletlerin ayaklanıp bağımsız devlet kurmak istemeleri bir yana, Ümmetçilik- İslamcılık anlayışını benimseyen Müslüman toplulukların da bağımsızlıklarını istemek üzere isyan etmiş olmalarıdır¹². Asırlarca bağımsız yaşamış, istediği her yeri kendine yurt tutup vatan ilan etmiş, adaletsizliğe gelemeyip Müslüman, Türk, Çerkez, Hıristiyan gibi insanları ayırt etmeden herkese eşit davranarak adalet

⁷ Cahit Talaş, *Sosyal Politika*, 1. Basım, cilt 1, Ankara 1967, s. 37.

⁸ Yusuf Akçura, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII. Ve XIX. yy. Asırlarda)*, 2. Basım, Ankara 1985, s. 64.

⁹ Akçura, *Osmanlı Devleti*, s. 64- 65.

¹⁰ Karabekir, s. 31.

¹¹ Akçura, *Osmanlı Devleti*, s. 60.

¹² Akçura, *Osmanlı Devleti*, s. 60- 61.

dağıtmış, vatanın topraklarına kan akıtarak sahip olmuş, “Atımı özgürce koşturamadığım toprak vatanım değildir!” diyen bir milletin ortaya çıkan durumu kabul etmesi mümkün olmamıştır.

Böylece vatansever insanların iliklerine işlemiş “Hürriyet Ateşi” yeniden tutuşmuştur. Hürriyet tutkunu vatan sevdalıları kendinden, emeğinden fedakârlık ederek, yeniden birbirlerine sımsıkı bağlanıp tehlikenin karşısında durmak bir yana tehlikenin üzerine yürümeyi kendilerine bir borç bilmişlerdir.

Kazım Paşa’da bu konuyla ilgili olarak şöyle demiştir: “*Bu kaynaşma neticesinde memleketin hakiki sahibinin sadece Padişah ve bendeleri değil, onu kanı pahasına kazanan ve korumaya çalışan millet olduğunu fiiliyat sahasında ispat etmek maksadıyla kurulmuş olan cemiyet İttihat ve Terakki’dir. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin amacı Devletin kötü gidişatına dur demek, vatan ve milleti içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarmak olmuştur*”¹³.

Jön Türkler, ülkeye eşitlik, hürriyet, adalet getirmek amacıyla ortaya çıkmışlardır. Bunlara ulaşmak için de Jön Türkler, Araplar, Yunanlılar, Arnavutlar, Türkler gibi yurttaki bütün milletleri birleştirmeyi ummuşlar; böylelikle de sevgili vatanın bağımsızlığına sahip olması ve gelişmesi için birlikte çalışabileceklerini düşünmüşlerdir; fakat ihtilâli izleyen hadiseler ne yazık ki bambaşka bir vaziyet sergilemiştir¹⁴.

İttihat ve Terakki Cemiyeti kuruluşu bakımından iki devreye ayrılır: “Birinci devre kuruluşu 1889 tarihinde, İstanbul’da henüz olgunlaşamayan bir muhitte ve yine henüz olgunlaşamayan Tıbbiye talebelerinden İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükuti, Mehmet Reşit önderliğinde, hürriyet severlik heyecanlarıyla oluşturulmuş ve teşkilatın, hemen hemen İstanbul’a hasrettirmiş ve daha çok da mektep talebesini içine almıştır. Ordu dâhil olmadığından sarsıntılara karşı koyamayarak varlığını kaybetmiştir. Bu teşekkülden geriye memleket içinde gizli namı ile hürriyete teşnelik ve Avrupa’da ise birkaç kişilik belirti halindeki bir merkez ile matbuat mücadelesi kalmıştır. İkinci devre kuruluşu ise 1906 yılında İstanbul’dan uzak olan Makedonya’da ihtilaller arasında olgunlaşan bir muhitte ve yine olgunlaşmış sivil ve asker başların zamanın icaplarını düşünerek ve daha uzun görüşmeler ve didişmelerle başlamış ve Selanik’te on kişilik bir merkezle faaliyete girmiştir”¹⁵. İki kere kurulma sebebini biraz açmak

---

¹³ Karabekir, s. 31.

¹⁴ Alpay Kabacalı, *Talat Paşa’nın Anıları*, 2. Basım, İstanbul 2000, s. 22.

¹⁵ Karabekir, s. 33- 35.

istersek, iki cümle ile bunun açıklanması mümkündür: “İdaremizin her şubesi berbat bir halde, çok geriyiz. Padişah cahil, zamanın icaplarını yapmak şöyle dursun anlayacak bir halde dahi değildir.”¹⁶

Kazım Karabekir şöyle demiştir: “Vatan ve milletin istikbali nasıldır, mes’ul kimlerdir, kurtuluş çaresi nedir? Mesul askeri ve milli vazifesini hakikatle yapmayanların kişilerin hepsidir. Yapılacak iş öncelikli olarak ruhları birleştirecek, tarihi bir kılacak milli bir marş olmalıdır. Bununla beraber görevini tam olarak yapmayanlara karşı da bir kuvvet hazırlanmalıdır. Toplumun hayatını güvence altına almalı, toplumun huzurunu sağlamalıdır. Sultan Hamit’in idaresi o kadar keyfî, haksız ve o kadar da bilgisiz ve idaresizcedir ki her yerde herkes, hatta köylüler ve neferler bile bu idareden nefret etmekte ve uçuruma sürüklenmekte olduğumuzu görmektedirler. Hayatlarının bu cahil idare altında, hiç uğruna sönüp gittiğini gören genç zabitlerimiz sistemli bir suretle tenvir edilirse az zamanda her şey mümkündür, zaten içinde İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları da var ve bunların fikirleri olgundur”¹⁷.

İttihatçıların maksadı hürriyettir. II. Abdülhamit’e ve yönetimine karşı durarak Meşrutiyeti yeniden ilan ettirebilmektir¹⁸. Kazım Karabekir: “Bu cemiyet önce Selanik’te 18 Eylül 1906 yılında Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti adıyla kurulmuş olan cemiyet, daha sonra Osmanlı Hürriyet Cemiyeti adıyla teşekkül etmiş ve Manastır’da bir şube açmıştır. Ertesi yıl adını Paris’teki cemiyetle birlik olmak için adını Terakki ve İttihat’a değiştirmiş ve 1908 Temmuz’unda Meşrutiyetin ilanı ile ilk kurulan cemiyetin adı olan İttihat ve Terakki’yi kabul ederek siyasi faaliyete girişmiş ve Osmanlı Devletinin mukadderatını kendi elinde sona erdirmiştir”¹⁹ diyerek İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kuruluşu hakkında bilgi vermiştir.

---

¹⁶ Karabekir, s. 81. (Ayrıca Kazım Karabekir Paşa’nın notu şöyledir: Sultan Hamit’in karacahil bir adam olduğunu iştir dururduk. Hal’inden sonra Selanik’te kendi el yazısı ile yazdığı hatıratlarından şu satırları okumak insana hayret veriyor. :” Ben Saltanatta iken Muntazam tahsil ve tettebbua vakit bulamıyorum. Şehzadeliğim de büyük biraderim gibi kayıtsızlıklar içinde geçmişti. Ben Selanik’e gittikten ve hal ve tahavvülün icabettiği fütür iki üç ay zarfında zail olduktan sonra muntazam tahsil etmeye başladım. Edebiyat ile Tarih en sevdiğim şuaat-ı marifettendir. Ben istirahat gibi, şan ve şerefin de büyük bir kısmını zamanı menkûbiyetimde kazandım. İşte bugün de lehülhamd fikrimi oldukça düzgün bir üslupla ifade edebiliyorum. Fransızcadan kulak dolgunluğu ile birçok kelime bilirdim. Selanik’in uzun günlerinde bu lisanı muntazaman tahsil etmeye çalıştım. Şimdi gazetelerle risaleleri kamusun muavenetile fakat suhuletle anlıyorum.” Dünya milletlerinin en karışık ve en tehlikeli meseleleri kendi iç siyaseti arasında bulunan ve bütün Avrupa büyük devletlerinin iştihasını çeken Osmanlı Devletini, işte böyle bir padişah idare ediyordu. Yani hadiseler topyekun devletimizi bir uçuruma sürüklüyordu).

¹⁷ Karabekir, s. 98- 106.

¹⁸ Süleyman Kocabaş, *Kendi İtirafı: Jön Türkler Nerede Yanıldı (1890- 1918)*,1. Basım, İstanbul 1991, s. 67.

¹⁹ Karabekir, s. 131.

İttihat ve Terakki'nin iktidar yıllarında otoriter yönetimi nedeniyle hürriyet ve tartışma ortamı biraz kısıtlansa da, bu dönemdeki gelişmeler daha sonraları Türk insanı için yeni ümit ve düşüncelerin ortaya çıkmasında basamak görevi yapmıştır²⁰.

Cemiyetin siyasi temelini seçkin kişilerin oluşturmasından dolayı cemiyetin toplumun tüm kesimlerine hitap etmediği durumu ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden yaptıkları ya da yapmaya çalıştıkları modernleşme çabalarını destekleyen grup, bu cemiyetin oluşturduğu bireylerden ibaret olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yapmaya çalıştığı yenilikler, Osmanlı Devleti halkı tarafından ilk başta anlaşılammıştır. Bu yüzden de önceleri halktan kopuk bir çalışma yapılmıştır. Bunda Osmanlı halkını oluşturan grubun medrese mezunu olmalarının da katkısı büyüktür. İlk başlarda İttihat ve Terakki Cemiyeti aydınlarının yapmaya çalıştıkları anlaşılmamış olsa da, daha sonra halk tarafından desteklenmiştir.

İttihat ve Terakkiciler ile birlikte, Batı'nın askeri ve ekonomik üstünlüklerinin yanı sıra siyasal yapısının da üzerinde durulmuştur. Batılı değerlere ulaşmak için Anadolu'da bir devrim yapma fikrinin kaynağını yine İttihat ve Terakki mensubu olan kişiler oluşturmuştur²¹.

7.2) İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluşu

Sultan Abdülhamit kendine baş kaldıran, siyasetine karşı çıkan askerleri ve mekteplileri ya öldürmüş ya da sürgüne yollamıştır. Padişah, sarayında rahat bir yaşam sürerken; halk zulüm, sefalet, perişanlık çekmiştir. Bu durumdan rahatsız olan bir grup aydın İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ön ayağı olan “İttihad-ı Osmanî” isimli cemiyeti kurmuşlardır²². Amaçları, Meşrutiyeti kurmak ve onu korumak, koruyucusu bekçisi olmaktır. 1894 tarihinde Sultan, bu cemiyetin varlığından haberdar olmuş ve bu cemiyeti ortadan kaldırmak için baskı ve zulmünü sonuna kadar kullanmıştır²³. Oysaki bu durum, milletin özgürlük ve adalet duygularını daha da güçlendirmiştir. 1908 yılında bu cemiyet adını “İttihat ve Terakki Cemiyeti” olarak

---

²⁰ Ökkeş Kurt, *İttihat ve Terakki Cemiyeti ve II. Meşrutiyet Dönemi (1908- 1918) 'nin Düşünce Yapısı* (Danışman: Doç. Dr. Hale Şıvgın, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih/ Yakınçağ Tarihi ABD), Yayınlanmamış Master Tezi, Ankara 2003, s. 83.

²¹ Kocabaş, s. 69.

²² Mardin, *Jön Türkler*, s. 21.

²³ Karabekir, s. 34.

değiştirmiştir²⁴. Türkiye’de ilk sürekli devrim hareketlerinin başlaması İttihat ve Terakki’nin kuruluşu ile kendini göstermiş ve oluşum devresine girmiştir²⁵.

İttihat ve Terakki temel yapısı itibarı ile sadece devlet yönetimine ve saraya karşı bir başkaldırı hareketi değil, zamanın emperyalizmine karşı bir hareketin şekillenmeye başlaması sebebiyle devrimci bir karaktere sahip olmuştur²⁶. Dönemin şartları göz önüne alındığında sosyal, ekonomik ve siyasal alanlarda tutarsızlıklar ve çatışmalar göze çarpmaktadır. Asırlardır bir arada kardeşçe yaşamış onlarca farklı millet arasında zamanla anlaşmazlıklar, uyuşmazlıklar baş göstermiştir. İrsal farklılıklar bir yana, İslam birliği çerçevesinde bir arada yaşamış olan Araplar dahi bağımsızlık için isyan etmişlerdir. Osmanlının son dönemlerine bakıldığında, iç isyanların ve ayaklanmaların sayısında büyük bir artış olduğu görülmüştür²⁷. İşin ilginç olan yanı ise Türk olmayan milletlerin ayaklanıp bağımsız devlet kurmak istemeleri bir yana, Ümmetçilik-İslamcılık anlayışını benimseyen Müslüman toplulukların da bağımsızlıklarını istemek üzere isyan etmiş olmalarıdır²⁸.

Dönemin siyasal yapısının yanı sıra askeri yapısı da incelendiğinde mevcut durum içerisinde büyük parçalanmalar dikkati çekmektedir. Askerler bölünmüş ve tam bir çöküş sürecine girmiştir. Dış tehlikelerle mücadele etmek bir yana, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde iç güvenliği sağlayacak bir pozisyonları dahi bulunmamaktadır. Bu durum da yine en çok yabancı devletlerin, özellikle de birçok alanda ileri gitmiş olan Avrupalı devletlerin işine gelmiştir. Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti’nin ekonomisinden siyasi yapısına kadar birçok alana müdahale etmişlerdir. Eğitim kurumlarının yenilenmesi gerektiği, askeri sistemin değiştirilip yeniden bir ordu sisteminin oluşturulması gerektiği, bağımsızlık isteyen topluluklara şartlara göre bağımsızlıkların verilmesi gerektiği gibi birçok alana müdahale etmişlerdir. Eğitimsiz insanlardan oluşmuş Osmanlı askerlerinin koruyamadığı Osmanlı toprakları, Avrupalı devletler arasında bir rant halini almış ve bunda yine en karlı çıkanlar Avrupalı devletler olmuştur²⁹.

“Avrupalı devletlerin siyasetine göre bir harp çıkarmadan Osmanlı Devletinin toprakları paylaşabilmek mümkün olabilir. Bunun için de Avrupalı devletlerin Makedonya’da masaya

---

²⁴ Sorgun, s. 4.

²⁵ Öklem, s. 36.

²⁶ Öklem, s. 36.

²⁷ Akçura, *Osmanlı Devleti*, s. 60.

²⁸ Akçura, *Osmanlı Devleti*, s. 60- 61.

²⁹ Akçura, *Osmanlı Devleti*, s. 64.

yatırdıkları formül şudur: “*Türklerden gayri unsurlara ihtilallar yaptırmak, sonra da orayı nüfuz muntikalarına ayırarak jandarma ve idari kontrol koymak; asayiş büsbütün bozulduktan sonra kat’i işgallere başlamaktır*”. Böylece Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar, Sırlar; hatta dini camia içinde Türklerle kaynaşmış olan Araplar, Arnavutlar hep bu maksatla tahrik olmuş ve silahlanmıştır³⁰.

Böyle bir durumda vatansever insanların iliklerine işlemiş “Hürriyet Ateşi” yeniden tutuşmuştur. Hürriyet tutkunu vatan sevdalıları kendilerinden, emeklerinden fedakârlık ederek, yeniden birbirlerine sımsıkı bağlanıp tehlikenin karşısında durmak bir yana tehlikenin üzerine yürümeyi kendilerine bir borç bilmişlerdir.

Kazım Karabekir, İttihat ve Terakki Cemiyeti için: “*Bu kaynaşma neticesinde memleketin hakiki sahibinin sadece Padişah ve bendeleri değil, onu kanı pahasına kazanan ve korumaya çalışan millet olduğunu fîliyat sahasında ispat etmek maksadıyla kurulmuş olan cemiyet İttihat ve Terakki’dir. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin amacı Devletin kötü gidişatına dur demek, vatan ve milleti içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarmak olmuştur*”³¹ demiştir.

Jön Türkler, din, dil, millet, mezhep ayrımı yapmadan herkese hürriyet, eşitlik ve adalet bahşedecek bir rejim kurmak için çalışmışlardır. Jön Türkler, ülkeye eşitlik, hürriyet, adalet getirmek amacıyla ortaya çıkmışlardır. Bu hedeflere ulaşmak için de Jön Türkler, Araplar, Yunanlılar, Arnavutlar, Türkler gibi yurttaki bütün milletleri birleştirmeyi ummuşlar; böylelikle de sevgili vatanın bağımsızlığına sahip olması ve gelişmesi için birlikte çalışabileceklerini düşünmüşlerdir; fakat ihtilâli izleyen hadiseler ne yazık ki bambaşka bir vaziyet sergilemiştir³². İttihat ve Terakki Cemiyeti’nde işin hareket tarafını askerler, destek tarafını burjuva deneni orta sınıf kesim temsil etmiştir³³.

İttihat ve Terakki Cemiyeti kuruluşu bakımından iki devreye ayrılır: “Birinci devre kuruluşu 1889 tarihinde İstanbul’da henüz olgunlaşamayan bir muhitte ve yine henüz olgunlaşamayan Tıbbiye talebelerinden İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükuti, Mehmet Reşit önderliğinde, hürriyet severlik heyecanlarıyla oluşturulmuş ve teşkilatın, hemen hemen

---

³⁰ Karabekir, s. 31.

³¹ Karabekir, s. 31.

³² Alpay Kabacalı, *Talat Paşa’nın Anıları*, 1. Basım, İstanbul 2000, s. 22.

³³ Kurt, s.67.

İstanbul'a hasrettirmiş ve daha çok da mektep talebesini içine almıştır³⁴. Ordu da dâhil olamadığından sarsıntılara karşı koyamayarak varlığını kaybetmiştir. Bu teşekkülden geriye memleket içinde gizli namı ile hürriyete teşnelik ve Avrupa'da ise birkaç kişilik belirti halindeki bir merkez ile matbuat mücadelesi kalmıştır. İkinci devre kuruluşu ise 1906 yılında İstanbul'dan uzak olan Makedonya'da ihtilaller arasında olgunlaşan bir muhitte ve yine olgunlaşmış sivil ve asker başların zamanın icaplarını düşünerek ve daha uzun görüşmeler ve didişmelerle başlamış ve Selanik'te on kişilik bir merkezle faaliyete girmiştir³⁵. Cemiyetin iki kere kurulma sebebinin biraz açmak istersek, iki cümle ile bunun açıklanması mümkündür: “İdaremizin her şubesi berbat bir halde, çok geriyiz. Padişah cahil, zamanın icaplarını yapmak şöyle dursun anlayacak bir halde dahi değildir³⁶.”

Sorgun, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetlerini şöyle nitelendirir:”Siyasi ve iktisadi hareketler içindeki çıkmazlar İttihat ve Terakki'nin doğuşuna neden olmuştur. İttihat ve Terakki'nin iki önemli noktası vardır: Birincisi Jön Türk Hareketi'nin Selanik'te ki 'Beşçınar Kahvesi'nde bu harekete katılanlardan bir bölümü ile İttihat ve Terakki gizli cemiyetini kuranların hareketlerine 'İttihat ve Terakki' adını vermeleri ile başlamıştır. Bu isim değişikliği ile Jön Türk Dönemi bitmiş, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarih sahnesindeki yerini almıştır. İkinci dönem 30 Ekim 1918 yılında ilân edilen Mütareke'ye kadar geçen zamandır³⁷.”

Kuruluşunda “Gizli bir Teşkilat olan” ve “yeminle” girilen, teşkilat mensuplarının kendi “Müminlerinden” başkasını tanımadıkları bir özelliği olan İttihat ve Terakki, daha sonra Cemiyet ve Fırka haline gelmiştir³⁸. İttihat ve Terakki Dönemi siyasi, iktisadi sosyal meselelerin gündeme geldiği ve tartışıldığı bir dönem olarak da kendisini göstermiştir.

³⁴ Karabekir, s. 33-34.

³⁵ Karabekir, s. 33- 35.

³⁶ Karabekir, s. 81. (Ayrıca Kazım Karabekir Paşa'nın notu şöyledir: Sultan Hamit'in kara cahil bir adam olduğunu iştir dururduk. Hal'inden sonra Selanik'te kendi el yazısı ile yazdığı hatıratlarından şu satırları okumak insana hayret veriyor. :” Ben Saltanatta iken Muntazam tahsil ve tettebbua vakit bulamıyorum. Şehzadeliğim de büyük biraderim gibi kayıtsızlıklar içinde geçmişti. Ben Selanik'e gittikten ve hal ve tahavvülün icabettiği fütür iki üç ay zarfında zail olduktan sonra muntazam tahsil etmeye başladım. Edebiyat ile Tarih en sevdiğim şuaat-ı marifettendir. Ben istirahat gibi, şan ve şerefin de büyük bir kısmını zamanı menkübiyetimde kazandım. İşte bugün de lehülhamd fikrimi oldukça düzgün bir üslupla ifade edebiliyorum. Fransızcadan kulak dolgunluğu ile birçok kelime bilirdim. Selanik'in uzun günlerinde bu lisanı muntazaman tahsil etmeye çalıştım. Şimdi gazetelerle risaleleri kamusun muavenetile fakat suhuletle anlıyorum.” Dünya milletlerinin en karışık ve en tehlikeli meseleleri kendi iç siyaseti arasında bulunan ve bütün Avrupa büyük devletlerinin iştihasını çeken Osmanlı Devletini, işte böyle bir padişah idare ediyordu. Yani hadiseler topyekûn devletimizi bir uçuruma sürüklüyordu).

³⁷ Sorgun, s. 4.

³⁸ Sorgun, s. 4.

Kazım Karabekir İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilgili olarak şunları söylemiştir: “*Vatan ve milletin istikbali nasıldır, mes’ul kimlerdir, kurtuluş çaresi nedir? Mesul askeri ve milli vazifesini hakikatle yapmayan kişilerin hepsidir. Yapılacak iş öncelikli olarak ruhları birleştirecek, tarihi bir kılacak milli bir marş olmalıdır. Bununla beraber görevini tam olarak yapmayanlara karşı da bir kuvvet hazırlanmalıdır. Toplumun hayatını güvence altına almalı, huzurunu sağlamalıdır. Sultan Hamit’in idaresi o kadar keyfi, haksız ve o kadar da bilgisiz ve idaresizcedir ki her yerde herkes, hatta köylüler ve neferler bile bu idareden nefret etmekte ve uçuruma sürüklenmekte olduğumuzu görmüşlerdir. Hayatlarının bu cahil idare altında, hiç uğruna sönüp gittiğini gören genç zabitlerimiz sistemli bir suretle tenvir edilirse az zamanda her şey mümkündür, zaten içinde İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları da var ve bunların fikirleri olgundur*”³⁹. İttihatçıların maksadı hürriyettir. II. Abdülhamit’e ve yönetimine karşı durarak Meşrutiyeti yeniden ilan ettirebilmektir⁴⁰.

Kazım Karabekir, “*Bu cemiyet önce Selanik’te 18 Eylül 1906 yılında Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti adıyla kurulmuştur. Daha sonra Osmanlı Hürriyet Cemiyeti adıyla teşekkül etmiş ve Manastır’da bir şube açmıştır. Ertesi yıl adını Paris’teki cemiyetle birlik olmak için adını Terakki ve İttihat’a değiştirmiş ve 1908 Temmuz’unda Meşrutiyetin ilanıyla ilk kurulan cemiyetin adı olan “İttihat ve Terakki”yi kabul ederek siyasi faaliyete girişmiş ve Osmanlı Devleti’nin mukadderatını kendi elinde sona erdirmiştir*”⁴¹ diyerek cemiyetin kuruluşu hakkında kısa bir bilgi vermiştir.

II. Mahmut Dönemi’yle başlayıp Tanzimat Dönemine kadar açılmaya devam eden modern eğitim kurumları aslında padişahın eseridir ve bu eğitim kurumlarından beklenen; toplumun kültür seviyesinin yükseltilmesi, özellikle Batı’nın üstünlük sağladığı askeri konularda ilerlemenin şartlarını yerine getirebilmektir⁴². İttihat ve Terakki liderlerinin bu eğitim kurumlarından yetiştiği düşünüldüğünde “İttihat ve Terakkiciler aslında Padişah iradesiyle oluşturulmuştur” denebilir. İttihat ve Terakkiciler ile birlikte Batı’nın askeri ve ekonomik üstünlüklerinin yanı sıra siyasal yapısının da üzerinde durulmuştur. Batılı değerlere ulaşmak için

---

³⁹ Karabekir, s. 98- 106.

⁴⁰ Kocabaş, s. 67

⁴¹ Karabekir, s. 131.

⁴² Sorgun, s. 7.

Anadolu’da bir devrim yapma fikrinin kaynağı yine İttihat ve Terakki liderleri tarafından oluşturulmuştur.

7.3) İttihat ve Terakki Liderleri

Bu müthiş siyasi teşkilatın içinde görev alanların lideri sanıldığı gibi Enver Paşa olmamıştır⁴³. Enver Paşa, İttihat ve Terakki’nin “askeri şefi” olmuştur. Bu muhteşem teşkilatın gerçek lideri ise Talat Paşa’dır⁴⁴. Anadolu’da direniş hareketini başlatanlar ise, kasabalardaki, şehirlerdeki sivil ve asker, İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları olmuştur. Milli Mücadele’nin komuta kademesi ile onların alt kademesi ve Anadolu İhtilalı’nın önde gelen genç subayları, İttihat ve Terakki’nin ilk dönem yeminli üyeleri ile sonraki dönem üyeleri oldukları ortaya çıkmıştır⁴⁵.

Dr. Nazım ve Hayatı

Dr. Nazım hakkında detaylı olarak yapılmış araştırma sayısı çok azdır. Ancak konumu itibariyle İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde lider konumda olması sebebiyle görev ve hizmetlerinden kısaca bahsedilmelidir.

Öğrenim hayatına önce mahalle mektebinde, sonrasında 1889 yılında mezun olduğu Selanik’teki Rüştüye Mektebine⁴⁶ devam etmiştir. En büyük ideali doktor olmak olan Nazım; Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’ye öğrenci hazırlayan, İstanbul Askerî Tıbbiye İdadisi’nin sınavını kazanmıştır⁴⁷. Ancak bu okulda hayat ve öğrenim hayatı çok zor olmuştur. Okulda önceleri dersler Fransızca yapılmış, sonraları Osmanlı Türkçesi ve Almanca da ders verilmeye başlanmıştır. Bu okulu başarıyla bitirdikten sonra “Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane-ye” girmiştir⁴⁸.

Öğrencilik yıllarında Namık Kemal’in eserlerini okumaya başlamıştır. Bu eserlerde yer alan ve bundan sonraki yaşantısına yön verecek olan “milliyetçilik” düşüncelerinden böylece

---

⁴³ Sorgun, s. 15.

⁴⁴ Sorgun, s. 15.

⁴⁵ Yusuf Akçura, *Yeni Türk Devleti’nin Öncüleri 1928 Yılı Yazıları*, 2. Basım, Ankara 2001, s. 26.

⁴⁶ Mardin, *Jön Türkler*, s. 39.

⁴⁷ Ahmet Eyicil, *Osmanlı İttihat ve Terakki Liderlerinden Doktor Nazım Bey 1872- 1926*, Ankara Ekim 2004, s. 25-26.

⁴⁸ Eyicil, s. 25-26.

etkilenmeye başlamıştır. 21 Mayıs 1305 (4 Haziran 1889) tarihinde okulda gizli olarak kurulan “İttihat’ı Osmanî Cemiyeti” adındaki bir teşkilata üye olmuştur⁴⁹. Bu cemiyeti kuran üyelerden başlıcaları şunlardır: Ohrili İbrahim Temo, Arapkirli Abdullah Cevdet, Diyarbakırlı İsmail Sükuti, Kafkas göçmeni Mehmet Reşit, Bakülü Hüseyinzade Ali adlı üst sınıf tıp öğrencileridir⁵⁰.

Cemiyetteki faaliyetleri Dr. Nazım Bey’in kısa sürede tanınmasına sebep olmuştur. II. Abdülhamit’in zorla tahtan indirilmesini ve Kanun-i Esasi’yi ilan etmesi gerektiğini söylemiştir. Böylece her geçen gün diğer öğrenciler üzerindeki etkisi günden güne artmaya başlamıştır. 1893 yılında yurt dışındaki faaliyetlerde daha etkin olabileceği ve yurt dışındaki faaliyetleri yürüten arkadaşlarla iletişime geçebilmesi amacıyla cemiyet tarafından Avrupa’ya gönderilmiştir⁵¹. Amacı Ziraat Mühendisi olan Ahmet Rıza Bey’i, cemiyete üye yapmaktır ve böylece onbir yıl sürecek olan Paris hayatı başlamıştır⁵².

Kafasında tek bir siyasi görüş vardır: Bu görüş de devleti kurtarmak için Kanun-i Esasi’yi ilan ettirmektir. Bunun yolunun da Avrupa’dan geçtiğine inanmıştır. Uzun uğraşların sonunda Dr. Nazım Bey’in gayret ve çabalarıyla Ahmet Rıza Bey “İttihat-ı Osmanî Cemiyeti”ne üye olmuştur⁵³.

Nazım Bey okulu bitirmiş ve “Doktor Nazım Bey” olarak anılmaya başlamıştır⁵⁴. Okul bittikten sonra yurda dönmemiş ve Paris’te bir hastanede çalışmaya başlamıştır. Ayrıca hiçbir zaman siyasi faaliyetlerden geri durmamış ve Paris’te gençlerin örgütlenmesi için çalışmaya devam etmiştir. Onun bu faaliyetleri İstanbul Hükümeti’ni rahatsız ettiği için “vatan haini” ilan edilmiştir⁵⁵.

---

⁴⁹ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri*, Devre IV, Cilt XX, 1 Kasım 1932, s. 3-6.

⁵⁰ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri*, Devre IV, Cilt XX, 1 Kasım 1932, s. 3-6.

⁵¹ Eyicil, s. 27.

⁵² Eyicil, s. 27.

⁵³ M. Şükrü Hanioglu, *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyet’i ve Jön Türkler (1889- 1902)*, İstanbul 1985, c.1, s. 180.

⁵⁴ Akçura, *Türk Devleti*, s. 26.

⁵⁵ Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, 1 Basım, İstanbul 1979, s. 24.

Meşveret Gazetesi

Dr. Nazım masraflarını kendisi karşılamak üzere, arkadaşlarını toplayarak, 1 Aralık 1895 tarihinde Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olarak "Meşveret Gazetesini" yayınlamaya başlamıştır⁵⁶.

Gazeteye iki sayfa Fransızca ilave yapılmış ve pozitivist görüş savunulmuştur. O zamanlarda Fransa'da pozitivist düşüncenin hâkim olması, Fransız basının gazeteye büyük ilgi göstermesine sebep olmuştur⁵⁷. Gazetenin müdürü Ahmet Rıza Bey olmuş, gazete ayda iki defa çıkarılmış ve siyasetle ilgili güncel haberlere ayrıntılı olarak yer verilmiştir⁵⁸.

Dr. Nazım Bey, yazılarında; "*gelişmenin Batı'da eğitim görmüş öğrencilerle mümkün olduğunu dile getirmiş; Anadolu'daki öğrencileri ve velileri dinin baskısından kurtulup, Avrupa'ya eğitim görmek için gelmeleri konusunda teşvik etmiştir. Düşünülenin aksine Avrupa'nun dinsiz bir devlet olmadığını, eğitim için daha az masraf gerektiğini, vatanını seven ve geliştirmek isteyen her bireyin Avrupa'da eğitim görmesi gerektiğini sıklıkla belirtmiştir. Temelde Meşveret'in millete hizmet düşüncesiyle ortaya çıkmış olduğunu, eksikliklerin eğitimsizlikten kaynaklandığına*"⁵⁹ sıklıkla değinmiştir.

Dr. Nazım faaliyetlerin düzenli devam etmesi için mutlaka bir cemiyetin kurulması gerektiğine de değinmiştir, arkadaşları onun bu fikrini haklı görerek Paris'te 1894 yılında "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyetini" kurmuşlardır⁶⁰. Cemiyetin ilkeleri "Hürriyet, Eşitlik ve Kardeşlik" olmuştur⁶¹. Cemiyetin başkanı Ahmet Rıza Bey, hesap işlerinden sorumlu kişi ise Nazım Bey; Mizancı Murat, Dr. Şerafettin Mağmumi, Milaslı Halil Bey ve Halil Mentеше yeni kurulan cemiyetin üyeleri olmuşlardır⁶².

---

⁵⁶ Eyicil, s. 29.

⁵⁷ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul 1989, c. 12, s. 242.

⁵⁸ Mardin, *Jön Türkler*, s. 39.

⁵⁹ Eyicil, s. 29.

⁶⁰ Karabekir, s. 42.

⁶¹ Karabekir, s. 31.

⁶² Halil Mentеше, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reis Halil Mentеше'nin Anıları*, 1. Basım, İstanbul 1986, s. 212.

Ahmet Rıza Bey Hayatı

1858 yılının Eylül ayında İstanbul’da doğmuştur⁶³. Babası Ali Rıza Bey, Türkiye’nin ilk “Ayan Meclisi” azalarındandır. Ahmet Rıza Bey’in ecdatlarından biri III. Selim’in Başkâtibidir ve O’da Hükümdar ile beraber “Islahat” taraftarı olduğundan Yeniçeriler tarafından öldürülmüştür⁶⁴.

Ahmet Rıza Bey, Galatasaray Lisesi’nde çalıştıktan sonra “Babiâli Tercüme Kalemine” tayin olunmuştur⁶⁵. 1883 yılında Paris ‘e gitmiş, burada tahsilini ikmal ederek son sınavına gireceği vakit, Abdülhamit tarafından meclisin dağıtıldığını haber alınca 1887 yılında İstanbul’a dönmek zorunda kalmıştır⁶⁶.

İstanbul’a dönünce Maarif Nezareti’ne müracaat etmiş ve Bursa Mülkiye Mektebi Müdürlüğü’ne ve kimya öğretmenliğine tayin edilmiş, bir süre burada çalıştıktan sonra “Bursa Vilayet Müfettişliği”ne atanmıştır⁶⁷. Atandığı okulda Fransa’da yakından görüp beğendiği eğitim alanındaki yenilikleri idadi mekteplerinde yapmaya çalışmış, ancak Abdülhamit’in istibdat yönetimi yüzünden “Hürriyetçi” olarak anılmış; bu da O’nun, Anadolu halkının yeniliklere hazır olmadıklarını fark edip 1889 yılında Paris’e geri dönmesine sebep olmuştur⁶⁸.

Yurtdışına çıktıktan sonra sürekli olarak yönetimin ve eğitim sisteminin yanlışlığından bahseden raporlar hazırlayarak İstanbul yönetimine göndermiş, ancak bu çalışmalardan herhangi bir sonuç alamamıştır. Bunun üzerine de “Meşveret” isimli gazeteyi çıkarmaya başlamıştır⁶⁹. Bu gazetede “Jön Türk” adı altında siyasi bir fırkanın varlığından bahsetmiş, cins ve mezhep ayırt etmeksizin Osmanlıların menfaatlerine hizmet eden yeni fikirleri Türkiye’de benimsetmeye çalıştığından bahsetmiştir⁷⁰.

Abdülhamit, Ahmet Rıza Bey’in bütün bu çalışmalarına iki şekilde karşı koymaya çalışmıştır: İlkinde O’na birçok paralar ve yüksek memuriyetler teklif etmiştir. Bu çalışmasının başarılı olmayacağını anlayınca da Fransa Hükümetine başvurarak Rıza Bey’i para cezasına

---

⁶³ Adnan Şişman, *Tanzimat Döneminde Fransa’ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839- 1876)*, 1. Basım, Ankara 2004, s. 56.

⁶⁴ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri*, Devre IV, Cilt XX, 1 Kasım 1932, s. 49.

⁶⁵ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul 1989, c.12, s. 342.

⁶⁶ Bülent Tanör, *Türkiye Tarihi*, 1. Basım, İstanbul 2000, s. 263.

⁶⁷ Şişman, s. 56.

⁶⁸ Hanioglu, *İttihat ve Terakki*, c. 1, s. 180.

⁶⁹ Bleda, s.78.

⁷⁰ Bleda, s.78.

çarpıtılmasını sağlamış ve gazetesinin çoğaltılmasını yasaklatmıştır⁷¹. Bunun üzerine de Meşveret gazetesinin merkezi Brüksel'e taşınmıştır⁷². Ahmet Rıza Bey'in tüm bu mücadelelerine karşı Abdülhamit ne kadar karşı durmaya çalışsa da başarılı olamamıştır.

Dr. Bahaeddin Şakir ve Hayatı

“Vatan, Millet ve İnsanlık Şehidi”⁷³ olarak tanımlanan Bahaeddin Şakir Bey, II. Abdülhamit zamanında İstanbul'da doğmuştur. Tıbbiyeye gönül vermiş ve orduya “askeri tabip” olarak katılmıştır. Daha sonra İttihatçı kimliği benimsemiş ve gerek Sarıkamış, gerek I.Dünya Savaşı zamanında içindeki vatan sevgisiyle en ön saflarda yer alan bir milliyetperver olmuştur⁷⁴. Çok genç yaşta Askeri Tıbbiye Mektebinde iki önemli ders için öğretmen yardımcısı olmuştur⁷⁵. O sıralarda Velihaht Yusuf İzzettin Efendi, kendi için bir doktor aradığından Doktor Bahaeddin Bey'e teklif götürmüştü; O, da bu teklifi kabul etmiştir⁷⁶. Amacı da zaten Padişahı Meşrutiyete hazırlamaktır.

1903 senesinde tevkif edilerek Erzincan'a gönderilen Bahaeddin Bey, buradan firar ederek Paris'e kaçmıştır⁷⁷. Meşrutiyet'in ilanıyla beraber İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından “Heyet-i Mebuse”ye dâhil olarak yeniden İstanbul'a dönmüştür⁷⁸. 1918 yılında imzalanan Mondros Mütarekesi'yle beraber o da diğer cemiyet mensupları gibi yurtdışına çıkmak zorunda kalmıştır⁷⁹. Türklüğü çok seven biridir ve tüm mücadelesi de bunun için Türk Halkının özgürlüğü için olmuştur. 16 Nisan 1922 günü bir Ermeni tarafından silahla vurularak öldürülmüştür⁸⁰.

---

⁷¹ Akçura, *Türk Devleti*, s. 43.

⁷² Akçura, *Türk Devleti*, s. 43.

⁷³ Erdal Aydoğan ve İsmail Eyyüpoğlu, *Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki*, 1. Basım, Ankara Şubat 2004, s. 15.

⁷⁴ Aydoğan ve Eyyüpoğlu, s. 15.

⁷⁵ Hanioğlu, *İttihat ve Terakki*, c. 1, s. 198.

⁷⁶ Hanioğlu, *İttihat ve Terakki*, c. 1, s. 198.

⁷⁷ Aydoğan ve Eyyüpoğlu, s. 68.

⁷⁸ Aydoğan ve Eyyüpoğlu, s. 68.

⁷⁹ Aydoğan ve Eyyüpoğlu, s. 68- 69.

⁸⁰ Akçura, *Türk Devleti*, s. 97.

Talat Paşa ve Hayatı

Edirne’de mütevazı bir ailenin Kırca Ali kazasına bağlı Çelpece köyünde dünyaya gelmiştir⁸¹. Babası medrese de yetişmiş olan Çelpeceli Ahmet Efendi, Adliye de çalışmış; sonra Hürmüz isminde bir Hanım ile evlenmiş ve bu evlilikten Hayriye, Kamile ve Talat isimli çocukları dünyaya gelmiştir⁸².

Talat çok küçük yaşta babasını kaybetmiş, Edirne’nin Arasta denilen çarşısında Kavaf Sabri Bey isminde bir zat tarafından himaye edilmiştir⁸³. Basit bir tahsilden sonra, kırk kuruş maaş ile Edirne Posta ve Telgraf idaresine yerleştirilmiştir⁸⁴.

Talat ismiyle anılan bu genç; parlak zekâsı, uysallığı, saf ve tabi tavırlar ile amirlerinin dikkatlerini kısa sürede üzerine çekmiş ve böylece herkes onu çok sevmiştir. Bu sebeple de kısa süre önce başladığı iş hayatının ilk yıllarında dolgun bir maaşla çalışmaya devam etmiştir. Bu dönemlerde kız kardeşlerinden biri uzaktan akraba olan İsmail isminde, Bulgar ordusu zabitlerinden bir Türk ile evlenmiş, bu evlilik Talat Efendi’nin hayatını çok yakından etkilemiştir⁸⁵.

Dönemin siyasal yapısının çok karışık olması İsmail Efendi’nin bu alana dikkatle eğilmesini sağlamıştır. Milli hukuk ve Milli gururu korumak için siyasi hayata girmiştir. İsmail Efendi, Ahmet Rıza Bey’in Rusçuk’a açtığı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin bir şubesinde önemli bir görev üstlenmiştir.

İsmail Efendi’nin evliliği de bu döneme rastlamıştır. Kamile Hanımı almak için Edirne’ye geldiği sıralarda, Talat Efendi’ye tüm bildiklerini, Milli heyecanını, vatanperverliğin ilk kıvılcımlarını anlatmıştır⁸⁶. Bütün dikkatiyle bunları dinleyen ve özümseyen Talat Efendi de böylece bir cemiyet mensubu olmuştur⁸⁷. Eniştesinden dinlediği siyasi fikirleri ve O’nun gönderdiği yayınları okuyup özümseydikten sonra düşüncelerini paylaşacak birilerini aramaya başlamıştır. Bu sıralarda Hafız İbrahim isminde üstü başı darmadağınık ama parlak zekâyâ sahip olan bir vatanseverle tanışmış ve çok sıkı dost olmuşlardır. Hafız İbrahim ramazan aylarında

---

⁸¹ Ziya Şakir, *Yakın Tarihinin Üç Büyük Adamı Talat, Enver, Cemal Paşalar*, 1. Basım, İstanbul 1943, s. 57.

⁸² Kabacalı, s. 23.

⁸³ Kabacalı, s. 28.

⁸⁴ Kabacalı, s. 28.

⁸⁵ Kabacalı, s. 32.

⁸⁶ Kabacalı, s. 35.

⁸⁷ Kabacalı, s. 35.

Edirne'ye gelip, ramazan günlerinde halka vaazlar vermiştir⁸⁸. Herkes onun Cer Hocası olduğunu zannederken; O, dört Askeri Tıbbiye Mektebi öğrencisinin kurduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en ateşli üyelerinden birisi olmuştur⁸⁹. Sultan Abdülhamit bu cemiyetin varlığından haberdar olup, cemiyeti dağıttığında, O'da köyüne dönmüş, ancak memleketin haline dayanamayıp yeniden faaliyetlere başlamıştır. 2. Ordunun Edirne'de bulunması onun Edirne'yi seçmesindeki en önemli sebep olmuştur⁹⁰.

Dönemin bütün vatanperverleri Talat Paşa'nın evinde toplanıp, hasbıhal etmişler ve yeniden İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurmak için çalışmalara başlamışlardır.⁹¹ Öncelikli olarak da bütün bu vatanperverler basımı yasak olan gazete ve dergileri okumuş ve bunu halk arasında yaymaya çalışmışlardır. Ancak yapılan bir tevkif ile bütün bu vatanperverler hapsedilmiş olup, Hafız İbrahim altı, diğerleri ise üçer sene mahkûm edilmiştir⁹². Bir buçuk yıl sonra cezaları affedilmiş ve İstanbul ile Edirne dışında başka bir vilayette ikamet etmek ve aynı şehirlerde yaşamamak şartıyla tahliye edilmişlerdir⁹³.

Bütün bu olan olaylardan sonra, Talat Paşa Selanik'e gitmiştir⁹⁴. Zaten dönemin tüm hürriyet meraklısı gençleri Selanik'te toplanmışlardır. Burada şu da söylenmelidir ki, ne Talat Paşa ne de arkadaşları mahkûm oldukları süre içerisinde körelmemişler, aksine hapisanede de etraflarına bilgi dağıtmaya çalışmışlar ve kendilerini geliştirmişlerdir⁹⁵. Talat Paşa bir süre Selanik'te perişan bir vaziyette kaldıktan sonra meslektaşları aracılığı ile önce "Posta Memurluğuna" daha sonrada "Başkâtipliğe" yükselmiştir⁹⁶. Şüphesiz ki bu durum onun işine gelmiştir, çünkü böylece kurulmuş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayınlarını ve arkadaşları arasındaki mektupları adreslerine kolayca götürüp getirebilmiştir.

Meşrutiyetin ilanı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetime el koyması gibi olan olaylarla beraber zaman zaman Talat Paşa'nın yıldızı bir parlayıp, bir sönmüştür. Talat Paşa hayatı

---

⁸⁸ Şakir, s. 59.

⁸⁹ Şakir, s. 62.

⁹⁰ Şakir, s. 63.

⁹¹ Hanioğlu, *İttihat ve Terakki*, c. 1, s. 203.

⁹² Hanioğlu, *İttihat ve Terakki*, c. 1, s. 203.

⁹³ Hanioğlu, *İttihat ve Terakki*, c. 1, s. 203.

⁹⁴ Şişman, s. 66.

⁹⁵ Şişman, s. 66.

⁹⁶ Şakir, s. 63

boyunca üç kez “Dâhiliye Nazırlığı” görevinde bulunmuştur⁹⁷. Ancak tecrübesizliği, dönemin şartlarının kötü olması gibi sebeplerle başarısız olmuştur.

Talat Paşa ilerleyen dönemlerde Sadrazamlığa atanmıştır⁹⁸. Talat Paşa, dürüst kişiliği, işine olan düşkünlüğü, rahat oluşu gibi birçok kişisel özelliğe sahiptir. Hayatının önemli bölümü mücadele, açlık ve yokluk içinde geçmiş olmasına rağmen gururundan hiçbir zaman taviz vermemiştir⁹⁹. Tek bir amacı vardır, o da sürekli eleştirip durduğu ve aslında birçok alanda hayran olup, ölümüne çok üzüldüğü Abdülhamit ve yönetimi yerine, meşruti bir düzen getirebilmektir¹⁰⁰.

İlerleyen dönemler içerisinde cemiyet mensuplarının aralarında aldıkları karar ile Talat Paşa da, Enver Paşa, Cemal Paşa, Doktor Nazım ve Bahaettin Şakir Bey’ler ile beraber sınır dışı edilmiştir¹⁰¹. Sonrasında Talat Paşa Berlin’e yerleşmiş, yokluk ve sefalet dolu günler geçirirken Berlin sokaklarında, Ermeni Komitesince alınan “suikast” kararına kurban gitmiştir¹⁰².

Enver Paşa ve Hayatı

Tarihin belki de en mahcup, utangaç, ağır başlı, az ve öz konuşan, fiziksel özellikleri mükemmel olan, biraz sert bakışlı Paşasıdır¹⁰³. Parlak zekâsı sayesinde Harbiye’den Yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuş, mezun olduğu dönem, o zaman Rumeli’nde bulunan ve Bulgar çeteleriyle sürekli bir savaş halinde olan 3. Orduya Yüzbaşı olarak atanmıştır¹⁰⁴. Bulgar çeteleriyle çok çetin bir mücadele vermiştir. Yaşının ve tecrübesizliğinin aksine, herkesi hayrete düşürecek kadar gözü kara ve mert bir zabıt olmuştur.

1906 yılında Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’ne yemin ederek dâhil olmuştur. İşin ilginç yanı ise Enver Paşa her ne kadar bu cemiyetin bir üyesi ise de, eniştesi Miralay Nazım Bey de Padişah’ın en yakın adamlarından olan ve gizlice kurulmuş olan bu cemiyeti araştırmakla görevli

---

⁹⁷ Kabacalı, s. 39.

⁹⁸ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri*, Devre IV, Cilt XX, 1 Kasım 1932, s. 76.

⁹⁹ Kocabaş, s. 69.

¹⁰⁰ Kocabaş, s. 69.

¹⁰¹ Kabacalı, s. 49.

¹⁰² Şakir, s. 68.

¹⁰³ Karabekir, s. 89.

¹⁰⁴ Karabekir, s. 88.

bir zabittir¹⁰⁵. Enver Paşa o kadar vatan sevdalısıdır ki, İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarınca eniştesine karşı düzenlenen suikast girişiminin gerçekleşmesine de yardım etmiştir.

Enver Paşa'nın yıldızı Babîali baskınından sonra parlamıştır¹⁰⁶. İttihat ve Terakki mensuplarınca da bu başarı sadece Enver Paşa'nın başarısı olarak görülmesi uygun bulunmuş; büyük bir hayalperest olan Enver Paşa da zamanla buna kendisi bile inanmıştır¹⁰⁷. Bu olayın bu şekilde uygun bulunmasını sebebi, Enver Paşa'nın ilerde yapılması amaçlanan milli mücadelenin "Reisi" olması olarak düşünülmesindedir¹⁰⁸.

Enver Paşa'nın hayatının dönüm noktası denebilecek üç önemli olay vardır¹⁰⁹: Bunlardan ilki Almanya ile imzalan gizli bir müttefiklik antlaşmasıdır ki, bundan birçok cemiyet mensubunun hatta Almanya'nın müttefiki olan İtalya'nın bile haberi olmamıştır. Daha sonra bunun sorumluluğu da Enver Paşa'ya yüklenmiştir. Diğeri ise I.Dünya Savaşı'na girme isteğidir. Cemiyet mensuplarından Talat Paşa, Enver Paşa ve arkadaşlarının olduğu grup hemen savaşa girme düşüncesinde iken, Halil Paşa'nın da içinde bulunduğu diğer grup en az beş ay daha beklenerek savaşa dâhil olma düşüncesindedir. Sonuçta İngilizlerden kaçan iki Alman gemisi Osmanlı Devleti'ne sığınmış, sonrasında Rus Donanmalarını yakılmış ve böylece savaşa dâhil olunmuş ve savaşın yenilgiyle sonuçlanması Enver Paşa'nın yıldızını söndüren ikinci önemli olay olmuştur. Sonuncusu ise Sarıkamış faciasıdır ki yetmiş bin Müslüman- Türk evladının ölümüyle sonuçlanmıştır.

Bu olaylardan sonra Mondros Antlaşmasıyla beraber Enver Paşa da arkadaşlarıyla beraber sınır dışı edilmiştir¹¹⁰. Enver Paşa arkadaşlarının aksine sönen yıldızını tekrardan parlatmak; insanların, hükümetin ve cemiyetin kaybolan güvenini tekrardan kazanabilmek için çareler düşünmeye başlamıştır.

---

¹⁰⁵ Şakir, s. 87.

¹⁰⁶ Şakir, s. 67

¹⁰⁷ Şakir, s. 68.

¹⁰⁸ Şakir, s. 89.

¹⁰⁹ Akçura, *Osmanlı Devleti*, s. 156.

¹¹⁰ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri*, Devre II, 1340, s. 478.

Sonuçta Enver Paşa'nın aklına iki şey gelir: Ya Türkistan'a gidip siyasi düzeni kuracak ve bir ordu hazırlayarak Kafkaslar üzerinden Bolşeviklerin üzerine yürüyecektir, ya da yetmiş bin kişilik bir ordu hazırlayarak Anadolu'da başlamış olan milli mücadeleye yardıma gidecektir¹¹¹.

Enver Paşa, aklına gelen düşüncelerden ikincisini yapmaya karar vermiştir. Ancak bu durumu haber alan Hükümet kesinlikle ne Enver'in, ne de amcası Halil Paşa'nın Anadolu'ya dönmesini istememiştir¹¹². Buna rağmen Enver Paşa, Anadolu'ya geçme niyetine girmiştir. Ancak amcası Halil Paşa, Enver Paşa'ya engel olur ve Milli Mücadelenin selameti açısından Anadolu'ya gitmemesinin daha uygun olduğu sonucuna varılır¹¹³. Bunun üzerinde Enver Paşa, Türkistan'a geçerek siyasi birliği bozulmuş olan Müslüman- Türkleri birleştirmeye karar vermiştir. Uzun, yorucu ve mücadeleli bir yolculuğun ardından Türkistan'a geçmiş, asker ve cephane toplamaya çalışmıştır. Zaman zaman ufak boylu da olsa başarılar kazanmıştır. Bir bayram günü Bolşevikler tarafından Türkistan'a yapılan bir baskınla da şehit düşmüştür¹¹⁴. Oysa Enver Paşa kendini halka sevdirmiş, halk için mücadele etmiş ve "Milli Kahraman" sıfatını kazanmıştır. Enver Paşa'nın şehit edildiği gün Türkistan'da milli yas günü ilan edilmiştir¹¹⁵.

Cemal Paşa ve Hayatı

Cemal Paşa 1872 senesinde İstanbul'da doğmuştur¹¹⁶. Eğitim öğretim hayatına hiç ara vermemiştir. Zekâsı ve kuvvetli hafızası sayesinde askeri mekteplerde üstün başarılar elde ederek Erkânıharp Yüzbaşılılığı ile okulu bitirmiş ve 3. Orduya tayin edilmiştir¹¹⁷. O tarihte Erkânıharpler için tayin edilmiş olan zaman içerisinde terfi ederek, Müsirivet Erkânıharbiyesi arasına girmiştir¹¹⁸. Cemal Paşa, hayatının ilk dönemlerinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girinceye kadar hiçbir önemli faaliyette bulunmamıştır. Tabiatı sert ve haşin olmasına rağmen bir o kadar da neşeli, samimi, resmi işlerde en küçük müsemmayı kabul edemeyecek kadar da görevine düşkün ve gösterişi seven bir Paşa olmuştur.

---

¹¹¹ Bay Mirza Hayit, "Basmacılar", *Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi*, 1. Basım, İstanbul 2006, s. 256-280.

¹¹² Hayit, s. 256-280.

¹¹³ Hayit, s. 256-280.

¹¹⁴ Hayit, s. 256-280.

¹¹⁵ Hayit, s. 256-280.

¹¹⁶ Şişman, s. 230.

¹¹⁷ Şişman, s. 230.

¹¹⁸ Karabekir, s. 242.

Çok zeki ve gayretli olduğu için bir yandan askeri görevlerini sürdürürken bir yandan da vilayet nafia işlerinde hizmetinden istifade edilmiştir¹¹⁹. Böylelikle Selanik'te genç subaylara dâhil olmuştur. O tarihte Binbaşı olan Cemal Bey'in cemiyete girmesi hayatında bazı değişikliklere sebep olmuştur ve hatta hayatının ilk dönüm noktası olmuştur denebilir. Cemiyetin teşkilat işlerini üzerine almıştır¹²⁰. Bu görevi üstlenmesinde işi gereği birçok yeri seyahat edebilmesi ve geniş bir çevreye sahip olmuş olması en önemli etken olmuştur. Böylece cemiyetin teşkilatlanmasında önemli bir yer edinmiştir.

Müşriyet Erkânıharbiyesi'nde, cemiyetin başlıca üç kuvvetli şahsiyeti bulunuyordu: Bunların ilk ve birincisi Binbaşı Cemal Bey'dir. Bir süre sonra Kolağası Fethi Bey'de buraya nakledilmiştir. Yine kısa bir süre sonra Kolağası Mustafa Bey'de Şam'dan buraya gelmiştir¹²¹. Bu üç genç ateşli ve inkılâpçı Erkânıharpliler aynı dairede birleşmişlerdir. Bu üç zat cemiyet için çok yararlı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu yüzden cemiyet, gücünü bu üç gençten almıştır.

Meşrutiyetin ilan edilmesiyle beraber Selanik'ten İstanbul'a gönderilen on kişilik heyetin içinde Binbaşı Cemal de bulunmuştur; sonraki dönemlerde askerlikten önce Kaymakamlığa, sonrasında ise Valiliğe yükselmiştir¹²².

Balkan Harbi başladığında Cemal Paşa Valilikten istifa ederek İstanbul'a gelmiş, Konya Redif Fırkasına tayin edilmiştir¹²³. Sonrasında Talat ve Enver Paşalarla beraber Babiâli baskınında etkin rol oynamıştır. Bu baskın Cemal Beyin hayatının ikinci dönüm noktası olmuştur. Çünkü bu hareketle beraber "İstanbul Muhafızlığına" kabul edilmiştir¹²⁴. Böylece İstanbul'da yapılan bir hareketin memleketin her noktasında etkili olması sağlanmıştır. "İstanbul Muhafızı" demek, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Hükümetin muhafızı demek anlamına gelmiştir¹²⁵.

Cemal Paşa koyu bir Fransız yanlısıdır. Ancak buna rağmen Enver Paşa ve Talat Paşa tam anlamıyla Alman hayranıdır. Talat Paşa ve Enver Paşa'nın, Cemal Paşa'dan habersiz Almanya ile

---

¹¹⁹ Şişman, s. 243.

¹²⁰ Karabekir, s. 242.

¹²¹ Şakir, s. 126.

¹²² Şakir, s. 128.

¹²³ Şakir, s. 132.

¹²⁴ Şakir, s. 132.

¹²⁵ Hanioglu, *İttihat ve Terakki*, c. 1, s. 236.

gizli ittifakta bulunması yüzünden, Alman ittifakını kabul etmek zorunda kalmıştır¹²⁶. Dünya Savaş'ı sırasında Almanya'nın isteği ile Mısır'a yapılacak seferin Başkumandanı olarak Cemal Paşa tayin edilmiştir, ama cephane yetersizliği, asker olmaması gibi sebeplerle İstanbul'a geri dönmek zorunda kalmıştır¹²⁷.

Mondros Antlaşması'yla beraber diğer O'da diğer İttihat ve Terakki liderleriyle beraber yurtdışına çıkmak zorunda kalmıştır. Zor şartlar altında Münih'e geçmiştir; birkaç gün sonra Münih'te ihtilal çıkmıştır ve ihtilal anında, sonradan Bolşevik Lider Radek'in eşi olduğunu öğreneceği bir hanıma yardım etmiştir¹²⁸.

Parası olmayan ve sıkıntılı günler geçiren Cemal Paşa, gazetede gördüğü Afganistan'ın İngiliz işgali altında olduğunu, ordu ıslah edilirse savaş kazanabileceğini haberini gördükten sonra Rus lider Radek'ten yardım istemiş para, silah ve asker yardımını temin edebileceğini düşünmüştür. Cemal Paşa, Radek'den referans alarak Rus Çiçerin'le irtibata geçebilmek için Rusya'ya geçmiş; gerekli olan araç ve gereçleri temin ederek Afganistan'a geçip Kral Ernanullah'la birleşip mücadele hareketlerine başlamıştır¹²⁹. Sonuçta büyük başarılar da elde etmiştir. Elindeki cephane azalınca Moskova'yla yeniden anlaşma yapmak için Afganistan'dan yola çıkmıştır. Bu arada Ermeni komitacılar da örgütlenmiştir. Zaten Ermeni komitacılar daha önce, Sait Halim Paşa, Talat Paşa, Doktor Bahaeddin Şakir ve Cemal Azmi beyleri öldürmüşlerdir. Cemal Paşaların yola çıkmalarından sonra Ermeni Komitacılar saldırmaya başlamışlar, Cemal Paşa, Binbaşı Nusret Bey ve Süreyya Bey çatışma sırasında şehit olmuşlardır¹³⁰. Bu şehit haberi, Tiflis ve Afgan halkını çok üzmüştür. Şah Abbas Camii'nde kılınan cenaze namazından sonra defnedilmişlerdir. Daha sonrada üç şehidin cenazesi Erzurum mezarlığına bu getirilmiş ve buraya nakledilmiştir¹³¹.

---

¹²⁶ Kocabaş, s. 96.

¹²⁷ Kocabaş, s. 97.

¹²⁸ Şakir, s. 135.

¹²⁹ Şakir, s. 136.

¹³⁰ Şakir, s. 138.

¹³¹ Şakir, s. 140.

7.4) İttihat ve Terakki'nin Düşünce Yapısı ve Eğitim Sistemi

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eğitim politikasını kavrayabilmek için öncelikle düşünce yapısının çok iyi anlaşılması gerekmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin düşünce yapısı zaten o günün şartlarından etkilenerek oluşmuştur. Bunla beraber yurtdışında eğitim görmüş İttihat ve Terakki liderleri aldıkları eğitimin de etkisiyle, Osmanlı Devleti'ni yıkılmaktan kurtarabilmek için doğru ve uygulanabilir olduğu her düşünceye sığınıp, umut bağlamışlardır.

Türkiye'de ilk devrim hareketlerinin oluşu, sürekli olması İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurulmasıyla başlamıştır¹³². Padişah'tan alınan egemenliğin halka verilmesi, İttihat ve Terakki'nin yönetimde olması, halkın seçeceği temsilcilerin meclise girmesi bu devrim hareketlerinin bir başka yönünü oluşturmuştur. Hangi duygular içinde yetiştiklerini, hangi önemli olayların içinden nasıl yüreklice geçtiklerini ve önemli bir devreye nasıl damgalarını vurduklarını göstermek bakımından yakın tarihin en çekici anlarından biri olarak tarih sayfalarındaki yerlerini almıştır.

Kurulan her yeni devlet, her yeni rejim siyasi varlığını devam ettirebilmek için; kendisine bağlı bir düşünceyle yetiştirilmiş; düşüncesini kuşaktan kuşağa aktarabilen bir eğitim sistemine ihtiyaç duymuştur. Bunun için de eğitim meselesi her zaman çok önemli bir yere sahip olmuştur. Bu yüzden oluşturulacak eğitim programları, kurulacak eğitim müesseseleri her zaman "Ulusal" olmalıdır. Yeni kurulan eğitim müesseseleri geleneksel eğitim anlayışından ve dinsel eğitimden tamamen uzakta oluşturulmuştur. Eğitimin birleştirici, bütünleştirici olabilmesi için bu şarttır. Atatürk konuyla ilgili olarak "*Yetiyecek çocuklarımıza, gençlerimize görecekları öğrenim sınırı ne olursa olsun, her şeyden önce Türkiye'nin bağımsızlığına, kendi benliğine, ulusal geleneklerine düşman olan bütün unsurlarla mücadele etmek gerektiği öğretilmelidir*"¹³³ demiştir.

Eğitim "laik" olmalıdır. Çünkü planlanan devrimlerin yapılması ve bu devrimlerin başarılı ve kalıcı olmasının yolu her zaman eğitimden geçmiştir. En fazlada taşrada yaşayan köylünün eğitimine önem verilmiştir. Halkın aydınlatılması, ulusal bağımsızlığın güvencesi olduğu gibi, halkı teba olmaktan çıkararak kendi iradesine sahip vatandaşlar haline getirmenin temel

---

¹³² Akçura, *Osmanlı Devleti*, s. 67.

¹³³ Şerafettin Yamaner, *Atatürkçü Düşüncede Ulusal Eğitim: Dinsel ve Geleneksel Eğitimden Laik ve Çağdaş Eğitime*, 1. Basım, İstanbul 1999, s. 107.

koşuludur¹³⁴. İttihat ve Terakki liderlerine göre, “*Ulusunu kendi benliğine sahip çıkmaktan alıkoyan, yüzyıllarca kendinden habersiz yaşatan hep bilgisizlik*”¹³⁵ olmuştur.

Devleti yok etmek isteyenler dış kuvvetler ve bunların etkin grupları, bunu iktisadi ve sosyal keşmekeş yaratarak sağlamışlar, ancak yine de tüm bunlar zamanın genç vatanseverlerin yetişmesini engellememiştir¹³⁶. İttihat ve Terakki Cemiyeti döneminde Batıya giden öğrenciler; Batının sosyal hayatına tanık olmuşlar, sosyal ve iktisadi alanda çeşitli değişimler yakalamışlar, İkinci Meşrutiyeti ilan ederek “hürriyet, cumhuriyet, meşrutiyet, laiklik” gibi yeni birçok kavramı da beraberinde topluma getirmişlerdir¹³⁷.

Jön Türk düşüncesine göre milletin kurtuluşu, her alana egemen olmasını istedikleri “bilim”in yönetim konusunda da geçerli addedilmesi ile gerçekleşmesi mümkün olabilirdi¹³⁸. Onları çelişkiye iten şey ise “*İçinde yaşadıkları toplumsal düzen ile düştükleri değer uyumsuzluğu ve bilimin Osmanlı düşüncesinde almış olduğu yeni rolün bu kimseler üzerindeki etkisi*” olmuştur¹³⁹. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1913 yılından sonraki düşünce yapısına “Türkçülük” düşüncesi hâkim olana kadar, cemiyet mensupları arasında birçok zıt fikre sahip kimseler bulunmuştur¹⁴⁰. Jön Türklerde en ağır basan düşünce ise Osmanlılık olmuştur¹⁴¹. Türkçülük düşüncesini benimsemiş olanlar bile, etnik bir soruna sebebiyet vermemek için Osmanlılık fikrini savunmuşlardır¹⁴². Böylece insanlar, dönemin en etkili düşüncesi olan etnik milliyetçilik yerine vatandaşlık esasına dayalı bir milliyetçiliğe yönlendirilmeye çalışılmıştır¹⁴³. Jön Türkler için özgürlük ve haklar ikinci plan olmakla beraber, asıl amaçları parçalanmakta olan imparatorluğu kurtarabilmek olmuştur.

Atatürk’te İttihat ve Terakki liderlerinin önemi üzerinde önemle durmuş ve 1930 yılında yaptığı bir konuşmada: “*Bilirsiniz ki, bir İttihatçı iyi bir dosttur, iki İttihatçıdan korkulur, üç*

¹³⁴ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 273.

¹³⁵ Akçura, *Türk Devleti*, s. 159.

¹³⁶ Akçura, *Türk Devleti*, s. 159-160.

¹³⁷ Füsün Üstel, “*İkinci Meşrutiyet ve Vatandaşlığın İcadı*”; *Modern Türkiye’de siyasi Düşünce, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, c. 1, İstanbul 2000.

¹³⁸ Taner Aslan, *İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Dönemi Düşünce Yapısının Cumhuriyet Üzerine Tesirleri*, (Danışman: Prof. Dr. E. Semih YALÇIN, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005, s.36.

¹³⁹ M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Dr. Abdullah Cevat ve Dönemi*, İstanbul 1981, s. 604- 605.

¹⁴⁰ Aslan, s. 36.

¹⁴¹ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 3. Basım, Ankara Ocak 2008, s. 9 vd.

¹⁴² Sina Akşin, *Jön Türkler İttihat ve Terakki*, 4. Basım, Ankara Eylül 2006, s. 42.

¹⁴³ Bülent Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789- 1980)*, 14. Basım, İstanbul 2000, s. 170.

İttihatçı için ise iktidarı almaktan başka yol yoktur” diyerek, İttihat ve Terakki liderlerinin Türk Siyasi Tarihinin oluşmasında ve günümüz Türkiye Cumhuriyeti’nin yapılanmasına olan etkilerine dikkat çekmiştir¹⁴⁴. Jön Türkler üzerinde en önemli etkiyi Fransız aydınlar yapmıştır; çünkü askeri okullarda aldıkları laik, bir yönüyle de pozitivist eğitim bu etkileşimi kolaylaştırmıştır¹⁴⁵.

19. yüzyılın ikinci yarısında Türkçülük akımı ön plana çıkmaya başlamıştır¹⁴⁶. Çünkü artık Fransız devrimiyle beraber Dünya’nın her yerinde milliyetçilik akımları kendini göstermiş ve Jön Türklerin etnik olarak temel bir unsura ihtiyaç duymaları ortaya çıkmıştır¹⁴⁷. 1880 yılındaki Türkçülük “Dilbilim Türkçülüğü” iken, 1893 yılındaki Türkçülük “Kültürel Türkçülük” olarak kendini göstermiştir¹⁴⁸.

Cemiyetin gazetesinde (Meşveret) “Husûl-i İnkılâbda Ebeveyn” başlıklı yazıda Avrupa’daki eğitime değinilerek; “*Önce ebeveynlerin eğitilmesi gerektiği daha sonra da o ebeveynlerin çocuklarını daha iyi yetiştirecekleri belirtilmiş, eğitimin bireysel yeteneklerini geliştirici yönleri vurgulanarak bireysel yetenekleri gelişmiş insanlardan kurulu bir toplumun kendi enerjisini kullanarak Kanun-i Esasi’yi ilan edeceği*” ifade edilmiştir¹⁴⁹.

İttihatçılar her ne kadar II. Meşrutiyeti ilan ettirmekte hemfikir olsalar da, daha sonra kendi aralarında aşağıda adı geçen çeşitli guruplara bölünmüşlerdir¹⁵⁰:

1. Prens Sabahaddin Bey’in “Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet” tezi etrafında toplananlar. Bunlara göre, geri kalmışlığın sebebi mutlakiyet yöntemi ile merkeziyetçi bir tutum içinde bulunmaktır. Bu durumdan kurtulmanın yolu, bu uygulamadan vazgeçmekle mümkün olabilir¹⁵¹.

2. Ahmet Rıza ve arkadaşları. Onlara göre, Âdem-i Merkeziyet memleketi yabancılara satmaktan başka bir şey değildir¹⁵². Ahmet Rıza, özellikle din konusunda pozitivist

---

¹⁴⁴ Tefik Çavdar, *Talat Paşa: Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, 2. Basım, Ankara, 1995, s. 59.

¹⁴⁵ Aslan, s. 39.

¹⁴⁶ Akçura, *Siyaset*, s. 15.

¹⁴⁷ Aslan, s. 43.

¹⁴⁸ Mardin, *Jön Türkler*, s. 62.

¹⁴⁹ Aslan, s. 49.

¹⁵⁰ Aslan, s. 52.

¹⁵¹ Öklem, s. 112

¹⁵² İbrahim Ağâh Çubukçu, *Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri*, 2. Basım, Ankara 1991, s.44.

düşüncelere sahiptir. Onun ve arkadaşlarının böyle bir felsefeyle yönelmeleri dinsizlik suçlamalarına sebep olmuştur.

3. Mîzancı Murat ve arkadaşları. Bu grup, İslâm'ın ilerlemeye engel olmadığını düşünüp, İslâmcılığı savunmuştur. Meşrutiyetten ziyade İslâm Şeriatını layıkıyla uygulayacak bir “Panislâmcı Devlet”in kurulmasını amaçlamışlardır¹⁵³.

1900 yılında Yusuf Akçura' nın da “Üç Tarz-ı Siyaset” makalesinde değindiği üç fikir akımı mevcuttu; Türkçülük, İslamcılık ve Osmanlıcılık¹⁵⁴. Öncelikli olarak dil, din, mezhep ayrımı yapmadan tüm halkı “Osmanlı” başlığı altında birleştirmeyi amaç edinmiş “Osmanlıcılık” fikri; diğeri İslâmiyeti benimsemiş tüm toplulukları “İslâm” bayrağı altında birleştirip bir halk yaratmayı amaçlamış “İslâmcılık” hareketi ve üçüncü olarak da ırka dayalı siyasî bir “Türk Milleti”nin yer aldığı bir devlet oluşturmak fikri¹⁵⁵. Bunlarda hangisinin daha yararlı olduğu tartışmakla beraber, Jön Türklerin amacı Osmanlı Milletinden bir “Türk Milleti” yaratmak olmuştur.

Osmanlı aydını emekleme dönemini geçirmiş, İttihat ve Terakki'nin bünyesinde yeni bir kimlikle, daha evvel “Laik- Uluscu, Modernleşmeci- İslâmcı, İslâmcı- Türkçü” gibi siyasal ve ideolojik gidip gelmelerden¹⁵⁶ sıyrılıp “Türkçü ve Laik” olduğunu söylemeye başlamıştır. Batı kavramıyla beraber Osmanlı aydınları, Batı kavramına İslâmi bir kılıf uydurmaya çalışmışlardır. Özellikle Yeni Osmanlı diye nitelendirilen aydınlar Batı'dan alınması amaçlanan kavramları yerinde incelemişler ve yeni bu kavramları Osmanlı Devleti getirmeyi amaç edinmişlerdir. Daha sonra çağdaşlığın ve ilericiliğin temelleri haline gelecek olan “Müsavat- Hürriyet –Meclis” gibi kavramlar zamanla aydınların sloganı haline gelmiş; başlangıçta gereksinim ve kurtuluş çaresi olarak algılanan Batı usul ve kaideleri zamanla Osmanlı Devleti'nde inkılabî hareketlere dönüşecek bir hale gelmiştir¹⁵⁷. Zaten zamanla da millet iradesi- millet hâkimiyeti Osmanlı aydınlarının etkisiyle kamuoyu haline gelmiş ve toplum bu şekilde aydınlatılmaya çalışılmıştır.

---

¹⁵³ Mardin, *Jön Türkler*, s. 86- 92.

¹⁵⁴ Akçura, *Siyaset*, s. 19.

¹⁵⁵ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yılı*, 2. Basım, İstanbul 1987, s. 189.

¹⁵⁶ Ortaylı, *İmparatorluğun*, s. 189.

¹⁵⁷ Aslan, s. 58

II. Meşrutiyet döneminde eğitim kitaplarında yeni yetişen neslin Meşrutiyetçi bir zihniyetçe yetiştirilmesi için “ hak, hürriyet, kanun” gibi dönemin en çok önemsenen kelimeleri üzerinde durulmuştur ki, bu da fikirlerin meclise girmesini kolaylaştırdığı söylenebilir.

Yasama- Yürütme- Yargı birlikte milli egemenliği temsil etmiştir¹⁵⁸. Abdülhamit’in yaptığı en önemli işlerden biri planlı biçimde çeşitli okullar açmış olmasıdır ki; bu, dönem şartlarında önemli bir gelişme olmuştur. Dönemin aydınlarının ilk Tanzimatçılara göre nitelik bakımından daha üstün olmasının sebebi budur. Meşrutiyet Dönemi’nde hazırlanan kitaplar ve müfredat programları, öğrencilerin daha iyi eğitim alabilmesi için Millî bir anlayışla hazırlanmıştır¹⁵⁹. Bu da Batı’dan alınan bilgi oranının yükselmesiyle daha ileri bir boyut kazanmıştır.

1913 tarihli “Tahsîl-i İptidâ-i Mecburî” ve “Mekatib-i İbtidâiye-i Umumiye Meccânî”dir hükmü ile Fransız İlköğretim Sistemine göre ibtidâi ve rüştiyeler yeniden düzenlenmiştir¹⁶⁰. Buradaki amaç dine bağlı, milletini tanıyan eğitilmiş ve aydın vatansever yetiştirmek olmuştur. İptidâî mekteplerinin amacı “*ilköğretim talebelerinin beden ve ruhça sağlam itiyatlara sahip olmasını temin edecek ve hayat için lüzumlu olan bilgileri vererek onların gayretli ve hâkimiyetperver birer vatandaş olarak yetişmesini sağlamak*” tır¹⁶¹.

Bilinçli bir toplum için okullarda yurttaş eğitimine önem verilmiştir. Müfredata Osmanlı tarihi, Osmanlı coğrafyası gibi derslerin konma sebebi budur¹⁶². Ahmet Sâkî “*hukuk ve vazâif-i medeniye ve içtimaiyelerine layıkıyla vakıf olamayan bütün Osmanlılık Kanun Devleti, vatandaş hak ve görevleri, basını, toplumun inanç ve kamu özgürlüğü ile meşrutiyet müesseseleri hususunda vatan evlatlarını bilgilendirmek amacıyla malûmat-ı medeniye kitaplarının yazıldığından*”¹⁶³ bahsetmiştir. Cumhuriyet Dönemi’nde Türk inkılâplarının bütünüyle tepki almama sebeplerinden birinin de bu olduğu söylenebilir.

---

¹⁵⁸ Akçura, *Siyaset*, s. 35.

¹⁵⁹ Üstel, s. 104.

¹⁶⁰ Aslan, s. 80.

¹⁶¹ Üstel, s. 110.

¹⁶² Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 275.

¹⁶³ Ahmet Sâkî, *Tedrisât-ı Medeniye ve Ahlak-ı İçtimaiye*, Osmanlı Matbaası, İstanbul 1909, s.7.

Mektep talebelerinin her türlü gazeteleri okuması da istenmiştir. Çünkü "hür olmak, akla tabî olmak" demektir¹⁶⁴. Beklenen davranışlar, aklın rehberliğinde hareket eden bireyler yetiştirebilmektir. Doğru ve yanlış davranışlar, sevap-günah ikileminin sınırları aşarak akla uygunlukla temellendirilmelidir¹⁶⁵.

II. Abdülhamit devrinde ders kitaplarında, Abdurrahman Şeref Efendi tarafından ilk kez "Cumhuriyet" kelimesine yer verildiğine rastlanır. Cumhuriyet kelimesi her ne kadar yasaklansa da idareci yetiştirilen bir okulda bu kelimeye yer verilmesi çok önemli bir gelişmedir. Batılı tarzda eğitim veren bu kurumlardan yetişen gençlerin büyük çoğunluğu kendilerine bu imkânı sağlayan II. Abdülhamit yönetimini değil, onun muhalifi olan İttihatçı görüşü desteklemişlerdir¹⁶⁶.

Eğitim kurumlarının temellerini elinde tutan ulemayı bir yana iterek, sivil bir eğitim sistemi geliştirmek, sivil öğretmen okulu açmak, vilayet merkezlerinde askerî ve sivil liseler açmak ve bir yargıç yönetici karışımı olan Kadî'nin yerine, Türkiye'nin çağdaş yönetim sistemine çok benzeyen bir sistem ortaya çıkarmak, Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerdir ve bunların tümü laikleşmeye doğru atılan en önemli adımlar olmuştur¹⁶⁷. Zaten İttihatçıların en önemli amacı Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını engellemektir.

Laiklik düşüncesi ve isteği Osmanlı Devletinde pratik bir ihtiyaç ve modernleşmenin bir şartı olarak yavaş yavaş ortaya çıkmış ve 20. asırda "Laik Türkiye Devleti"nin doğuşuna zemin hazırlamıştır¹⁶⁸.

Yine erkeğe verilen önemin kadına da verilmesi gerektiği üzerinde durulmuş, kadının toplumda hak ettiği yeri alabilmesi için eğitimine önem verilmesi gerektiğine değinilmiştir. Kızların orta, lise ve yüksek öğrenime başlaması sağlanmıştır¹⁶⁹. Buna göre, ilköğretim mecburi ve ücretsiz olmuş, her köy veya mahallenin kanunen okul çağına gelen kız çocuklarının sayısının elliye geçtiği takdirde kız çocukları için ayrı birer okul kurulmuş, kız okulu bulunmayan yerlerde ilkokulların kız ve erkek olarak düzenlenmesi sağlanmış, eğitim süresinin 4 yıl olması

¹⁶⁴ Ahmet Cevat, *Mektepte Malûmât-ı Ahlakîye ve Medenîye Dersleri*, Kitâphâne-i İslâm ve Askerî, Dersâdet 1327, s. 23.

¹⁶⁵ Üstel, s. 176-177.

¹⁶⁶ Kurt, s. 53.

¹⁶⁷ Şerif Mardin, "Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk", *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, İstanbul 1983, s.28.

¹⁶⁸ Aslan, s. 130.

¹⁶⁹ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 278.

kararlaştırılmıştır¹⁷⁰. İl merkezlerindeki rüştiyeler ise 6 senelik kız idadilerine çevrilmiş; ilk kız idadîsi 1911 yılında oluşturulmuş, yatılı-gündüzlü olmak üzere iki bölüm haline getirilmiş ve İngiliz eğitim sistemi ile eğitim verilmiştir¹⁷¹.

Kızların II. Meşrutiyet Döneminde yüksek öğrenim görmüş olmaları onların hem kültür seviyelerini yükseltmiş hem de yeni çalışma alanları bulmalarını sağlamıştır¹⁷². Bu yıllarda Avrupa ve Kuzey Amerika'nın bazı üniversitelerinde tamamen veya bazı sebeplerle kız öğrencilerin kabul edilmediği düşünülürse durumun önemi daha iyi anlaşılabilir¹⁷³. Yine bu dönemde kızlar ilk defa Konservatuara kabul edilmiştir¹⁷⁴. Ayrıca 1913 yılında bir Darülmualimat¹⁷⁵ açılmıştır.

Arapçayla yazmanın zor olması, bu alanda yapılacak ıslahatı zorlaştırmakla beraber harfler üzerinde yapılacak değişiklikler şu yüzden kabul edilmemiştir: Birincisi Meşrutiyetin ilanından beri iktidara gelen şahısların liyakatsizlikleridir. İkincisi: Herkesin kendisini acemi olacağı zannetmesidir. Yani kendini fazla düşünmesidir. Hakkı Bey, bu yüzden, bu yeni tarz yazının bundan sonra yetişecekler ile okuma-yazmayı öğrenecekler için olduğunu, eski yazıyı bilenlere ait olmadığını kaydetmektedir. Üçüncüsü: Herkesin bu işe karışmasıdır¹⁷⁶.

Maarif Nezareti, daha çok imlâ, lisan ve ıstılahlar üzerinde çalışmalarda bulunması için komisyonlar kurdurmuş, fakat "İmlâ Komisyonu"nun bu faaliyetleri de bir sonuç vermemiştir¹⁷⁷. Buna rağmen aynı dönemde birçok okul kurulmuş ve eğitime başlanmıştır. Çünkü yeni yazının öğretilmesi ve eğitimde kalitenin sağlanabilmesi için yeni basılmış kitaplar ve öğretmenlere ihtiyaç vardır. Latin harfleriyle yazılan Türkçe kitaplar ucuz bir fiyata satılması ya da bedava dağıtılması kararlaştırılmıştır ve Nezarete Türkçeyi herkesin doğru bir şekilde öğrenebilmesi için 1-2 sene izin verilmesine karar verilmiştir¹⁷⁸. Devletin sadece teknik ve askerî yönden değil, kültürel olarak da Batılılaşması gerektiği savunulmuştur. Cemiyet bu fikirlerini gerçekleştirmek

---

¹⁷⁰ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773- 1923)*, 2. Basım, Ankara 1987, s. 190-195.

¹⁷¹ Koçer, *Modern Eğitim*, s. 190-195.

¹⁷² Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 278.

¹⁷³ Ortaylı, *İmparatorluğun*, s. 207.

¹⁷⁴ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 252.

¹⁷⁵ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 259.

¹⁷⁶ Aslan, s. 192; Doktor Milaşı İsmail Hakkı, *Latin Hurûfu mu Kendi Harflerimizi Islah mı?*, Hilal Matbaası, Dersâadet, s.8

¹⁷⁷ Aslan, s. 193.

¹⁷⁸ Hanioglu, *İttihat ve Terakki*, c. 1, s. 207.

için yeni harflerle ilgili fikirlerini ve düşüncelerini gazetesinde Türkçe dua ile duyurmuş, konferanslar düzenlemiş, kitaplar ve gazeteler yayınlamış, yeni okullar açmıştır¹⁷⁹.

Milashlı İsmail Hakkı Bey kitabının iç sayfasında yeni harflerle ilgili bilgiler vermiş ve yeni yazının faydalarından bahsetmiştir: “*Her türlü dertlerimiz ve sıkıntılarımız bilgisizlikten, bu bilgisizliğin sebebi de harflerimizin eksikliğinden ileri geldiği cihetle Latin harflerini kabul etmezler ise Alem-i İslâm için halâs yoktur diyorlar. Fikrimizce Latin Harflerini umûmen Alem-i İslâm’a kabul ettirmeye çalışmak mahzurlu. Kendi harflerimizin eksikliklerini tamamlamak ise pek hayırlı*” demiştir. “*Bu yeni yazı eski yazımıza alışanlar için pek külfetli gelebilir. Hâlbuki yeni öğrenecekler için pek kolay olacaktır ve başka çare yoktur. Mekteplerde evlatlarımızın çektiğini ve cehl ü cahillerimiz yüzünden ne kadar geri kaldığımızı düşünen her sahib-i hamiyetin bizimle beraber çalışacağına şüphe edilmez. Çok para sarf edilmemesinden dolayı harflerimizin kâffesinin aynı kalemden çıkmış olarak yaptırılmasına muvaffak olunamadı. Bazılarının ince ve bazılarının kalınca düşmesi bundandır. Âtîde bu küçük noksanlarımızı da ikmal edeceğimizi eltâf-ı Sübhâniyye’den ümd ederiz¹⁸⁰” düşüncesi, Milashlı İsmail Hakkı Bey’in harflerle ilgili diğer bir düşüncesidir. Yeni harf ve yazının halk tarafından benimsetilip halka öğretilmesi amaçlanmıştır. Bunun içinde gazetelerden de yardım alınmıştır.*

Yeni harflerin el yazısıyla yazılmaması, “esre, ötre” gibi işaretlerin olmaması, Arap harflerine göre sayıca alfabesindeki sayının daha az olması gibi sebeplerle daha kullanışlı olduğu, okuma ve yazmanın daha kolay olacağı ve Türkçe olmasının anlamayı da kolaylaştıracağı üzerinde durulmuş ve bu yeniliğe karşı çıkanlarla mücadele edilmiştir¹⁸¹.

Meşrutiyet Dönemi’nin etkin gücü olan İttihat ve Terakki; kendilerine sadık, milletini ve vatanını seven bir nesil yetiştirmek için eğitimin yanı sıra, bu amaca ulaşabilmek için çeşitli yayın organları ile dernekler de kurmuşlardır¹⁸².

Milli bir nesil yaratabilmek için ders programlarında, sistemde ve idari yapılanmada değişikliklere gidilerek eğitimde millileştirme yolunu açmışlardır. Bunun en önemli adımı olarak, ilkokullarda Türkçe öğretimin zorunlu hale getirilmesi¹⁸³,ni sağlamışlardır. Kitaplar, yeni Türkçe

---

¹⁷⁹ Hakkı, s. 1-7.

¹⁸⁰ Hakkı, s. 21.

¹⁸¹ Koçer, *Modern Eğitim*, s. 192.

¹⁸² Koçer, *Modern Eğitim*, s. 193.

¹⁸³ Halil AYTEKİN, *İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi*, 2. Basım, Ankara 1991, s. 147

ile Meşrutiyete bağlı insan yetiştirmek için yeniden düzenlenmiştir. Kitapların ilk konusunu “Hürriyet ve Adalet” gibi kavramlar oluşturmuş; daha sonra da “İttihat, Vatan, Meclis-i Mebusan, Belediye Meclisi” gibi kavramlara yer verilmiştir¹⁸⁴. Özellikle o döneme kadar “Osmanlı Devlet Tarihi ve Hanedanı” gibi tarih kitapları okutulurken 1908 yılından sonra Milliyetçi/Türkçü akımın müfredatı etkilemesi sonucu Osmanlı Devleti’nden önceki Türk Tarihi de müfredat arasındaki yerini bulmuştur¹⁸⁵.

Dönemin önde gelen eğitimcilerinden Satı Bey, Mutlakiyet idaresinin zararlarından söz etmiş, Meşruti idarenin getirdiği yenilik ve faydaların üzerinde durmuştur.

Tarih dersi her şeyden önce vatan, vatana hizmet, vatan sevgisi gibi duyguların kökleşmesini sağlamıştır¹⁸⁶. Bu yüzden de dönemde verilen derslerde “Meşrutiyet Nesli”nin bilinçlenmesi sağlayacak, hak, millet gibi kavramların öğretilmesine ağırlık verilmiştir ki, bunun için de Maarif Nezaretinin takip ettiği eğitim politikaları da bu alana yönelik olmuştur¹⁸⁷. 1913 yılından itibaren Türkçenin okullarda resmi dil olması 1879 yılında Rumeli-i Şarkî Vilayetlerinin Mebâdi-i Tadrîs Kanunundan çıkartılan “...her milletin kendi dilinde eğitim yapması...” hükmünü tamamlayacak nitelikte olmuştur¹⁸⁸. Bu da eğitimde millileştirme için atılmış en önemli adımlardan biridir.

10 Temmuz Meşrutiyet’in yeniden ilân edildiği gün resmî bayram ilân edilmiş (bu sebepten dolayı her yıl okullar 2 gün tatil ilan edilmiştir) büyük bir coşkuyla kutlanmış; törenlerde Meşrutî İdarenin getirdiklerinden söz edilmesi çocukların rejime daha çabuk bağlanıp benimsemesini kolaylaştırmıştır, bu yüzden de 31 Mart tarihinden itibaren Abdülhamit’i öven ifadeler ders kitaplarından çıkartılmıştır¹⁸⁹. Besmeleler ve Padişahı öven sözlerin hepsi Meşrutiyet Dönemiyle beraber neredeyse ortadan tamamıyla kaldırılmış, bunun yerine İttihat ve Terakki’yi öven, Meşrutiyeti öven sözler ders kitaplarındaki yerini almıştır¹⁹⁰.

Yine bu dönemde çıkan çocuk kitap ve dergilerinde, Türklük ve Millet, Milliyetçilik bilincinin uyandırılıp, Milli Neslin uyandırılması için “*Biz hepimiz Meşrutiyet için neye hazırız?*”

---

¹⁸⁴ Hanioglu, *İttihat ve Terakki*, c. 1, s. 210.

¹⁸⁵ Aytekin, s. 47.

¹⁸⁶ Aytekin, s. 68.

¹⁸⁷ Hanioglu, *İttihat ve Terakki*, c. 1, s. 211.

¹⁸⁸ Aytekin, s. 74.

¹⁸⁹ Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, 1. Basım, İstanbul 1980, s. 69.

¹⁹⁰ Kodaman, s. 69.

–Ölüme!!” ifadesinin de yer alması; Milliyetçi ve sadık bir nesil yaratılırken, gerektiğinde bu uğurda canlarını dahi feda edebilecek bir nesil yaratmanın da amaçlandığını gözler önüne sermiştir¹⁹¹. Zaten “hürriyet, adalet” gibi kavramların çocukların zihinlerine iyice kazınması için çok sık tekrar edilip dile getirilmesi dikkatten kaçmamalıdır.

Tarih kitaplarında Türklerin ilk tarihine kadar değinilmesi aslında çok şanlı bir Türk geçmişinin olduğunu, tarihinin çok eskilere kadar gittiğini, “Ergenekon Destanı”nın tüm Türklerin kurtuluşu, Kurtuluş Bayramı olduğunu sık sık dile getirilmiştir¹⁹².

Milli hisleri güçlü, yeni rejime bağlı nesiller yetiştirmek dönemin aydınlarının en önemli eğitim meselesi olmuştur¹⁹³. Bundan dolayı çocuk dergi ve kitaplarında, yazılan yazılar ve şiirlerde, Türklük duygusu çokça işlenmiştir. Buda çocuktaki Türklük bilincini daha çok pekiştirmiştir. Balkan topraklarının kaybedilmesinden sonra intikam, öç alma gibi duygular çocuk kitaplarında yer almaya başlamıştır, çünkü Balkan Savaşları, İttihat ve Terakki’nin milliyetçilik görüşlerinin ağır basmasının en önemli sebeplerinden biri olmuştur¹⁹⁴.

Tüm bu mücadelenin sonucunda ortaya çıkan çocuk tipi, eski Padişahı ve onun rejimini kötüleyen, Meşrutî yönetimi benimseyen, İttihat ve Terakki Cemiyetine bu yüzden minnettar olan, vatanını ve milletini seven, toplumun sorunlarına önem veren, ülke insanı ve Türklük için mücadele eden; Balkan topraklarının kaybedilmesinden sonra kin duygusu yücelmiş, intikâm hırsıyla Selanik başta olmak üzere kaybedilmiş bütün toprakları almaya ant içmiş, Türkçü-Milliyetçi politikasını tamamıyla benimsemiş çocuk tipidir.

Başta okullarda yapılan müfredat değişiklikleri başta olmak üzere Türkçenin sadeleştirilmesiyle başlayıp, çocuklardan ne kadar yüce ve ne kadar asil bir millete mensup olduklarının bilincine varmalarının istenmesine kadar varan bir dizi gelişme son derece keskin bir milliyetçilik anlayışının çocuklar arasında yayılmasına sebep olmuştur¹⁹⁵.

Meşrutiyet Dönemi sona erdiğinde, ortaya çıkarılmaya çalışılan ve bunun için yoğun çabalar sarf edilmiş olan “Meşrutiyet Çocuğu”nun: “*Vatanını seven, mevcut rejime sadık,*

---

¹⁹¹ Aslan, s. 209.

¹⁹² İlhan Tekeli, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul 1985, s. 567.

¹⁹³ Aslan, s. 211.

¹⁹⁴ Tekeli, s. 567.

¹⁹⁵ Aslan, s. 212-213.

iktidardaki tek partiyi benimsemiş, kendisinden önceki rejimi kötüleyen ve mevcut rejimin kıymetini bilen, varlığını bu rejimin devamında gören, Milliyetçi/Türkçü, yerli malı kullanan, sahip oldukları isimler bile siyasî sistemin ürünleri olan, güçlü, gürbüz, kendileri için düzenlenen şenlik ve bayramlarda sportif gösteriler ve resm-i geçitlerde dikkati çeken, rejimin ve mevcut yönetimin getirdiği yenilikleri benimseyen, rejimin önde gelen kişilerine sevgi ve saygı besleyen, onlar için yazılmış şiirleri okuyan, yeni rejimin faziletlerini, sloganlarını, bayram olarak ilan edilmiş özel günlerini anlatan edebî ve müzikal eserlerini ezberleyip söyleyen, Meşrutiyet rejiminin devamını sağlayabilen” özelliklere sahip olduğu söylenebilir¹⁹⁶.

Dilde sadeleştirmeyi sağlamak için oluşturulmuş dergi ve gazetelerde amaç “*Türk diye anılan bütün kavimlerin dilinden mevcut eserlerine kadar, her şeyini araştırmak ve ona göre incelemek; ayrıca, bununla beraber Osmanlı Türkçesi’ni sadeleştirerek bir bilim dili haline getirebilmek, dili Arapça ve Farsçadan temizlemek, tüm kurallarını öğrenerek açık, sade, güzel ve bir bilim dili olabilecek bir Türkçe meydana getirmek*” olmuştur¹⁹⁷. Zaten edebî dil halk açısından da anlaşılmadığı için eleştirilmiş ve bu yüzden halk edebiyata, kültüre ve bilimlere kayıtsız kalmıştır. Bu yüzden basılan kitaplar ve gazeteler satılamamıştır.

Bilim başta olmak üzere herhangi bir alanda yükselip gelişebilmek dil ile gerçekleşebilmektedir. Ömer Seyfettin, “*dile Arapça ve Farsçanın girmesi tamamıyla ‘süs yapmak’ arzusundan kaynaklanmıştır*” şeklinde düşünmüştür¹⁹⁸. “*Türkçenin, Arapça ve Farsçadan arındırılabilmesi 3 temel ilkeyle mümkündür olabilmıştır demiştir*”. Bunlar şunlardır¹⁹⁹:

1). Arabî ve Farisî kaideleriyle yapılan bütün terkipler terk olunacak, “fevkalâde, hıfzıssıhha, darb-ı mesel” gibi klişe olmuş şeyler müstesna tutulmuştur.

2). Türkçe’de, cem edebiyatından başka katiyen ecnebi cem edatları kullanılmayacak; “ihtimâlât, Mekâtib, me’ûrîn, hastegân” yazacak yerde “ihtimaller, mektepler, memurlar, hastalar” yazılmıştır. “Tabîî kâinat, inşaat, ma’âliyât, ahlak, Müslüman” gibi klişe haline gelmiş kelimeler müstesna tutulmuştur.

---

¹⁹⁶ Aslan, s. 213.

¹⁹⁷ Aslan, s. 211.

¹⁹⁸ Kodaman, s. 76.

¹⁹⁹ İsmail Parlatır-Nurullah Çetin, *Genç Kalemler Dergisi*, Ankara 1999, s. 40; Aslan, s. 240.

3). Diğer Arabî ve Farisî edatları da atacaksınız. “Eyâ, ecil, ez, min, an, ender, bâ, berây, bî, nâ, ter, çi” gibi edatlar terk olunacak; ancak tekellüme geçmiş, tamamıyla Türkçeleşmiş olan “amma, şayet, şey, keşke, lakin” gibileri kullanılacak. ki terk olunmasını arzu ettiğimiz bu edatlar kullanılsa bile terkîp kaideleri gibi lisanın tekellümüne giren “sanatkâr” gibi kelimeler serbestçe söylenip ve yazılmıştır.

Yine dilde sadeleşmenin sağlanabilmesi halinde yeni Türkçeyle oluşturulmuş, herkesin anlayabileceği kitap satışlarında büyük bir artışın olacağı dile getirilmiştir. Bir ülkenin dilinin üç dilden oluşması mümkün olamayacağı için, tek bir dilin varlığında söz edilebilir, o da resmi dil olan Türkçedir²⁰⁰.

İttihat ve Terakki Cemiyeti’yle birlikte siyasî ve ideolojik tutumlar yüksek öğretime hemen yansımış, yüksek okulların programları ve yönetim biçimleri hemen değiştirilmiş, her okulda kurulan öğrenci dernekleriyle beraber eğitim yaşamıyla siyasî hayat arasında etkileşimler doruk noktasına çıkmıştır²⁰¹. 1908 yılından itibaren yüksekokullara başvuran talebe sayısında büyük bir artış olmuş, darülfünunlar bina olarak daha iyi bir binaya taşınmış ve öğretim araç-gereç bakımından zenginleştirilmiştir²⁰². Darülfünunların bünyesinde Dini İlimler, Hukuk, Fen, Tıp ve Edebiyat Fakülteleri oluşturulmuş, bu fakültelere yabancı hocalar getirilerek hem eğitimde kalite yakalanmaya çalışılmış, hem de eğitimde yenileşme hareketleri büyük bir hızla oluşmaya devam etmiştir²⁰³.

Osmanlı Devleti, Batılılaşma girişimleriyle birlikte eğitim kurumlarında da görülen Batılılaşma hareketleri farklı anlayışları da beraberinde getirmiştir. Gerek eğitim, gerek başka meseleler için Avrupa’ya gidip, Avrupa eğitim sistemini yakından görüp incelemiş ve tanımış olan Osmanlı aydınları, geleneksel eğitim sisteminden hızla uzaklaşmaya başlamışlardır²⁰⁴. Osmanlı Maarif Teşkilatı, Batılı eğitim kurumlarının bina ve bina yerleşkesi ile ders programları arasında benzerlik oluşmaya başlamıştır²⁰⁵.

---

²⁰⁰ Tanör, *Anayasal Gelişmeler*, s. 180.

²⁰¹ İsmail Kaplan, *Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerine Etkisi*, İstanbul 1999, s. 56.

²⁰² Kaplan, s. 56.

²⁰³ Kaplan, s. 57.

²⁰⁴ Koçer, *Modern Eğitim*, s. 199-200.

²⁰⁵ Koçer, *Modern Eğitim*, s. 199-200.

1869 Nizamnamesi ile Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle beraber eğitim sistemi kökten zirveye kadar bir değişim sürecine girmiştir²⁰⁶. Bu da Osmanlı eğitim politikası açısından bir ilk olma önemi taşır. Bu Nizamnameyle eğitimin devlet işi olduğu ilk defa kabul edilmiştir²⁰⁷. Bu Nizamname tüm eğitim kurumlarını devlete tabi tutmuştur. Yine bu Nizamname ile okullar; birinci dereceli olanlar (sıbyan mektepleri ve rüştiyeler), ikinci dereceli olanlar (idadiye ve sultaniyeler), üçüncü dereceli olanlar (Mekâtib-i Âliyeye Mahsus derslerden oluşan okullar) şeklinde sınıflandırılmıştır²⁰⁸. Hangi yerleşim birimlerinde hangi tür okulların kurulacağı bu Nizamname ile belirlenmiş, okulların masraflarının halk tarafından karşılanacağı ve sıbyan mekteplerinin eğitim süresinin dört yıl olacağı ve okutulacak derslerin neler olduğu belirlenmiştir²⁰⁹. Bu Nizamnamede göze çarpan en önemli nokta sıbyan mekteplerinin zorunlu hale getirilmiş olmasıdır²¹⁰. Bunun sağlanması için öğrenim çağının kızlar için 6-10, erkekler için 7-11 yaş olarak belirlenmiş ve çocuğunu okula göndermeyen veliler için para cezası gibi yasal yaptırımlar ile bu durum desteklenmiştir²¹¹.

Kısaca eğitim sistemi ve eğitim kurumları ile eğitim kurumlarının oluşumlarından uygulayacakları kurallara kadar her şey adı geçen Nizamname ile düzenlenmiştir. Ayrıca bu Nizamname çeşitli azınlık gruplarınca oluşturulmuş özel okulların da düzenlenmesini gerçekleştirir ve bu kurumların eğitim-öğretime devam edebilmesi için ilgili Nizamnamede yer alan kuralların hepsini yerine getirmesine bağlanmıştır²¹².

Bu Nizamname ile eğitim kurumlarında yer alacak görevlilerin hangi vasıfları taşımaları gerektiği, okullarda uygulanacak olan sınav uygulamalarının neler olduğunu da ayrıca belirtir. İlköğretim kurumlarının bu kadar önemsenmesinin sebeplerinin başında taşra da bulunan halkın, yükseköğrenim sağlayacak ekonomik gücünün olmaması, en azından işlerini yapabilecek kadar okuma-yazma ve dört işlem öğrenmelerini sağlanmak olarak söylenebilir.

Ülkede birlik sağlanabilmesi için Türkçe zorunlu dil haline getirilmiş, yabancı dilde eğitim yine bu Nizamname ile yasaklanmıştır. Eğitimde birliğin sağlanabilmesi için yapılmış

---

²⁰⁶ Tanör, *Anayasal Gelişmeler*, s. 182.

²⁰⁷ Tanör, *Anayasal Gelişmeler*, s. 183.

²⁰⁸ Koçer, *Modern Eğitim*, s. 202.

²⁰⁹ Koçer, *Modern Eğitim*, s. 202.

²¹⁰ Kodaman, s. 78.

²¹¹ Kodaman, s. 78.

²¹² Tanör, *Anayasal Gelişmeler*, s. 185.

diğer önemli bir düzenlemede ilköğretimin ücretsiz hale getirilebilmesi çalışmalarıdır. Herkese eşit şartta eğitim verilebilmesi için ekonomik gücü zayıf olan Anadolu insanına (ki eğitim ücretli olduğu için halkın okullara olan ilgisi zayıflamaktadır) katkı sağlayacak “Parasız Eğitim” için bazı düzenlemeler yapılmaya çalışılmıştır.

Dönemin taşra eğitim kurumları incelendiğinde bina, öğretmen ve program bakımından eksikliklerinin olması idadi ve rüştiyelerin bu bölgelerde kurulmasının çok zor olmasının sebebidir. Bunun içinde zorunlu eğitim kurumları olan iptidaî mekteplerinin ihtiyaç duyulan her yerde açılmasına özen gösterilmiştir.

Özel okulların açılabilmesi, Maarif Nezaretinden alınacak olan izine, ders kitaplarının ve müfredatlarının Nizamnamede bahsi geçen kurallara uygun olup olmadığına ve öğretmenlerin Maarif Nezaretinden “Şahadetnameli” olup olmamasına göre ruhsat almasına bağlanmış ve bu maddeleri yerine getiremeyen kurumların ruhsatları iptal edilmiştir²¹³.

Tüm bu durumlar incelendiğinde Türk ve Müslüman toplulukların özel okullara çok fazla talep göstermemelerine rağmen, Azınlıkların kazanılan bu fırsatları sonuna kadar kullandıkları dikkati çeker. Bu dönemde Osmanlı Devleti’nde ticarî amaçla kurulan yabancı devletlerin okullarına da rastlanmaktadır. Bu okullardan Fransızların kurdukları okullar “Katolik okullar”, İngiltere ve Amerikalıların kurdukları okullar “Protestan okulları” olarak anılmışlardır²¹⁴. Bu okulların zamanla misyonerlik faaliyetlerini yürüttükleri fark edilince bu okullar üzerindeki denetimler de arttırılmıştır. Eğitim, devletçe korunmuş ve düzenlenmiş bir hak ve özgürlüktür.

Mektep ve medreselerde eğitimin devletin resmi dili olan Türkçe ile yapılmasını sürdürülmüş, din dili olan Arapçaya gereken önem verilmiş, Osmanlı Devleti’nde yaşayan tüm Ulusların dillerini serbestçe öğrenme ve öğretme konusundaki uygulamalarını sürdürülmüş, yatılı okullar açılmış, medreselerdeki din eğitimine daha fazla önem verilmiş, çağdaş ihtiyaç olan fen eğitimine de gereken ilgiyi gösterilmiş, vilayet yönetiminde “Tevsi-i Mezuniyet” ilkesi benimsenmiştir²¹⁵. Bütün bu düzenlemeler eşliğinde devletin en temel politikası, elindeki fırsatlar ölçüsünde devletin en ücra yerleşim yerlerine kadar devletin kontrolü altında eğitim hizmetini götürebilmek, amaçlanan insan tipini ortaya çıkartabilmek olmuştur.

---

²¹³ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 265.

²¹⁴ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 267.

²¹⁵ Tekeli, s. 569.

Batıcı aydınlar, “Eğitimde ikiliğin kaldırılmasını, çünkü medreselerin varlığının yeni eğitim kurumlarının oluşumunu ve kalitesini düşürdüğü düşünmektedirler. Eğitimin tıpkı Batıdaki gibi olmasını, kız ve erkek eşitliğinin sağlanması gerektiğine değinmişlerdir. Bir toplumda cinslerden birini önde tutup diğerini geri plana iterek ilerleme sağlanmış olamaz ki bir toplumun ilerlemesi kadınına verdiği değer ve eğitimiyle yakından ilgilidir. Osmanlı toplumunda kadınların ikinci plana itilmesi geri kalmışlığın temel sebeplerinden”²¹⁶ olduğunu düşünmüşlerdir.

Atatürkçü düşüncenin de temeli olan eğitim, “Ülkenin eğitimi ülke sorunlarını çözümleyici olmalı; insanlarda yaşama sevinci yaratacak bir güzel sanatlar anlayışı kazandırılmalı; bireylerde, araştırmacı, yapıcı yeni bakış açıları açmalı; okul yönetimi çağdaş, örgüt ve yönetim ilkeleri doğrultusunda yeniden düzenlenmeli; eğitimin amaçlarını etkili gerçekleştirmede sorumlu okul yöneticilerinin yetiştirilmesine önem verilmeli; sorumluluk duygusu taşıyan, çalışkanlığı ve dürüstlüğü temel ahlak kuralı sayan insanlar yetiştirilmeli; laik olmalı; yurtiçinde daha da yaygınlaşmalı; bireylere yetenek ve zekaların optimum düzeyde geliştirilmesine fırsat verilmeli; her eğitim düzeyinde dersleri; içerik ve sunum olarak öğrencilere eleştirel düşünmeyi öğretecek şekilde düzenlenmeli; mevcut ders kitaplarının çoğu öğrencilerin öğrenme hız ve kapasitelerindeki farklılığı dikkate alan bir tarzda yazılmalı; öğretmen yetiştirme politikası hem uygulamada öğretim programları bakımından hem de eğitim sistemindeki çağdaş görüngü bakımından bilimsel bir değerlendirilmeye tabi tutularak yeniden değerlendirilmelidir”²¹⁷ şeklinde olmalıdır. Eğitim alanındaki yenileşme faaliyetleri, tarih çalışmaları üzerinde yoğunlaşmayı arttırmıştır.

Osmanlı Devleti dönemi aydınları, kültürel değerlerin hepsinden vazgeçip tamamıyla Batıyı örnek alma taraftarı olanlar ile sadece gerekli bilgileri alma fikrinde olanlar olmak üzere iki gruba ayırabilir. Batıcıların bir kısmı geleneksel değerler ve din kuralları yüzünden Osmanlı toplumunun Batılaşamayacağını söylemişlerdir, çünkü onlara göre geleneksel değerlerin hepsi önemini kaybetmiştir. Yine aynı grup dinin ilerlemenin önündeki en büyük engel olduğunu düşünmüş ve bu yüzden dini ikinci plana atmak gerektiği görüşünü savunmuşlardır²¹⁸. Son olarak

---

²¹⁶ Aslan, s. 226.

²¹⁷ Muharrem Güneş ve Hasan Güneş, *Türkiye’de Eğitim Politikaları ve Sivil Toplum*, 1. Basım, Ankara Şubat 2003, s. 14.

²¹⁸ Kodaman, s. 79.

geleneksel değerlerin girişimciliğin önündeki en büyük engel olduğu görüşünü savunanlar olmuştur.

Başka bir grup aydın ise “Batıdan sadece bilim ve tekniğinin alması gerektiğini söylemiş, başka bir grupta bilim ve teknikle beraber sanat, felsefe ve düşünce sistemlerinin alınması gerektiğini ve bununla beraber örf ve adetlerinin de alması gerektiğini”²¹⁹ savunanlar olmuştur. Çünkü medenileşmenin ve çağdaşlaşmanın Avrupa’nın tamamıyla taklit edilmesinden geçtiğine inanmışlardır. Sonuçta yöntem ne olursa olsun, amaç Batılılaşmaktır ve bunun için kullanılacak her yol denenmeli, alınabilecek her değer alınmalıdır.

Bir de şu noktaya değinmekte fayda var: “İslamcı aydın olarak nitelendirilen bazı aydınlar İslamcılık- Türkçülük –Batıcılık yoğunlaşmasını savunmuşlardır. Batıcılık akımının temel felsefesi olan pozitivistlikten de etkilenmişler; İslam düşüncesini ilmen, mantıken ve epistemolojik olarak şekiller ya da Dünyevî ideolojilere açmışlardır”²²⁰.

İslamcı aydınların fikirlerine göre, “Müslümanları temiz bir inanç sahibi yapabilmek için batıl inanışlardan ve hurafelerden tamamıyla arındırmak gerekmektedir. Bunun için eğitim ıslah edilmeli, cehalet ve bilgisizlikle mücadele etmek gereklidir. Bunun sağlanabilmesi ise medreselerin eğitim-öğretim sisteminin değişmesiyle; faydasız derslerin yerine günün ihtiyaçlarına uygun ilim ve fen ile felsefe okutmakla mümkün olabilecektir”²²¹.

İslamcı aydınların felsefesinin temelini Batı ve Şark kültürlerinin sentezi oluşturmuştur. Önceden Batı tamamıyla reddedilmiştir ve bu yüzden Osmanlı toplumu birçok alanda çağının gerisinde kalmıştır. İslamcı aydınların düşünce ve inanışlarına göre, “Batının maneviyatının zayıf olmasından dolayı ileri gittikleri ilim ve fen alanındaki teknolojik gelişmeleri alınmalıdır sadece. Bunlar alınırken de Batı taklit edilmekten kaçınılmalı, alınan yenilikler Osmanlı kültürüne uygun hale getirilerek alınmalıdır. Başarısızlığında sebebi Batının sadece taklit edilmesidir”²²² eğitim bu şekilde olmalıdır.

Türkleşmeyi savunan aydın tipi ise “Milli kültüre sahip çıkararak yapılacak siyasi inkılâplardan sonra, sosyal alanda yapılacak bir inkılâpla; çok Uluslu geleneksel bir yapıdan, modern bir Ulus Devletinin oluşturulması amaçlanmıştır. Dini de Türkleştirmek istemişlerdir.

---

²¹⁹ Aytakin, s. 90.

²²⁰ Güneş ve Güneş, s. 17.

²²¹ Muharrem GÜNEŞ ve Hasan GÜNEŞ, ...Eğitim Politikaları ve Sivil Toplum, Ankara Şubat 2003, s. 21.

²²² Koçer, Modern Eğitim, s. 193.

*Türkçülük, İttihat ve Terakkiciler tarafından devletin resmi ideolojisini oluşturmuştur. Batı medeniyetini Milli benliğe aşılama ve bu şekilde oluşturulacak bir Batılılaşmanın varlığından söz etmenin mümkün olduğu*²²³ görüşündedirler.

İttihat ve Terakkiciler, “*Dinin bir sosyal pekiştirici olarak rolünü bilmiş ve aynı zamanda İslam’ın Osmanlılar arasında ne kadar derin bir şekilde yerleşmiş olduğunu anlamışlardır. Fakat aynı zamanda ulemanın ve medrese sisteminin çürüdüğünü, bir reforma tabi tutulması gerektiğini hissetmişlerdir. Diğer taraftan Müslümanlığı destekleyen ve muhalefete katılmayan Osmanlı düşünürleri arasında yeni bir akım belirlemeye başlamıştır: Batı’nın teknolojisi alınsın, fakat dini kültür ve geleneksel değerler saklı kalsın*”²²⁴ görüşünü savunmuşlardır.

Tunaya, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni tanımlarken şu ifadelerle yer vermiştir: “*İttihat ve Terakki’nin bir yüzü ne denli Türkçü- milliyetçi ise, öteki yüzü de o kadar İslamcıdır. Yalnız hemen belirtelim ki, çağın bir gerçeği olan milliyetçi- Türkçü akım, asıl gerçek yüzüdür. En çok siyasi, en az sosyal ve ekonomik bir akım, İttihat ve Terakki’nin kişiliğini temsil etmiştir. İslamcı akım ise, bir politika meselesi olarak görülmüştür. Milliyetçi akım, İttihat ve Terakki’nin eseridir ve İslamcı akıma İttihat ve Terakki, iğreti ve zoraki olarak takılıştır*²²⁵”. Bu noktada İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin zaman zaman etkisi altında kaldıkları fikir akımlarına göz atmakta fayda var:

II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Akımları

Osmanlıcılık:

İlk hukuksal dayanağı Tanzimat Fermanı’dır²²⁶. Osmanlıcılık, padişahın siyasi idaresi altında, devletin sınırları dâhilinde yaşayan milletlerin, din ve ırk farkı gözetmeksizin aynı haklara sahip olarak eşit bir şekilde, idari, dinî ve hukukî haklardan faydalanmasıdır²²⁷.

Fransız İhtilalı’ndan sonra Osmanlı Devleti’nin sorunlarından başlıcasına haline gelen çeşitli unsurların bağımsızlık hareketlerini ve devletten kopma çabalarını, her türlü milliyetçilik

---

²²³ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 275.

²²⁴ Koçer, *Modern Eğitim*, s. 200.

²²⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketi*, 1. Basım, İstanbul 1960, s. 377.

²²⁶ Tanör, *Anayasal Gelişmeler*, s. 185.

²²⁷ Aslan, s. 280.

düşüncesinin üzerinde bir Osmanlılık kavramı yaratarak önlemeye çalışan siyasi düşünce hareketine “Osmanlılık” denir²²⁸.

Fransız İhtilalıyla beraber Dünya'nın her yerinde yayılan milliyetçilik duygusu, çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'ni de yakından etkilemiştir. Bünyesinde barındırdığı farklı milletlerin özgür olmak için başlayan mücadelelerini durdurabilmek, tüm Ulusların üzerinde ve tüm Ulusları bir bayrak altında toplayabilmek için ortaya atılmış olan Osmanlılık fikri, politik açıdan kaçınılmaz bir ihtiyaç olmuştur. İki yüzyıldır sarsıntılar geçiren devlet, etnik grupların Uluslaşma sürecinin önüne geçebilmek için, Osmanlılık ruhunu canlandırmayı zorunlu kılmıştır²²⁹.

Tüm milletleri bir arada tutmak bu eşitlikçi idareciliğe ve bu idareciliğin başarılı olmasına bağlanmıştır. Osmanlılıktaki amaç insanların din ve etnik yapılarını bozmadan bir üst kimlik edinebilmesini sağlamaktır²³⁰. Yani, ortak bir vatan kavramı etrafında “Amerikan Ulusu” gibi bir “Osmanlı Ulusu” oluşturulacaktır²³¹. Böylelikle de devlet parçalanmış olmaktan kurtulacak ve sınırlarını korumuş olacaktır.

Amerika'yla Osmanlı Devleti'nin benzeşen yanlarına bakıldığında şu şekilde açıklamak mümkündür: “*Amerika yeni olmakla beraber ortak bir tarih ve hükümet sistemleri vardır. Yakın çağın en büyük Cumhuriyet'ini kurmuşlardır. İngiltere'ye karşı bağımsızlık savaşını başarı ile sürdürmüşlerdir ve laik bir devlet yönetimini benimsemişlerdir; ancak, Amerika'yı Amerika yapan bu şartları hazırlamak için ne olanak vardır ne de zaman*”²³².

1837 yılında Mustafa Reşit Paşa'nın “*Ben tebaamdan Müslüman'ı cami de, Hıristiyan'ı kilise de, Musevi'sini de havra da fark ederim, aralarında beş gün bir fark yoktur*”²³³ sözü de amaçlanan ilkenin en somut göstergesi olmuştur. Tanzimat Dönemi devlet adamlarının da amacı yine aynıdır; “*Dağılmakta olan İmparatorluğu 'Osmanlılık' fikriyle herkesi bir arada tutarak*

---

²²⁸ Şükrü Hanioğlu, “Osmanlılık” *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul 1985, s. 1389.

²²⁹ İlber Ortaylı, “İmparatorluk Döneminde Mahalli İdarelerin ve Belediyeciliğin Evrimi”, *Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi* (ed. E. Türkcan) 1840- 1878, İstanbul 1974, s.7.

²³⁰ Bülent Tanör, *Türkiye Tarihi*, 5. Basım, İstanbul 2000, s. 260.

²³¹ Akçura, *Siyaset*, s. 16.

²³² Akçura, *Siyaset*, s. 25.

²³³ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 270.

yıkılmasını engelleyebilmektir”²³⁴. Çünkü dönemin “ Bu Devlet nasıl kurtarılabilir?” sorusuna verilebilecek en net ve en açık cevap “Osmanlılık” ifadesiyle karşılanabilmiştir.

Osmanlıcılığın, ilk şartı olarak dinin İslam olması, ikinci olarak Saltanatın Osmanoğulları soyundan devam etmesi, üçüncü olarak başkentinin İstanbul olması ve dördüncü olarak da resmi dilinin Türkçe olması gerektiği ifade edilmiştir²³⁵.

Osmanlı milletinin ortaya çıkması halinde, devletin farklı din ve cinslere mensup tebaasından, serbestlik ve hukuki müsavat üzerine kurulmuş karma bir millet hâsıl olacak, bunlar sırf Vatan (Osmanlı Ülkesi) ve Millet (Osmanlı Milleti) fikriyle birleşerek din ve kavimlerin hayatlarından doğma ihtilaflar ve kavgalar kalmayacak ve bu esnada Rumlar, Ermeniler gibi Türkler, Araplar da eriyecektir²³⁶.

Teorik olarak Jön Türklerin Osmanlılık programı, bütün Osmanlı tebaalarının eşit kültür özgürlüğü, parlamento ve hizmetlerinde eşit temsil anlamına gelirken; pratikte bu *anlam* “*Türk olmayanların Türklere ayak uydurdukları sürece hoşgörü ve kardeş muamelesi görecekler*”²³⁷ anlamına gelmiştir.

Her ne kadar Osmanlılık fikri tüm halka benimsetilmek istense de insanların etnik kökenleri farklı olması ve Avrupalı devletlerin bu benimsetilme çabalarına karşı olmalarından dolayı sürekli engelleyici müdahalelerde bulunması en önemli engel olarak ortaya çıkmıştır. Bu yüzden kaynaşma gerçekleşmemiştir. Dönemin şartlarında toplumların uzlaştırılma olasılığı kalmamıştır. Çünkü Osmanlı Devleti’nin bu şekilde dağılması emperyalizmi kendilerine ilke edinmiş olan en çok Avrupalı devletlerin işine gelmiştir²³⁸. Avrupalı devletlerinin etkilerini azaltmak isteyen Osmanlı Devleti, ilk defa siyasi ve kültürel alanlarda reformları içeren Tanzimat Fermanını ilan etmiştir²³⁹.

Akçura’ nın Osmanlılık konusunda vardığı sonuç şudur: “*Zannımca artık Osmanlı milleti meydana getirmekle uğraşmak boş bir yorgunluktur*”²⁴⁰. İlber Ortaylı ise, “*Anavatan*

---

²³⁴ Kodaman, s. 82.

²³⁵ Aslan, s. 282.

²³⁶ Akçura, *Siyaset*, s. 48.

²³⁷ Tanör, *Anayasal Gelişmeler*, s. 183.

²³⁸ Ümit Aktaş, *Osmanlı Çağı ve Sonrası*, 1. Basım, İstanbul 1998, s. 43.

²³⁹ Yahya Akyüz, *Tanzimat Döneminde Eğitim Öğretim Anlayış ve Uygulamalarında Görülen Yenilikler*, İstanbul Aralık 1989, s. 65.

²⁴⁰ Akçura, *Siyaset*, s. 16-17.

topraklarının kaybedilmeye başladığı an 'milliyetçilik fikri' ortaya çıkar. Osmanlılık iflas etmeye başlar. Ondan kaçamazsınız"²⁴¹ diyerek fikrini beyan etmiştir. Osmanlılık ideolojisi Balkan Savaşlarının yenilgiyle bitmesi üzerine son bulmuştur.

İslamcılık

II. Meşrutiyet Dönemindeki ideolojik ve sosyolojik akımların içerisinde beklide en tesirlisi ve kuvvetlisi olarak değerlendirilen İslamcılık, 19. ve 20. asırda Batı'nın meydan okumalarına, sömürgeciliğine karşı siyasal; pozitivism, materyalizme, oryantalizme karşı bilimsel ve felsefi; modernleşme adına uygulanan Batılılaşma politikalarına karşı kültürel ve sosyal bir cevap verme tarzı olarak belirlenen ve İslam dünyasının içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulup, yeniden hâkim konuma gelebilmesi için İslam'ın siyasi, bilimsel, kültürel, toplumsal bakımdan yeterli donanımlara haiz bir din olduğunu savunan; ancak, bunun için Müslümanların din anlayışlarının, sosyal yapılarının değişmesini öngören ve bütün Müslümanların birleşmesini amaçlayan, aktivist, idealist, modernist, savunmacı ve eklektik yanları olan siyasi, düşünsel ve bilimsel çalışmaların, çözüm arayışlarının, girişimlerin ortak adı olarak tanımlanabilir²⁴².

Başka bir deyişle de İslamcılık, "19. ve 20. yüzyıllarda İslâm'ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlak, felsefe, siyaset, eğitim...) 'yeniden' hayata hâkim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları, İslam dünyasını Batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden kurtarmak, medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikri ve ilmi çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütününe ihtiva eden bir hareket" olarak tarif edilebilir²⁴³.

Bir din olarak İslamiyet'in çağın gerçekliklerine, akla ve bilme uygun olduğunu, birçok soruya cevap vermeye çalışan savunmacı, gerçekçi, mantıklı bir akım olarak değerlendirilebilir. Modern çağın akımlarından olan Materyalizm, Pozitivizm ve Oryantalizme cevaplar üretmiştir²⁴⁴.

---

²⁴¹ İlber Ortaylı, *Tarihin İzinde*, 7. Basım, İstanbul Mart 2008, s. 26.

²⁴² Aslan, s. 283.

²⁴³ İsmail Kara, "Tanzimat'tan Cumhuriyete İslamcılık Tartışmaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 5, İstanbul 1985, s. 1405.

²⁴⁴ Bleda, s. 83.

Osmanlılık fikri Osmanlı Devleti bünyesinde bulunan farklı unsurları bir arada tutmaya yetemediği, daha doğrusu başaramadığı için aynı toplumda yaşayan Müslümanları İslam bayrağı altında toplamak ve böylece devletin yıkılışını engellemek amaçlanmıştır. Çünkü Osmanlı Devlet'i "Ümmet Sistemi" üzerine kurulmuştur. Yani İslamcılığın amacı Osmanlı Devleti'ni yaşatmak ve bekasını temin için "İslami bir Rönesans'tır"²⁴⁵. Yinede dönemin aydınları tüm bunlara rağmen İslamcılığın Müslümanların ilerlemelerini sağlayamayacağı kanaatine varmışlardır.

Osmanlı Millet'i fikri, pratikte yürümediği için uzun ömürlü olamamıştır. Balkanlardaki toplulukların ve Hıristiyan Arapların başını çektiği Müslüman ülkelerdeki milliyetçilik hareketlerinin hız kazanması, Osmanlılık düşüncesinin sonunu getirmiştir²⁴⁶. Bu yüzden de gayri Müslim tebaayı kısmen dışlamış olsa da İslamcılık düşüncesinin benimsenmesi hız kazanmıştır.

Kara, "18. ve 19. yüzyıllarda İslam dünyasının iktisadi, fikri ve siyasi bir buhran içinde olduğunu söyleyerek İslamcılık ideolojisinin hazırlayıcı sebeplerini" şöyle sıralamıştır²⁴⁷:

- Rönesans ve reform hareketleriyle kilisenin, bir bakıma da dinin hâkimiyetinden kurtulan, ardından da sanayi inkılâbını gerçekleştiren Batı dünyası, maddi ve teknik üstünlük itibarıyla İslam dünyasıyla arasına büyük mesafeler koymuştur.

- Hemen bütün İslam dünyası, Batı karşısında askeri başarısızlıklarla sarsılmış, buna bağlı olarak siyasî, içtimaî çalkantılar gittikçe yaygınlık kazanmıştır.

- Müslüman ülkelerin bir kısmı hürriyet ve istiklalden mahrum bir halde, çoğu da müstebit yöneticilerin idaresi altındadır.

- Önce sefirler, daha sonra da Batı'da tahsil gören Müslüman aydınların etkisiyle, gittikçe artan bir oranda Batı'ya karşı büyük bir hayranlık ve bunun beslediği büyük bir aşağılık duygusu, Müslümanlar arasında hâkim olmaya başlamıştır. Bu ruh hali onları sahip oldukları inançların, yaşama ve düşünce tarzlarının yetersizliği, geçersizliği fikrine götürdü, netice de güvensiz bir ortama düşmüşlerdir.

- Bütün bunlar bir yana Batı dünyası büyük başarısını ve psikolojik baskısını oryantalizm (şarkiyatçılık) ve misyonerlik faaliyetleriyle gerçekleştirmiştir. Birbirine paralel

---

²⁴⁵ Aslan, s. 285.

²⁴⁶ Bleda, s. 96.

²⁴⁷ Kara, s. 1406.

olarak gerçekleşen bu iki hareket İslam dünyasına; yönelmiş dinî, ilmî, fikrî saldırılardan başka bir şey değildi ve yaptığı menfi tesir, Müslümanlarda yarattığı şaşkınlık, tereddüt, kendini başkaları vasıtasıyla tanıma halleri; askeri ve siyasi başarısızlıktan kesinlikle az olmamıştır.

Yusuf Akçura'ya göre de *“fikrin çıkmasında Avrupa'daki faaliyetler etkili olmakla birlikte, Osmanlılık fikri zayıflayınca, Abdülhamit tarafından ortaya atılmış bir fikir olarak”* ortaya çıkmıştır²⁴⁸. Yine Akçura'ya göre *“Osmanlılık fikrinin ortadan kalkmasıyla, Osmanlı Ulusları arasında bir eşitlik olmayacağı için, Osmanlı Tebaası arasından dinsel ve mezhepsel çatışmalar başlayacaktır. Ama yine de güçlü bir Müslüman birliğinin kurulması gerçekleştirilebilirse (ki çok uzun zaman alacağı için imkânsız gibi görünmektedir.) Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu mümkün”* olabilecektir²⁴⁹.

Panislamist politikadan İslam dininin yaygın olarak bulunduğu sömürgeleri olan İngiltere çekinmiş; Pantürkist politika ise Rusya'yı rahatsız etmiştir²⁵⁰. Rusya Panislamist görüşe destek vermiştir; çünkü hem Radesk'in (Bolşevik Lider) Türkistan ve Kafkasya'daki topluluklara muhtariyet verecek olması, hem de Radek'in hapisten kurtarılmasında İttihat ve Terakki Liderleri önemli rol oynamış olması, O'nun Panislamist düşünceye destek vermesini sağlamıştır²⁵¹.

Osmanlı Devleti'nin geri kalmasındaki en önemli sebepler;

- Taklit
- Cehalet ve Atalet,
- İktisadi Esarettir²⁵².

Aktaş, İslamcıları şu şekilde gruplandırır,

1) 31 Mart ayaklanmasının sorumlusu olarak bilinen Derviş Vahdetin'in başında bulunduğu İttihad-ı Muhammed-i Cemiyeti ve yayın organı olan Volkan gazetesi (Said Nursi de bu gazetede yazmaktadır).

---

²⁴⁸ Akçura, *Osmanlı Devleti*, s. 99.

²⁴⁹ Akçura, *Osmanlı Devleti*, s. 102.

²⁵⁰ Yahya Akyüz, *Tanzimat Döneminde Eğitim Öğretim Anlayış ve Uygulamalarında Görülen Yenilikler*, İstanbul Aralık 1989, s. 331.

²⁵¹ Akyüz, *Tanzimat Dönemi*, s. 331- 332.

²⁵² Akçura, *Osmanlı Devleti*, s. 103.

2) Cemiyet-i İlmîyye-i İslamiye adlı bir dernek etrafında toplanan ve Beyan'ül Hakk adlı bir dergi çıkaran, başını Mustafa Sabri, Musa Kazım gibi muhafazakâr şeyhülislamın çektiği grup.

3) Sırat-ı Müstakim çevresinde toplanan yenilikçi Müslüman aydınlar ve ulema²⁵³.

Batıcılık

II. Meşrutiyet sonrasında, Osmanlı Devleti'ndeki yenileşme hareketlerinin genel adıdır. “*Osmanlı toplumunu bütünüyle Batı'lı formlara uygun hale getirmek, bilimsel bir kesinlik ve tarihsel bir zorunluluk*”²⁵⁴ olarak nitelendirilmiştir. Etkileri günümüzde de devam eden Batıcıların amaçlarına bakıldığında “*Tek eşlilik, tekke türbe ve zaviyelerin kapatılması, insanların yerli malı kullanmaya teşvik edilmesi, kızların artık beğendikleri erkeklerle evlenebilmesi, Batı tipli eğitim kurumlarının sayıca arttırılması, Latin Harflerinin kabulü gibi bir sürü yenileşme ve düzenleme*”²⁵⁵ ön plana çıkmıştır. Sultan Abdülhamit'in istibdat yönetimine karşı oluşturulmuş bir alternatif olmuştur.

Osmanlı Devleti İslam diniyle bütünleştirildiği için İslam'ın kurtarılması, ayakta tutulması demek; Osmanlı Devleti'nin kurtarılması anlamına gelmiştir.

Ali Rıza Bey'in lideri bulunduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti, merkezi bir Meşrutiyetçilikte karar kılmışken; Prens Sabahattin önderliğindeki Teşebbüs Şahsîciler federatif yapılı bir devlet isteğini gündeme taşımışlar ve her iki grubun da teklif ettiği yol; Batılılaşmanın gerçek bir kurtuluş ve gerçek bir zaruret olduğu²⁵⁶ sonucuna ulaşmışlardır.

Batı'nın zayıf tarafı, maneviyatı ve ahlakı olmuştur. Bu sebeple İslam, Batı'nın maneviyat alanından bir yenilik almasına gerek duyulmamıştır. Batı'nın üstün olduğu malzeme ve teknik alanındaki yenilikler alınmıştır. Doğu âlemi gerileme sürecine girmiştir ve İslam'ı yükseltmek

---

²⁵³ Aktaş, s. 255.

²⁵⁴ Aslan, s. 286.

²⁵⁵ Tanör, *Anayasal Gelişmeler*, s. 185.

²⁵⁶ Kurt, s. 53.

için Batı'ya ihtiyaç duymuştur. Batı'nın ileri gitmesine sebep Hıristiyanlık dini değil aksine Hıristiyanlık dininden ayrılış²⁵⁷ olmuştur.

Batıcılar, Batı'nın bütün köklerini benimseyip kültüre uydurulduğunda, körü körüne taklitten yapmaktan kurtulunacağı kanaatindedirler²⁵⁸. Bazı Batıcılar Batı'dan illâ bir şey alınacaksa “*Tekniğini alalım, kültürel olarak da değerlerimizi koruyalım*”²⁵⁹ düşüncesindedirler. Batı'nın dünya genelindeki üstünlüğünün asıl sebebi, dinin yerini almış olan dünya görüşlerinin başka milletleri sömürmeyi, köleleştirmeyi, vicdansızlığı meşrulaştırmış²⁶⁰ olmasıdır. Alınan maddi ya da manevi bütün değerleri, bilinçli bir şekilde yapılandırıp ve insanların yaşantılarına sokulduğunda, Osmanlı Devleti'nin gelişmiş toplumlar arsındaki yerini alabileceği²⁶¹ düşüncesindedirler.

Celal Nuri de “*Tanzimatçıların, uygarlığın taşınabilir olan teknik uygarlıkla beraber, taşınamayan gerçek uygarlığı da birbirine karıştırdıklarını, bunun da onların en büyük hatalarının olduğuna*” değinmiştir²⁶².

Her ne kadar Batı teknik yönden ileri gitmiş olsa da, İslam dini Hıristiyanlığa karşı çıkmış olan Batı'nın manevi yönünden çok önündedir. Bu yüzden de Şark ne kadar Batı'ya muhtaç ise, Batı'da Şark'a o kadar muhtaçtır.

Türkçülük

Milliyetçilik, Fransız İhtilal sonrasında ortaya çıkmış ve yayılmıştır; ancak, Fransız İhtilali'yle ortaya çıkan milliyetçiliğin temel yapısı Türk Milliyetçiliğiyle örtüşmemektedir²⁶³. Çünkü Türk Milliyetçiliği dillendirilmese de mazisinde var olan bir gerçeklik olmuştur. Özellikle Paris'te sürgün hayatı yaşamış ve Batı Avrupa'nın siyasi havasını solumuş Jön Türklerde milliyetçilik ruhu çok güçlenmiştir²⁶⁴. Siyasi ve sosyal içerikli olan Türkçülük hareketi, sosyal

---

²⁵⁷ Kurt, s. 53.

²⁵⁸ Aslan, s. 287.

²⁵⁹ Aslan, s. 287.

²⁶⁰ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 5. Basım, İstanbul 2003, s. 411.

²⁶¹ Berkes, s. 413.

²⁶² Akçura, *Osmanlı Devleti*, s. 87.

²⁶² Şişman, s. 87- 88; Akçura, *Osmanlı Devleti*, s. 110.

²⁶³ Aktaş, s. 53.

²⁶⁴ Şişman, s. 87.

niteliğini sanayileşme ve sosyal değişme sürecinden alırken, siyasi niteliğini Fransız İhtilalı'yla birlikte ortaya çıkan Ulus- Devlet kavramından almıştır²⁶⁵.

Türk Milliyetçiliğinin doğuşunda, Fransız Devrimi'nden sonra Milliyetçilik akımının etkilediği Hristiyan Ulusların ayrılıp kendi devletlerini kurlmaları sonucu Türk Halkı karşı güç olarak Türk Milliyetçiliğini doğurmuştur²⁶⁶. Rusya'dan etkilendikleri "Halkçılık" ve Fransa'dan etkilendikleri "Milliyetçilik" hareketleri ile Osmanlı Milliyetçiliği oluşturulmuştur²⁶⁷.

Artık devletin, Osmanlılık vb. gibi kozmopolit ideallere bağlı kalınarak kurtarılamayacağını anlaşılmıştır. Osmanlı aydınları, İslami ideoloji ile iç içe geçmiş bir Türk milliyetçiliğinin tek çözüm olduğuna inanmaya başladıkları zaman bile bu inançlarını söylemekten özel olarak uzak durmuşlardır. Çünkü Balkan Savaşları'na kadar yönetici nitelikleri gereği açıktan Türkçülük yapmaya ve Osmanlılık ideolojisinin arkasına saklanan İttihat ve Terakki bünyesindeki azınlıkların büyük bir kısmı kaybedilince Türkçülük kimliğini açıkça ortaya konmaya başlamıştır²⁶⁸.

Türkçülüğün doğmasına sebep olan bazı gelişmeler²⁶⁹;

1) ***Türk Irkının Gereken İtibarı Görmemesi:*** Türk kelimesi gerek Avrupa'da gerek Osmanlı toplumu içerisinde hoş görülmemiş ve aşağılayıcı bir anlam taşımıştır. Barbar ve göçebe insan olarak tabir edilen Türk kelimesi, özellikle İslami kaynaklar başta olmak üzere; kaba, cahil, anlayışsız anlamlarında kullanılan bir kelime haline gelmiştir. Geri kalmış anlamında da kullanılmıştır.

Namık Kemal ve diğer Türkçü aydınlarla beraber, ilerleyen zaman içerisinde yeni yayınlarla beraber Türk kelimesi "*geçmişte şanlı medeniyetlerin kurucusu olan asil bir millet*"²⁷⁰ anlamında kullanılmaya başlanmıştır.

2) ***Yurt İçinde ve Yurt Dışında Yayınlanan Eserler:*** Tarihçiler pek çok Türkoloji çalışması yapmışlardır. Bu eserlerde gerek Türk tarihi, gerek Türk dili grameri üzerinde önemle durmuşlardır. Örneğin 1832 yılında Londra'da Arthur Lumley Davids'in yazdığı A Grammer of

---

²⁶⁵ Aslan, s. 287.

²⁶⁶ Şişman, s. 87.

²⁶⁷ Şişman, s. 87- 88.

²⁶⁸ Kocabaş, s. 137.

²⁶⁹ Kurt, s. 201-211.

²⁷⁰ Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, 4. Basım, İstanbul 1995, s. 349.

the Turkish Language (Türk Dili Grameri), hem Türkçe'nin yayınlanan ilk grameri hem de tarihi bir eser olma niteliklerini taşımıştır. Polonyalı Mustafa Celaleddin Paşa 1869 yılında Türklerin medeniyete olan hizmetlerinden bahsetmiş ve ırkların üzerinde önemle durduğu Les Turcs Anciens es Modernes (Eski ve Modern Türkler) eserini yayınlamıştır. Fransız Joseph de Guignes'in Histoire Generale des Huns, des Turcs, des Mongoles, et Antres, Tartares Occidentaux (Hunlar, Türkler, Moğollar ve Diğer Batı Tatarların Umumi Tarihi) Türklerin İslamiyeti kabul etmesinden önce ve sonra Asya tarihine etkilerini gün ışığına çıkarmıştır.

Sultan II. Abdülhamit'in dostu, Macar âlimi Arminius Vambéry Orta Asya'da yaptığı eserleri Türkçe olarak 1879 yılında, "Bir Sahte Dervişin Asya-yı Vusta'da Seyahati" adlı eserde yayınlamıştır.

3) **Macaristan ve Rusya'nın Etkisi:** Yayılmış olan milliyetçilik politikası Osmanlı Devleti gibi bünyesinde çok miktarda farklı uluslardan millet barındıran Rusya'yı da etkilemiştir. Yine Macaristan'da bu akımdan etkilenip kendi devletini kurmuştur. İnsanlar Dünyada olup bitenin farkına varmışlardır. Dil, kültür gibi ortak bağlarının olduğunu keşfetmişlerdir.

4) **Batı'nın Etkisi:** 19. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nde Türk kelimesi cahil anlamında kullanılırken, Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti'nde yaşayan herkesi Türk kabul etmiş ve Türkler, Türkiye gibi kelimeleri yoğun olarak kullanmaya başlamışlardır. Avrupa devletlerinde Türkler hakkındaki görüşler ikiye ayrılmıştır: Birincisi Avrupa'nın fethine kadar olan dönemde Türklere kondurdukları "Barbar" kelimesiyle nefretlerini birleştiren insanların görüşü; diğeri ise yine bazı Avrupalı grupların Türk adalet, adet, gelenek, görenek vb. duydukları hayranlıkları dile getiren gruptur. Özellikle Avrupa'da eğitim gören İttihat ve Terakki yöneticileri, onların Osmanlı Devleti hakkındaki düşüncelerini çok iyi bildiklerinden Türklere yakıştırılan barbar kelimesini düzeltmekle yükümlü olmuşlardır.

5) **Türk Tarihi Konusunda Çalışmalar:** Türk tarihi konusundaki ilk araştırmaları yapan Avrupalı aydınların kuşkusuz iki temel amacı olmuştur: İlk grup olumsuz bir Türk tarihi öne çıkartarak Osmanlı Devletini parçalamak, diğeri grup ise gerçekten Türklerin soyunun başladığı noktayı keşfetmeye çalışarak Türk tarihi üzerinde araştırmalarda bulunmaktır. Daha sonrasında Türk araştırmacılar da bu konu üzerinde araştırmalar yapmışlardır. II. Abdülhamit, Maarif Nezareti aracılığı ile dönem dönem tarih kitaplarında Türkleri öven ifadelerle yer verdimişse de genelde bazı önemli olay ya da kişileri tarih kitaplarından çıkartmıştır. Türklerin kaba ve cahil

olduğunu iddia eden ifadeler eklettirmiştir. Bu alanda askeri ve sivil okullarda okutulan tarih kitaplarında çok büyük farklılıkların olduğu dikkati çekmektedir.

Batı toplumunda, Batıcılık anlayışı ortak dil, ortak kültür ve ortak amacı ifade etmiştir²⁷¹. Oysa Osmanlı toplumu çok ulusludur ve Batı'nın bu hareketinin önünde "Osmanlılık" fikriyle durmaya çalışmıştır. Ancak Osmanlılık fikrinin amaca ulaşmada eksik kaldığı fark edilince "dil, din, kültür, soy" birliği etrafında bir millet oluşturulabileceği (ki bunun en büyük öncüsü Ziya Gökalp 'ti) düşünölmeye başlanmıştır²⁷². Çünkü Milliyetçiliğin dinden çok daha kuvvetli bir güç olduğu fark edilmiştir. Ancak "Irka dayalı bir Milliyetçilik" İmparatorluğun dağılışını hızlandırmıştır ve bu yüzden "Kültürel bir Milliyetçilik" politikası izlenilmesi amaç edinilmiştir²⁷³. Örneğin dönemin etkin gücü olan İttihat ve Terakki, merkezleri olan Selanik'te çıkarmaya başladıkları "Genç Kalemler Dergisi"yle (ki derginin en önemli öncüleri Ali Canip, Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettin'dir) dilde millileşme hareketine başlamışlardır²⁷⁴.

"Türk Birliği" projesinde ise; önce Osmanlı halkı içindeki Türklerin birleştirilmesi amaçlanmıştır²⁷⁵. Çünkü önemli olan "İrktir" ve Osmanlı halkı arasında Müslüman olmayan Türkler de vardır. İkinci aşamada Türk olmadıkları halde bir dereceye kadar Müslümanlaştığı düşünölen grupların, son olarak da Türklüğü benimsememiş olan grupların Türkleşmesi sağlanacaktır²⁷⁶.

Türkçülüğü İttihat ve Terakki mensuplarının benimsemesi, devletin resmi ideolojisinin Türkçülük olma sebebi olmuştur. Böylece "Milli Ruh" hayata geçebilir ve sorunlar çözüme ulaştırılabilecektir.

Milliyetçilik akımıyla beraber aydınların dilde de sadeleştirmeyi başlatmaları halkın tekrardan edebiyata yönelmesini başlatmış, bu da Türk Milli Şuurunu güçlendirmiştir²⁷⁷. Böylece Asya kıtasıyla Doğu Avrupa'ya yayılmış tüm halk aynı bayrak altına toplanabilecektir. Her ne kadar Osmanlı Devletini dağılmaktan kurtaramasa da, Türkiye Devleti'nin kurulmasında Türkçülük akımının çok büyük payı olmuştur.

---

²⁷¹ Kocabaş, s. 138.

²⁷² Kocabaş, s. 138.

²⁷³ Samih Nafiz Tansu, *İttihat ve Terakki İçinde Dönerler*, 3. Basım, İstanbul 2003, s. 79.

²⁷⁴ Tansu, s. 79.

²⁷⁵ Akçura, *Osmanlı Devleti*, s. 43.

²⁷⁶ Akçura, *Osmanlı Devleti*, s. 31.

²⁷⁷ Öklem, s. 70.

Felsefi ve Sosyolojik Akımlar

Pozitivizm:

Batıdan Türkiye'ye intikal eden fikir akımları içerisinde en fazla etkili olanlar, şüphesiz Pozitivizm ve Materyalizmdir²⁷⁸. İspatıyeci doktrin olarak bilinen bu akım 1798–1857 yılları arasında Auguste Comte isimli Fransız filozofun öncülüğünde gelişmiştir²⁷⁹. O'na göre; “*İnsan zihni tabiatın mahiyetini ve eşyanın hakikatini bilemez. Ancak nispi olan şeyleri bilebilir. Bu sebeple insan, pozitif olayların ve gözlenebilen fenomenlerin tespitine dayanan deneysel bilgiyi elde edebilir. Deneyle ispatlanamayan bilgi teolojik veya metafiziktir ki bunların sağladığı veriler bilgi olarak değerlendirilemez*”²⁸⁰.

Totaliter sistemlerin görünüşteki ideolojik referansları farklı da olsa felsefeleri aynı olmuştur. Pozitivist felsefe en temelinde hakikatin tekliği ve biline birliği öncülüğüne dayanmıştır²⁸¹.

Pozitivizm, Türkiye'ye çeşitli kanallarla girmiştir. Bu konuda Mustafa Korlaelçi, “*Pozitivizmin ülkemize girişi doğrudan felsefi bir kanalla olmayıp, edebiyat akımları, o devirdeki okullardaki fen dersleri, doğrudan Fransızca eğitim ve öğretim yapan okullar, Avrupa'ya gönderilen öğrenciler, eğitim kurumlarımıza gelen yabancı uzmanlar vb. ile olmuştur*”²⁸² demiştir. Bu düşüncenin sistematiği modernleşmenin hedeflerini ve amaçlarını aydınlarımıza kavratılabilecek bir sistematiğe sahip olmuştur. Toplumun somut koşullarını temel alan pratik kavramsallaştırmaya önem vermesi ve bu kavramsal yapının merkezine, spekülative bilgiyi değil, bilimin pozitif felsefesinin yerleşmiş olması bakımından modernleşme çabalarında eksikliği hissedilen düşünsel dayanak noktalarını, Osmanlı aydınına kazandırmıştır. Tanzimat'la başlayan reformlar döneminde bilimin temel bir faktör haline gelmesinde pozitivizm başrol oynamıştır²⁸³.

Halkçılık, gerek sınıfsal anlamıyla, gerekse siyasi yönüyle Kemalizm'i de Pozitivizme yaklaştırmıştır. August Comte'nin “Toplumsal Dokular” teorisi ve Durkheim'in organik ve

---

²⁷⁸ Aslan, s. 294.

²⁷⁹ Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, 1. Basım, İstanbul 1986, s. 201.

²⁸⁰ İsmail Fenni, *Fransızcadan Türkçeye Lûgatçe-i Felsefe*, İstanbul 1341, s. 531-534.

²⁸¹ Mustafa Erdoğan, *Rejim Sorunu*, 1. Basım, Ankara 1997, s. 124.

²⁸² Aslan, s. 294.

²⁸³ Ekrem İŞİN, “*Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm*”, T.C.T.A., 3. Basım, cilt 2, İstanbul 1985, s. 353- 354.

mekanik iş bölümü kolektif bilinç fikri ve toplumu bir saatin çarkları gibi ahenk içinde ele alan halkçılık fikrinde ancak pozitivist bir espri içinde değerlendirilebilir²⁸⁴.

M. Kemal'in, tıpkı Ziya Gökalp' te olduğu gibi maddeciliğin sınıf kavgasına karşı kolektif bilinç ve tesanüt kavramlarını benimsemesi, günümüze kadar gelecek bir geleneği başlatacaktır²⁸⁵. Kemalizm'i Pozitivizmin paraleline sokan temel kavramlardan biri ilimse, ikincisi laiklik olmuştur.

Materyalizm

Türk fikir dünyasının, Batı fikir dünyası ile etkilenme yüzünden ilişkileri 1839 Tanzimat Fermanı'ndan sonrasına rastlamıştır²⁸⁶. Türk fikir adamlarının bu dönemde fikir ve görüş yönünden en çok etkilendikleri Batı'lı fikir ve görüş adamları ise, genel olarak Fransız fikir ve görüş adamları olmuştur. Bu etkilenmede Fransa'ya tahsile giden öğrencilerin etkisi olmuştur. Bu nedenle edebi duyuş ve anlayışlarda Fransız Literatürü öncülük etmiştir²⁸⁷.

Osmanlılarda biyolojik materyalizmin yayıldığı temel kanunu Mekteb-i Tıbbiye' dir²⁸⁸. Batıya okumaya gelen Türk gençleri materyalist eğitimle materyalizme ilgi duymuşlardır. Mevcut tıp doktoru olarak mezun olan gençlerin çoğunluğu biyolojik materyalizme sahip, kendi gelenek ve dünya görüşünü sorgulayan bir tip ortaya çıkmıştır. Meşrutiyetten beri tıp doktorlarının dine bu kadar kayıtsız kalmalarının sebebi bu olmuştur²⁸⁹.

Osmanlı düşünce dünyasına daha çok pozitivism kanalıyla girmiş olan maddecilik (materyalizm), başlangıçta her şeyin madde olduğunu ispat etmeye çalışan bir felsefi görüş olarak ortaya çıkmışken, daha sonra toplumsal ve siyasal bir doktrin haline gelmiştir²⁹⁰. Esas olarak materyalizm, tek varlığın madde olduğunu maddeden başka hiçbir cevherin olmadığını kabul

---

²⁸⁴ Taner Timur, *Türk Devrimi..*, 1994, s. 102.

²⁸⁵ Hikmet Altuğ, “ *Türkiye’de Pozitivizm ve Atatürkçülük*”, *I. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Merkezi, Ankara 1984, s. 243.

²⁸⁶ Altuğ, s. 102.

²⁸⁷ Kamuran Birand, *Aydınlanma Devri Devlet Felsefesinin Tanzimat’a Tesirleri*, 1. Basım, Ankara 1955, s. 5-6.

²⁸⁸ Aslan, s. 296.

²⁸⁹ Birand, s. 7.

²⁹⁰ Mehmet Akgün, *Materyalizmin Türkiye’ye Girişi ve İlk Etkileri*, 3. Basım, Ankara 2005, s. 162- 217.

etmiştir. Her şeyin maddeden ibaret sayan bu “felsefi sistemin” mensupları ruhun varlığını inkâr ettikleri gibi tabii olarak Allah’ın da varlığını inkâr etmiştir²⁹¹.

Esas olarak, “*Pozitivizm ve materyalizmden etkilenen dönemin aydınları, din ve toplumsal değerler karşısında Batı’lı görüşlerin taşıyıcılığını yapmışlar ve bu görüşlerin yaygınlaşması için çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bununla birlikte bu görüşe sahip olan aydınlar, ideolojik bakımdan yeterli zenginliğe sahip olamamışlardır. Daha çok Avrupa’daki faaliyetleri sırasında pozitivizmi ve pozitivistleri tanıyan bu zümre, kendilerini de birer pozitivist olarak saymış, pozitivizmi de yalnızca medeniyetçilik olarak kabul etmiştir*”²⁹².

Tüm bu düşünce sistematiği, II. Meşrutiyet sonrası Türkiye’de materyalist fikirleri savunan bir taraftar grubunun oluşmasını sağlamıştır. Bu grubun başını Baha Tevfik²⁹³ çekmiştir. Baha Tevfik, II. Meşrutiyet’in sağladığı fikir ortamı içerisinde, görüşlerini hür bir şekilde yayabilme imkânına sahip olmuştur. İşte bu serbestlik ortamı içerisinde Baha Tevfik 1880 yılından itibaren Osmanlı toplumunca bilenen, ama çevrilmesine cesaret edilemeyen Büchner’in “Madde ve Kuvvet” isimli eserinin tamamını, yani üç cildin birden; 1910 yılında Ahmet Nebil’le birlikte, çevirmiştir²⁹⁴. Bunun yanında yine materyalist anlayışa sahip olan Batı’lı düşünürler, Baha Tevfik’in çevirileriyle “Türk Fikir Dünyası”nı tanımaya başlamışlardır²⁹⁵. Baha Tevfik, “*Madde ve kuvvetin birbirinden ayıramayacağını, her ikisinin de ezeli ve ebedi olduklarını, ruh ve vicdanın manevi cinsten olmadıklarını, maddede düşünme özelliğinin bulunduğunu, ahlakta menfaatin ön planda tutulduğunu, maddesiz ruhun ve ruhsuz maddenin olmayacağını, bilginin kaynağının duyular olduğunu, bilgi elde etmede deneye önem vermek gerektiğini, metafiziğe ait bilgilerin önemli olmadığını vs. kabul etmiştir*”²⁹⁶. Kısacası Baha Tevfik, “*Dinsel inançların, metafiziğin, edebiyatın, şiirinin edebiyatta hassasiyetin şiddetle karşısında olup, bunların bir takımın marazı tezahürler*” olduğunu savunmuştur²⁹⁷.

---

²⁹¹ Aslan, s. 297.

²⁹² Aslan, s. 297.

²⁹³ İbrahim Şahin, “*Tanzimat Devri Münevveri ve Medeniyet Meselesi*”, Türk Yurdu, cilt 18, sayı 127- 128, Mart-Nisan 1998, s. 128.

²⁹⁴ Şahin, s. 128- 135.

²⁹⁵ Şahin, s. 128- 135.

²⁹⁶ Şahin, s. 128- 135.

²⁹⁷ Şahin, s. 128- 135.

Türk materyalizmi, özellikle Jön Türkler üzerinde; en fazla tesiri Alman filozof Ludwing Büchner yapmıştır²⁹⁸. Büchner'in etkili bir propagandist ve polemikçi olması Türk materyalistlerini de sistem kurmaktan çok ateşli birer propagandist yapmıştır²⁹⁹.

Osmanlı materyalizmi genelde dini, özelde de İslâm'ı kamusal alandan tasfiye etmeyi amaçlayan kendine has bir fikir akımı olması dolayısıyla zahiren antoloji, antropoloji ve kozmoloji materyalizmin sınırsal içeriğini oluşturmuştur³⁰⁰.

Solidarizm- Korporatizm (Dayanışmacılık)

Memurun, esnafın, köylünün dayanışmasını amaçlayan, ahlaki- iktisadi bir düşünce geleneğinden kaynaklanan Solidarizm; üçüncü Cumhuriyet Fransa'sında, Lean Bourgeois önderliğinde savunulmuştur³⁰¹. Durkheim, Gide, Bougle, Fouillee, Seignobus gibi düşünürlerden yapılan çevirilerle Osmanlı aydınına ulaşmıştır³⁰². Solidarizmin kurucusu olarak 1985 yılında "La Solidarite (Dayanışmacılık)" isimli eseri yazan "Leon Bourgeois" kabul edilmektedir³⁰³. Solidaristler; sosyalizmin de iyi yönleri bulunduğunu kabul etmekle birlikte, çıkış noktası sınıf çatışması olduğundan ve otoriter olup bireyi ezdiğinden toplum için sakıncalı bulmuşlardır³⁰⁴.

Solidarizm, Osmanlılarda I.Dünya Savaşı koşulları ile Milli İktisat Politikalarının uygulandığı dönemde doğmuştur³⁰⁵. Sınıf çatışmasını önlemeye çalışmıştır. Kapitalizmin olumsuz etkilerini en aza indirmeyi amaçlamıştır.

Solidarizm ya da bilinen anlamıyla dayanışmacılık özellikle II. Meşrutiyet'le Türkiye Cumhuriyeti'nin tek parti dönemi olarak anılan 1923- 1938 döneminde etkili olan öğretisi

---

²⁹⁸ Serol Teber, "Lüdvig Büchener ve Osmanlı Düşünürleri Üstündeki Etkileri", Felsefe Dergisi, sayı 16, Eylül 1986, s. 5-16.

²⁹⁹ Teber, s. 5-16.

³⁰⁰ Aslan, s. 299.

³⁰¹ Aslan, s. 299.

³⁰² Zafer Toprak, "Türkiye'de Korporatizmin Doğuşu", Toplum ve Bilim, sayı 12, 1980, s. 41

³⁰³ Toprak, *Korporatizm*, s. 41.

³⁰⁴ Zafer Toprak, "II. Meşrutiyetle Solidarist Düşünce: Halkçılık", Toplum ve Bilim, Sayı 1, Ankara 1977, s. 94.

³⁰⁵ Aslan, s. 299.

olmuştur³⁰⁶. Dayanışmayı toplumun töre bilimin siyasinin ve ekonominin baş ilkesi sayan öğreti olmuştur.

Ziya Gökalp'ın düşünüş yapısına solidarist bir korporatizm egemen olmuş ve fomülasyonunu Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna ve insanına taşımıştır³⁰⁷. Bu kapsamda Gökalp Halkçılığa, sınıfsız dayanışmacı bir kitle olarak kavranan Türk toplumunda, çeşitli toplumsal kesimler arasında eşitliğin sağlanması ve iktisadi gelişmeyle birlikte doğabilecek olan eşitsizliklerin giderilmesi için halk ve devlete bağlı bir anlayış benimsenmiştir.

Liberalizm

1908 Jön- Türk hareketi, liberal dönüşümleri amaçlayan bir devrim olmuştur³⁰⁸. Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe konulup, Meşrutiyet benimsemiş ve meclis yeniden açılmıştır. Öte yandan iktisadi düzenin liberalleşmesi için önemli adımlar da atılmıştır. Girişimciler özendirilmiş, yabancı sermayeye geniş imkânlar sağlanmıştır.

Osmanlı toplumunda 1908 Devrimi sonrası, iktisadi düşünce alanında önemli değişimler görülmüştür. Bu tarihe kadar birkaç gazete makalesi dışında, büyük ölçüde ders kitaplarının sayfalarında yer alan koruyucu ya da serbest dış ticaret tartışması, 1908 Devrimi sonrasında dergi ve günlük gazetelerde basına yansımıştır³⁰⁹. II. Meşrutiyetle beraber serbest dış ticaret ilkeleri Mehmet Cavit Bey'in önderliğinde İttihatçıların liberal kanadı ve Dersaadet Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odası tarafından savunulmuştur³¹⁰.

İttihat ve Terakki'ye omuz veren tüccarlar da serbestlikten yana olmuşlardır³¹¹. Ticaret ve Sanayi Odası Gümrüklerinin hayatı pahalılaştırdığını, koruyucu politikaların ülke ekonomisine zarar verdiğini iddia etmişlerdir³¹². Ticaret erbabının meclisteki sözcüsü Cavit Bey "*Usulî himaye, amelenin en büyük düşmanıdır*"³¹³ diyerek konunun önemine dikkat çekmiştir. Koruyucu

---

³⁰⁶ Cahit Talaş, *Sosyal Politika*, Cilt 1, 1. Basım, Ankara 1967, s. 37.

³⁰⁷ Talaş, s. 37.

³⁰⁸ Berkes, s. 443.

³⁰⁹ Aslan, s. 300.

³¹⁰ Aslan, s. 302.

³¹¹ Birand, s. 9.

³¹² Birand, s. 9.

³¹³ Birand, s. 10.

gümrükler arkasında ülkede birkaç fabrika kurulmuş, iki- üç sermayedar zengin edilmiştir. Ancak binlerce vatandaşı da fakirleşmiştir.

Savaş yılları, ekonomik yapıyı II. Meşrutiyet Liberalizminin uzun ömürlü olmasına izin verilmeyecek kadar yıpratmıştır. Pazar mekanizmasının etkinliğini yitirmesi, Liberalizmden aradığını bulamayan hükümeti ve aydın çevresini başka arayışlara itmiştir. Bu yeni düşünce de ”milli ekonomi” olarak düşünülebilir.

Uzun yıllar İttihatçıların maliye nazırlığını üstlenecek olan Cavit Bey, “*Osmanlı toplumunun ancak sermaye aracılığıyla düzliğe çıkabileceği kanısındadır. Sermaye olmaksızın emele bir iş görülemez, sermayesizlikten milyonlarca Osmanlının emeği heder olup gider*” şeklinde düşünmüştür³¹⁴.

Sermaye Ülkeye uygarlığı getirmiştir. Toprak sermayeyle işlenmiş, fabrika sermayeyle kurulmuş, sermaye sayesinde ticarethaneler açılmıştır. Sermayeler ne kadar çok fabrikalara bağlanmışsa, ülke insanı o kadar açlık ve sefaletten kurtulmuştur.

Sosyoloji

Sosyolojinin bağımsız bir bilim olarak ortaya çıkması, 19. asır sonlarına rastlamıştır³¹⁵. Bağımsız bir bilimsel disiplin olmadan önceleri, o dönemde sosyoloji, özellikle sosyal felsefe ve tarih felsefesi gibi bilimlerde varlık bulmuştur³¹⁶.

Batı’da daha önceden var olan ve bilinen toplumsal sorunların, Batı’nın gelmiş olduğu uygarlık düzeyi içerisinde artık çözümlenemeyeceğine dair olan inanç yaygınlaşmaya başlamıştır³¹⁷.

Sosyoloji, II. Meşrutiyet Dönemiyle birlikte Osmanlı- Türk aydınlarının zihninde var olan sosyal ve politik krizden nasıl çıkılacağı, ülkenin nasıl kurtarılacağı gibi sorunların açığa

---

³¹⁴ Birand, s. 10.

³¹⁵ Erdoğan, s. 124.

³¹⁶ Erdoğan, s. 125.

³¹⁷ Emre Kongar, *Türk Toplum Bilimcileri*, Cilt 2, 2. Basım, İstanbul 1996, s. 15.

çıkardığı bir dönemde varlığını göstermeye başlamıştır³¹⁸. Tarihçilerden pedagoğlara ve felsefecilere kadar çeşitli bilim adamlarının bu anlamda uğraşısı sosyoloji olmuştur³¹⁹.

Prens Sabahaddin'e göre, "*Osmanlı Devleti'nin geri kalmışlığının sebebi, ferdiyetçilik ve yerinden yönetim yerine, merkezîyetçilik ve ferdin gelişimine imkân sağlamamasının nihai bir sonucuydu, dolayısıyla Osmanlıların kendilerini toparlamaları da ferde verilecek önem ve yerinden yönetim ilkeleriyle mümkün*" olabilecekti³²⁰.

Osmanlı Devleti'nin son dönem siyasal çalışmalarında aktif rol almış olan Prens Sabahaddin, İttihat ve Terakki'ye ve özellikle Ziya Gökalp'ın görüşlerine sert bir şekilde karşı çıkmıştır³²¹. Prens Sabahaddin, sosyoloji alanında öne sürdüğü görüşleri ise, siyasi seçimini desteklediği için benimsenmiş bir sosyolog olmuştur³²². Ziya Gökalp'ın sosyolojik düşünce yönteminin, pozitivistlik ve bu düşünce sistemini çevreleyen epistemolojisinin de idealistlik olmasını söylemek mümkündür³²³.

7.5) İttihat ve Terakki Cemiyetinin Yok Oluş Süreci

1908 yılı II. Meşruiyet'in ilanı ile yapılan seçimler sonucu, "Osmanlı Mebusan Meclisinde" ezici çoğunluğu sağlayan İttihat ve Terakki Fırkası, 1913 yılında Hükümeti de tamamıyla ele geçirmiştir³²⁴. Osmanlı Devleti 1914 yılında Birinci Dünya Savaşına girerken, bu kararın altında partinin önde gelen isimlerinden Sadrazam Sait Halim Paşa, Dâhiliye Vekili Talat Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa imza atmışlardır³²⁵. Savaş sonunda bu isimlerden son üçünün ülkeyi terk etmesi sonucu parti 1918 yılında son kongresiyle kendini feshetmiştir³²⁶. Genel doktrini ve uygulamaları itibariyle partinin, radikal olmasa da; devrimci, sol, devletçi, merkezîyetçi çizgide olduğu söylenebilir³²⁷.

---

³¹⁸ Kongar, s. 15.

³¹⁹ Kongar, s. 17.

³²⁰ Kurt, s. 131.

³²¹ Kurt, s. 131.

³²² Aslan, s. 304.

³²³ Aslan, s. 304.

³²⁴ Öklem, s. 126.

³²⁵ Şakir, s. 156.

³²⁶ Aslan, s. 287.

³²⁷ Kurt, s. 257.

7.6) İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yaptığı Çalışmaların Günümüz Eğitim Sistemine Etkileri

İttihat ve Terakki'nin siyasi alanda yaptığı, sağladığı başarıların devamının sağlanabilmesi eğitim alanında yapacağı yenileşmeler ile devam etmiştir. Çünkü eğitimin en önemli etkinliklerinden biri eğitimin ideolojik bir yönünün de bulunmasıdır. Hükümetin başına gelen her partinin başarılarının ya da etkilerinin baki olabilmesinin de bir yolu eğitimde yaptığı düzenlemeden geçmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, isim olarak 1920 yılından beri anılmasa³²⁸ da, kurucularının eğitim alanında yaptığı yeniliklerin etkileri günümüzde de tazeliğini korumaya devam etmektedir.

Tevhid-i Tedrisat (3 Mart 1924) ile beraber kız ve erkek öğrenciler hukuksal anlamda eşit hale getirilmişlerdir³²⁹. Böylece Türk kadını toplum içinde kendine güvenen, toplumsal ilişkilerde etkin rol oynayan, çalışma ve eğitim alanlarında başarılı bireyler haline gelmişlerdir. Bu da toplumsal yapının değişmesini sağlamıştır. Bu yüzden eğitim ile toplumsallaşmanın arasındaki bağ kopmaz ve sağlam temeller üzerine kurulmuştur. Tevhid-i Tedrisat'ın kabulüyle beraber ikili eğitime sebep olan Tekke, Türbe ve Zaviyeler (30 Kasım 1925) kapatılmış, eğitim- öğretimde birlik sağlanmıştır³³⁰.

Uzun süre toplumun cahil kalmasına sebep olmuş, Osmanlı aydınları ile Halkın ilişkilerinin kopmasına sebep olan Arapça- Türkçe- Farsça karışımı edebiyat ve yazı dili yerine; başlayan Türkçe sadeleşme hareketleri 1 Kasım 1928 Latin Harfleri'nin kabulüyle sona ermiş, böylece okul hayatına insanlar devam etmeseler bile ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadar okur-yazar, basit işlemler yapabilecek kadar da matematik öğrenmişlerdir³³¹. Tabi bunda II. Meşrutiyet döneminden gelen ve günümüzde hala devam eden ilköğretimin kız ve erkek öğrenciler için “zorunlu ve ücretsiz” olmasının da büyük etkisi olmuştur.

Yine Abdülhamit döneminde çalışkan olan ya da maddi durumu iyi olmayan öğrencilerin yatılı okullarda, tüm masrafları, yemek ve yatma ihtiyacı devlet tarafından karşılanan ayrıca aylık belirli bir miktar burs verilen Yatılı İlköğretim Okulları³³², günümüzün YİBO ve PİYO' larının

---

³²⁸ Kocabaş, s. 148.

³²⁹ Tanör, *Anayasal Gelişmeler*, s. 196.

³³⁰ Tanör, *Anayasal Gelişmeler*, s. 196.

³³¹ Koçer, *Modern Eğitim*, s. 203.

³³² Koçer, *Modern Eğitim*, s. 203.

temelini teşkil etmiştir. Ezberci eğitimin faydasızlığı fark edilmiş, ilim ve fen merkezli pozitivist eğitim anlayışı benimsenmiş, deney yaparak akli dogmatik önünde tutan yaratıcı öğrenci sayısı her geçen gün artmıştır ve sayıca artmaya devam etmektedir.

Abdülhamit devriyle başlamış olan ve günümüzde de devam eden, yüksek öğrenim için yurtdışına giden öğrenci sayısı artmış, eğitimde kalite standartları da her geçen gün yükselmiştir.

Milli Kültürüne sahip çıkmayı amaç edinmiş tarihini ve dilini bilen, milli değerlerinin farkında, milliyetçi eğitim anlayışını benimsemiş öğrenci sayısı da bugün hedeflenen düzeye gelmiştir.

Türk Dil Kurumu'nun ve Türk Tarih Kurumu'nun açılması ve Türkoloji Kütüphanesi'nin de oluşturulmasıyla tarihi köklerinin ne kadar derinlere indiğinin farkında, milli benliği oluşmuş bir toplumun yaratılması sağlanmıştır³³³.

*“Yeni Türk Cumhuriyeti'nin yeni nesle vereceği eğitim Milli Eğitimidir”*³³⁴. Öğretmenlerin en büyük görevi halkı aydınlatmaktır ve bugünün öğretmenleri bunu en iyi şekilde yapmışlar ve yapmaya devam etmektedirler. Maarif Nezareti ile “eğitimin” devletin en önemli görevlerinden biri olduğu kabul edilmiştir³³⁵. Günümüzde Türkiye Cumhuriyeti devleti, bu konuda üzerine düşen her görevi yerine getirmiş, bazı sıkıntıları bulunsa bile ülkenin her yerinde eğitim kurumları, ders araç-gereçlerini en iyi şekilde temin etmeye çalışmıştır. Milli birliği koruyacak “milli eğitim anlayışı” artık sağlam temeller üzerine oturtulmuştur³³⁶.

Atatürk, kurmuş olduğu Devletin bağımsızlığını sonsuza kadar koruyabilmesi için, *“Devletin siyasi ve hukuki yapısını, milli eğitimini ve fikir hayatını Ortaçağ'ın donmuş kalıplarından çıkartıp aklın, çağdaş bilimin ve zamanın gereklerine uygun bir yapıya kavuşturmayı zorunlu görmüş, kademeli bir zamanlama ile önce Saltanat'ı, sonra Hilafet'i kaldırmış, Şeriyye ve Evkaf Vekâletlerini ilga etmiş, bu suretle devlet idaresi laikleşme yönünde*

---

³³³ Hanioglu, *Osmanlılık*, s. 1391.

³³⁴ İsmail Kaplan, *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi*, 4. Basım, İstanbul 2005, s. 139.

³³⁵ Kaplan, s. 153.

³³⁶ Kaplan, s. 153.

aşamalar yapmış, Hilafet'in kaldırılmasına paralel olarak Tevhid-i Tedrisat Kanunu uygulamaya konmuş, fikir ve düşünceye çağdaş gelişme yolları açmış³³⁷ olması gerektiğine değinmiştir.

Atatürk'ün eğitim hedefleri;

- Milliyetçi gençler, dimağlar yetiştirmek;
- Milli Kültürü geliştirmek ve hâkim kılmak;
- Eski temelsiz inançlarla yabancı fikirlerin tesirinde kalmamak, bunlardan arınmak;
- Herkese okuma yazma öğretmek, kendini çevresini tanıtıcı bilgiler vermek, onları günlük hayatta faydalanabilir hale getirmek; şeklinde gruplandırılabilir³³⁸.

Abdülhamit Dönemi'nde kesintisiz zorunlu eğitim süresi dört yıl iken, günümüz kesintisiz eğitim süresi bir yılı anaokulu olmak üzere dokuz yıl olarak düzenlenmiştir³³⁹. Yeni yapılan çalışmalar ile kesintisiz eğitim süresini on üç yıla çıkartılması amaçlanmaktadır. Eğitimde kullanılan modern eğitim metotları öğrenmeyi kolaylaştırmış ve öğrenilen bilgiyi kalıcı kılmıştır.

Türkiye'nin her yerinde gerek eğitimde kullanılmak üzere, gerekse insanları bilgilendirmeye yönelik olarak yerli- yabancı eserlerin ve ders kitaplarının basımı büyük bir hızla devam etmiştir. Okullarda okutulan dersler artık dogmatik inanışlara yönelik değil, bilim ve fenne dayalı, öğrencilerin günlük hayatlarında kullanabilecekleri ve uygulayabilecekleri bilgilere yönelik olmuştur³⁴⁰. Eğitimin amacı laiklikle birleşen bir milliliktir ve Cumhuriyet Dönemi'nde bu sağlanabilmiştir³⁴¹. Önceden erkeklerin kadınlardan üstün kabul edilmesinden dolayı kaynaklanan ve çoğu zaman sadece erkeklerin eğitimine yönelik olan okullardan, kız öğrencilerin de devam edebildiği kadın ve erkeğin eşit kabul edildiği "Karma Eğitim Sistemi" modeline geçilmiştir³⁴². Cumhuriyet'in ilanına kadar sıbyan mektepleri ya da idadilerde yapılan ilköğretim hizmetleri, Cumhuriyetin ilanıyla beraber modern ilköğretim okullarında verilmeye başlanmıştır³⁴³.

---

³³⁷ Abdurrahman Çaycı, "Atatürk ve Kültür Alanında Çağdaşlaşma", *Atatürk Kültür ve Eğitim Semineri*, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kayseri 1983, s. 44-45.

³³⁸ Nejat Göyünç, "Atatürk ve Eğitim Hakkındaki Görüşleri", *Atatürk Kültür ve Eğitim Semineri*, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kayseri 1983, s. 39.

³³⁹ Göyünç, s. 39.

³⁴⁰ Bülent Tanör, *Türkiye Tarihi*, 5. Basım, İstanbul 2000, s. 267.

³⁴¹ Tanör, *Türkiye*, s. 267.

³⁴² Kaplan, s. 159.

³⁴³ Akyüz, *Tanzimat Dönemi*, s. 338.

Cumhuriyete kadar rüştiye, idadî ve sultanîyeler ortaöğretim hizmetleri verirken, 1923 yılından sonra bir ve iki dereceli olmak üzere “lise” adı verilen eğitim kurumlarına ortaöğretim eğitim hizmetleri devredilmiştir³⁴⁴. Daha sonra yapılan bir düzenlemeyle de ortaokul ve liselerin eğitim süresi üçer yıla çıkartılmış ve 1927 yılından sonra da ücretsiz olmuştur³⁴⁵.

Devrim yapmış ve yönetimi ele geçirmiş bir partinin ya da yönetimin kullandığı ilk alan “eğitim alanı” olmuştur. Çünkü yönetimin düşüncesi, yönetim felsefesi ya da yapmaya çalıştığı devrimlerin sürekli ve kalıcı olması, eğitimle mümkün olabilmiştir. Eğitimin toplumundaki başlıca işlevi; kültür, değer, ideoloji, bilgi ve hüner aktarmak olarak kısaca ifade edilebilir³⁴⁶.

İsmail Kaplan, eğitim ile toplumsallaşma arasındaki ilişkiye vurgu yaparak toplumsallaşmayı, “*Belirli toplumsal durumların deneyimi ve ilgisi aracılığıyla insan davranışlarının biçimlendirilmesi, bireylerin kendi davranışlarına ilişkin olarak başkalarının beklentilerinden haberdar oldukları, bir toplumsal gurubun veya toplumun normlarını, törelerini, değerlerini veya inançlarını edindikleri ve bir toplumsal gurubun veya toplumun kültürünün aktarıldığı süreç*” olarak tanımlamıştır³⁴⁷.

Sonuç ne olursa olsun, hiçbir yönetim eğitimin ideolojik boyutunu göz ardı edememiştir. Osmanlı Devleti’ne bakıldığında; dönemin eğitim sistemi, devrin toplumsal değerlerini ve iktidarın düşünce yapısını yansıtmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’ne gelindiğinde ise eğitim sistemi temelden bir değişime uğramıştır. Eğitimde “batılılaşma çabaları ve laikleşme” göze çarpan en önemli değişiklikler olmuştur³⁴⁸. Bu gelişmeleri birbiri ardına eğitimin birleştirilmesi (Tevhid-i Tedrisat Kanunu 3 Mart 1924), Tekke Zaviye ve Medreselerin kapatılması (30 Kasım 1925), Latin Harflerinin Kabulü (1 Kasım 1928) izlemiştir ve bu gelişmeler eğitimde devrim niteliği taşımıştır³⁴⁹.

Bu gelişmeler çerçevesinde “*Cumhuriyetin Maarif ve Terbiye Amaçları*” şöyle açıklanabilir;

1. Milliyetçi, Halkçı, İnkılâpçı, Laik Cumhuriyetçi vatandaşlar yetiştirmek,

---

³⁴⁴ Akyüz, *Tanzimat Dönemi*, s. 335.

³⁴⁵ Akyüz, *Tanzimat Dönemi*, s. 340.

³⁴⁶ Tekeli, s. 650.

³⁴⁷ Kaplan, s. 14.

³⁴⁸ Kaplan, s. 14.

³⁴⁹ Tanör, *Türkiye*, s. 242.

2. İlk tahsili, fiilen umumileştirmek, dağda yalnız yaşayan çobana kadar bütün vatandaşlara kadar okuyup yazma öğretmek,

3. Yeni nesilleri bütün tahsil derecelerinde, umumiyetle ameli ve bilhassa iktisadi hayatta amil ve muvaffak kılabilecek bilgilerle teçhiz etmek,

4. Cemiyet hayatında dünya ve ahret cezaları korkusundan doğan ahlak yerine “Hürriyet” ve “Nizam”ın telifine istirat eden hakiki ahlak ve fazileti hâkim kılmak,

5. Bu dört ana esasa dayanan “Cumhuriyet Maarif ve Terbiyesi”nin umumi hedefi; Türk Milletini medeniyet safhında en ileri götürmek ve yeni nesilleri Türk olmak haysiyetinin istihzam ettiği bu gayeye en kısa zamanda varmayı mümkün kılabilecek aşk, irade ve kudretle yetiştirmektir³⁵⁰.

Cumhuriyet Dönemi’nde eğitim, yapısı ve özellikleri bakımından büyük değişikliklere uğramıştır. Müderrisin yerini muallim, medreselerin yerini mektep, darülfünunun yerini üniversiteler almıştır ve bunlar sadece isim değişikliği ile kalmamıştır. Laik, batılı- modern yurttaş yetiştirmek gibi görevleri de yerine getirmiştir³⁵¹. Bunların içinde en önemli eğitim müessesesi milliyetçilik anlayışını halka benimseten en önemli etken olmuştur. Cumhuriyetin eğitimden beklediği en önemli işlev ise “ulus olma” konusunda insanları bilinçlendirmiş olmasıdır.

Yine Kurtuluş Savaşı mücadelesi eğitimi derinden etkilemiş, ayrıca eğitim de bu mücadeleye katkıda bulunmuştur³⁵². Atatürk bu konuyla ilgili olarak şöyle demiştir; *”Güçlerimizin büyük kaynağını düşmanlara karşı kullanmak zorundayız. Eldeki eğitim ve öğretim kuruluşlarımızı bugünden verimli çabayla çalıştıracak esasları hazırlamaya bakmalıyız”³⁵³* diyerek modern eğitim kurumlarını biran önce kurulması gerektiğine dikkat çekmiştir. Çünkü 1920’ yılında, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin ilk Maarif Vekilliğine Rıza Nur Bey³⁵⁴ getirilmiştir. Bunun yanında İstanbul’daki “Maarif-i Umumiye Nezareti” de varlığını devam ettirmiştir³⁵⁵. Bu da iki farklı eğitim teşkilatının olmasına sebep olmuştur. Eski eğitim kurumları

---

³⁵⁰ Berkes, s. 254.

³⁵¹ Aslan, s. 360.

³⁵² Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 351.

³⁵³ Evsile, Cilt 2, s. 16.

³⁵⁴ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri*, TBMM Yayınları, Ankara, Sene I, İçtima 10, s.202-220.

³⁵⁵ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri*, TBMM Yayınları, Ankara, Sene I, İçtima 10, s.202-220.

İstanbul'daki idari teşkilatlanmaya bağlı iken, yeni eğitim kurumları Ankara'daki idari teşkilatlanmaya bağlanmıştır³⁵⁶. Bu da 1920 yıllarında üç farklı eğitim kurumunun oluşmasına sebep olmuştur³⁵⁷. Atatürk'ün her toplantıda dile getirdiği en önemli konu, yeni eğitim kurumlarının eskisinden tamamen uzak, milli karakterli olarak oluşturması konusu olmuştur. Atatürk, *“Türkiye’yi yükseltecek olan şeyin, çağdaş bilim ve eğitim olduğunu herkese benimsetmek istemiştir. Bu yüzden de eğitimin milli olması konusuna sıklıkla değinmiştir. Çünkü eğitim, bir milleti ya hür ve bağımsız olarak yaşatır, ya da milleti sefalete terk eder”*³⁵⁸.

Atatürk milli eğitime bir başka açıdan da önem vermiştir; O'na göre, *“Kurulan genç Cumhuriyet ve bu Cumhuriyet'in dayandığı temel ilkeler Türk inkılâbını ancak yetiştirecek güçlü, aydın kafalı, sağlam karakterli, yeni kuşaklarla ayakta kalabilirdi. Türk inkılâbını ve Cumhuriyeti koruyacak kuşakları yetiştirmenin yolu da eğitimden geçmektedir”*³⁵⁹.

Atatürk'ün bahsettiği eğitim hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi, yeni nesil öğretmenler ile mümkün olmuştur. Atatürk bu konuyla ilgili olarak öğretmenlere atıfta bulunmuş ve 27 Ekim 1922 yılında Bursa'ya Kurtuluş Savaşı'nı kutlamak için gelen öğretmenlere *“ Akla uygun hiçbir nedene dayanmayan bir takım geleneklerin, inançların korunmasında direnip duran, ulusların ilerlemesi çok geç olur. Belki hiç olmaz. İlerlemek yolunda bağları ve koşulları aşamayan uluslar çağa uygun, akla uygun bir yaşam içinde olamazlar; genel yaşamda görüşü geniş olan ulusların ellerine düşüp tutsak olamazlar. Bütün bu gerçeklerin ulusça iyi anlaşılması ve içe sindirilmesi için her şeyden önce her şeyden önce bilgisizliği gidermek gerekir. Bunun için öğretim programımızın, eğitim davranışımızın temel taşı, bilgisizliği gidermek olmalıdır. Bu bilgisizlik giderilmedikçe yerimizde sayacağız”*³⁶⁰ demiştir.

Bütün askeri zaferlerin kalıcı olabilmesi eğitim ile mümkündür. Bu yüzden Atatürk, askeri bir zaferin sonucu olarak kurduğu Cumhuriyetin varlığının ve geleceğinin, eğitim kurumları dışında hiçbir kuruma bırakıp emanet etmeyi düşünmemiştir. Çağdaş bir toplum oluşmasında eğitim alanında Halifelik ile Şeriyye Vekâletinin kaldırılıp laikliğin başlatılması ile

---

³⁵⁶ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri*, TBMM Yayınları, Ankara, Sene I, İçtima 10, s.202-220.

³⁵⁷ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri*, TBMM Yayınları, Ankara, Sene I, İçtima 10, s.202-220.

³⁵⁸ Evsile, Cilt 2, s. 32.

³⁵⁹ Turhan Feyzioglu, *“Atatürk ve Milli Eğitim”*, *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1992, s. 675- 676.

³⁶⁰ Evsile, Cilt 2, s. 44.

yolu açılan “ Öğretim Birliği Yasası” sağlanmışır³⁶¹. 1924 yılında açılan Halk Mektepleri ile ilköğretim alanında altı yıllık genel eğitim, bir yılda uygulamalı eğitim vermeye başlanmışır³⁶².

20 Mart 1926 yılında kesinleşen “Maarif-i Umumiye Kanunu” tasarısıyla Eğitim Bakanlığı bünyesinde, dil işleri ile uğraşacak “Dil Heyeti” ile eğitim- öğretim işleriyle uğraşacak “Talim ve Terbiye Dairesi” olmak üzere iki bilimsel kurulun oluşturulmasına karar verilmişır³⁶³.

Batılılaşma çabaları sürerken eski kurumlara dokunulmadan, batılı kurumlar kurulmuş, eski askeri düzen yıkılmadan batı örneğinde subay yetiştirilmeye ve ordu kurulmaya başlanmışır³⁶⁴. Bu farklı kurumları birleştirmek ve ortadan kaldırmak için yapılan ilk hareket “İttihat ve Terakki Cemiyeti” tarafından yapılmışır³⁶⁵. Girişilen hareket Ziya Gökalp’ in fikirlerine dayanmaktadır; “*Memleketimde iki bakanlık var ki birbiriyle işbirliği yapmadan eğitimle uğraşıyorlar: Evkaf ve Eğitim Bakanlıkları. Oysa idarede ve eğitimde birlik ilkeleri Evkaf Bakanlığının kendine has okullarının olmasına manidir. Evkaf’ın idaresindeki okulları teftiş ve denetlemeye imkân yoktur. Çünkü devlet örgütü Eğitim Bakanlığına bu salahiyeti vermemişır*”³⁶⁶ şeklinde düşünmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda Tanzimat Dönemi’nden beri devam eden medrese-mektep ikiliği devam etmişır. Medreseler kapatılana kadar kurulan ilk mektep yine yeniliğe açık olan askeriye tarafından oluşturulmuş “Askeri Liseler”³⁶⁷dir. Mektep- medrese ikiliği devam ederken, Atatürk 1923 yılı Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılış yılında eğitimin birleştirilmesi (Tevhid-i Tedrisat Kanunu) gerektiğine değinmişır³⁶⁸. Eğitim ve öğretimin birleştirilmesi, dini içerikli eğitime son vermiş ve laik içerikli eğitim sistemine geçilmesini sağlamışır. Eğitimdeki ikilik değişik fikirde ve farklı duygularla yetişmiş iki ayrı insan tipi yaratmışır. Eğitimin birleştirilmesi eğitimde ikiliği kaldırdığı gibi yukarıda bahsi geçen soruna da çözüm üretmiş, yavaş yavaş ümmetçilik anlayışı terk edilmiş ve millet kavramı insanlar tarafından daha farklı benimsenmişır³⁶⁹.

---

³⁶¹ Aslan, s. 366.

³⁶² Mustafa Ergün, *Atatürk Devri Eğitim Tarihi*, 2. Basım, Ankara 1997, s. 32.

³⁶³ Ergün, *Eğitim Tarihi*, s. 41.

³⁶⁴ Ergün, *Eğitim Tarihi*, s. 45.

³⁶⁵ Aslan, s. 367.

³⁶⁶ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt 4, İstanbul 1977, s. 1065.

³⁶⁷ Alaettin Avcı, *Türkiye’de Askerî ve Yüksek Okullar Tarihçesi*, 1. Basım, İstanbul 1963, s. 99.

³⁶⁸ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *İçtimâî Mektepleri*, İstanbul 1933, s. 12-14.

³⁶⁹ Ergin, *Maarif Tarihi*, Cilt 4, s. 1067.

Medreselerin kapatılması insanların daha fazla düşünüp tartışabileceği bir ortamın oluşmasını sağlamıştır. Medreseler bu ülkede milli menfaat, milli duygu ve bilince yabancı kalmışlar ve ülkenin yabancı okullarla dolmasına engel olamamışlardır³⁷⁰. Medreselerin açık bıraktığı eğitim alanlarının yabancı okullar ile doldurulması da yabancı anlayışların okullar aracılığıyla öğrencilere aşılmasına engel olamamıştır³⁷¹.

1927 yılında Maarif Vekili Mustafa Necati Bey yaptığı konuşmada, eğitim ve eğitimde laiklikle ilgili olara şöyle demiştir: “*Dünkü Maarif dünyevi değildi, milli değildi. Bi’t- tabî demokratikte değildi. Bugünkü maarif dünyevidir. Yani tefekkürü daraltan ve vicdan hürriyetini kuran her türlü tesirlerden uzaktır. Bugünkü maarif moderndir. Yani terbiyenin esaslarında ve usul ve tarzlarında tamamen ilmi esaslar hâkimdir. Bugünkü maarif millidir, yani gençlere bütün yaşayan müesseselere amel ve mefkûrelere ve’l- hâsıl Türk Cemiyetine intibak ettirmek ve onlara azami, içtimai kabiliyet vermek hedefini takip eder*”³⁷².

Tüm bu gelişmeler eğitimin amacının “*laiklikle birleşmiş milli bir eğitim*”³⁷³ olduğunu göstermiştir. Laik eğitim insan aklının sonsuz gelişimine inanmış yaşamdaki bütün gerçekliğin bilimde ve fende olduğunu gösteren ve bunun dışında gerçek aranamayacağını açıkça söyleyen Atatürk’ün yeni Türkiye’nin temeli oluşturan en büyük ilkelerden biridir, çünkü çağdaşlaşmanın, milli birliğin ve milli egemenliğin temelinde laik eğitim yer alır³⁷⁴. Yapılan tüm bu çalışmaların amacı Türkiye Cumhuriyeti’ni emanet edebilecek her bakımdan kendini geliştirmiş güçlü bireyler yetiştirebilmek olmuştur³⁷⁵.

Eğitimde karşılaşılan en büyük güçlük yabancı okulların Cumhuriyet döneminde de varlıklarını sürdürmeleri olmuştur. 1924 yılında yayınlanan bir genelge ile “*Yabancı okulların dinsel simge bulundurmaları yasaklanmıştır. Devlet tarafından konulan esaslara uymayan bütün yabancı okulların kapatılmasına karar verilmiştir. Yabancı okulların Türk tarih ve coğrafyası ile Türkçe dersler verilmesi emredilmiştir*”³⁷⁶.

---

³⁷⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, c. 7., İçtima 1., s. 26-78.

³⁷¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, c. 7., İçtima 1., s. 26-78.

³⁷² Baltacıoğlu, İçtimaî, s. 403.

³⁷³ Aslan, s. 365.

³⁷⁴ Aslan, s. 369.

³⁷⁵ Ergün, Eğitim Tarihi, s. 55.

³⁷⁶ Ergün, Eğitim Tarihi, s. 57.

Yukarıda bahsi geçen konular bir yana okulların karma olmamış olması da önemli sorunlara yol açmıştır. Yani Tanzimat Dönemi'ne kadar kızların yalnızca ilköğrenimine izin veriliyordu. Tanzimat Dönemi'nde kız öğrencilerin orta öğretime de izin verildi; ancak, okullar kız ve erkek öğrenciler için ayrı ayrı oluşturulmuştu. Balkan Savaşları ile birlikte erkeklerin büyük bölümünün askere gitmesiyle onlardan boşalan koltukları bayanların alması, Cumhuriyet Dönemi'nde kadınların eğitime daha fazla önem verilmesine sebep olmuş ve kadınların eğitim almaları konusunda desteklenmesi sağlanmıştır. Böylelikle kadın ve erkek arasında eşitlik sağlanmıştır. Eğitimin milli ve çağdaş olabilmesi için bu şarttır. Toplumun her kesimine mensup herhangi biri eğitime devam edebilmelidir ve eğitimin bunun için parasız olması sağlanmıştır. 1921- 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunlarında eğitimin parasız hale getirildiği ve ilköğretimin mecburiyetinden bahsedilmiştir³⁷⁷.

Atatürk dönemi milli eğitim politikası çerçevesinde ilköğretim politikasının amacı bütün halka okuma- yazma öğretme, okullarda ve hayatta işe yarar bilgi verme, eski devrin etkilerinden uzak laik ve modern bir program takip etme gibi esaslardan oluşmaktadır³⁷⁸. Sonuç olarak eğitim ücretsiz, ilköğretim bütün ülke çocuklarına zorunlu hale getirilmiştir.

13 Mart 1924 tarihli 439 nolu Orta Tedrisat Muallimleri Kanunu'yla öğretmenlik bir meslek haline³⁷⁹ getirilmiştir. Öğretmenler çalıştıkları okullarına göre sınıf ve derecelere ayrılmıştır³⁸⁰. Yapılan düzenlemeler, yayınlanan bildirimler ilköğretimden ortaöğretime, ortaöğretimden liseye, liseden yükseköğretime öğrenci hazırlamak, temel amaç olduğu kademeli öğretime devam edilmesi gerekli olduğu üzerinde durulmuştur.

Okullardaki millileşme hareketleri büyük bir hızla devam etmiş 1930'lu yıllarla beraber okullar müfredatından Arapça ve Farsça dersleri kaldırılmış ve yine din dersi seçmeli ders haline getirilmiştir.

1927 yılından itibaren eğitim ücretsiz hale getirilmiş, ortaöğretim ve liseler eğitim süresi üç yıl olmak üzere ayrılmıştır. Eğitimde yapılan bütün bu çalışmaların amacı laikçi, cumhuriyetçi, milliyetçi, inkılâpçı gençler yetiştirebilmektir.

---

³⁷⁷ 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Madde 80: " Hükümetin nezaret ve murakabesi altında kanun dairesinde her türlü Tedrisat serbesttir ...".

³⁷⁸ Aslan, s. 371.

³⁷⁹ Nafi Atif Kansu, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, 1. Basım, Ankara 1983, s. 42.

³⁸⁰ Nafi Atif Kansu, *Maarif Tarihi*, s. 42.

1930'lu yıllarla beraber bünyesinde tıp fakültesi, hukuk fakültesi gibi birimleri bünyesinde barındıran çağdaş üniversiteler (İstanbul Üniversitesi) kuruldu.

Eğitimdeki ilerlemenin kalıcı olabilmesi için dilde de sadeleşmenin devam etmesi konusuna dilinin yazı diline aktararak toplumun her kesiminin anlayabileceği düzeye getirilebilme kaygıları devam etmiştir. Dilde hedeflenen sadeleşme hareketleri Cumhuriyet döneminde de devam etmiş, 1928 yılında Latin Alfabesine geçilmiş, dilde millileşme hareketleri devam etmiş, 1930 yılında Arapçanın ve Farsçanın da ders müfredatından kaldırılmasıyla dilde olduğu gibi yazıda da öz Türkçeye dönülmüştür. Dil bu açıdan bakıldığında toplumu bir arada tutan en önemli unsur olması ve tarihsel sürekliliği sağlaması sebebiyle milletlerin varlığını korumasındaki en önemli etken olma özelliğini korumuştur. Bunun için 1932 yılında Türk Dil Kurumu kurularak öz Türkçeye sahip çıkılmış, Türk dilinin korunması ve devamlılığı sağlanmıştır. Tüm bunların amacı ulusal özgürlüğün ve saygınlığın yeniden kazanılmasıdır.

1912 yılında Türk Ocakları bünyesinde Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti kurulmuştur³⁸¹. Kurumun amacı Türk Tarihini araştırmak için kurulmuştur. Atatürk Anadolu'daki Türk Tarihinin 1071 yılından çok daha önce başladığını ifade eder ve 1931 yılında Türk Tarih Kurumuna yolladığı bir mektup da şöyle der: “ *Tarih yazmak, tarih yapmak kadar önemlidir. Yazar yapana doğrulukla bağlı kalmazsa, değişmeyen gerçek insanlığı şaşkıncı bir nitelik alır*” diyerek tarihe verdiği önemi dile getirmiştir³⁸². Türk Tarih Kurumu ulus- devlet fikrinin oluşturulmasında önemlidir.

Atatürk'ün manevi kızı Afet İnan; 40 imzalı bir öneri ile “Türk Tarihi Merkez Heyeti” ni kurmuştur³⁸³. 1931 yılında Türk Ocakları kapatılarak yerine Halkevleri kurulunca, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti oluşturulmuş ve 1935 yılında ismini Türk Tarih Kurumu olarak değiştirmiştir. Kuruluş amacını “Türk ve Türkiye tarihini aydınlatmaya yarayacak belge ve malzemeyi elde etmek için gereken yerlerde inceleme ve kazı yapmak ve bunlarla ilgili araştırma yapmak” olarak yorumlamıştır³⁸⁴.

Milli eğitim, milli kültürünün oluşmasını sağlayan en önemli unsuru oluşturmuştur. Çünkü ortak duygu ve düşünceleri, ortak dil geliştirir. Bunun için de kurulmuş olan devletler yeni

---

³⁸¹ Özer Ozankaya, *Cumhuriyet Çınarı*, 1. Basım, Ankara 1990, s. 327.

³⁸² Ozankaya, s. 327.

³⁸³ Aslan, s. 339.

³⁸⁴ Ozankaya, s. 327.

neslin eğitimine büyük önem vermişlerdir³⁸⁵. Milli bir neslin oluşturulmasında tarih eğitimi de çok önemli olmuştur. Tarihi gerçeklere bağlı kalarak tarih eğitimi verilmeli ve bu ilkokuldan üniversite yıllarına kadar devam etmelidir. Milli kültürün ve milli değerlerin oluşturulması için de bu şarttır.

Atatürk'ün desteklediği ve Avrupalıların Türklükle ilgili yanlış düşüncelerine karşı ortaya sürülen “Türk Tarih Tezi” uzun süreli olamamıştır. Yusuf Akçura, Ziya Gökalp gibi aydınlarca da oluşturulan ve desteklenen Türk Tarih Tezi bilimsel anlamda uzun soluklu olmamıştır. Büşra Ersanlı’ ya göre bu durumların altında “*Devrimci ve sabırsız bir siyasi iklimin*” varlığı, *ana kaynakların kullanılma yoluna gidilmemesi ve tezin kavram bütünlüğünün daha kapsamlı bir açıklamaya gerek duyması gibi nedenler yatar*³⁸⁶. Tüm bunlara rağmen Türk Tarih Tezi kaybedilen özgüvenin geri kazanılması ve ulusal kimliğin çabuk kabul edilmesinde etkili olmuştur.

1931 yılında kapatılmış olan Türk Ocaklarının bünyesindeki kurulan Türk Tarih Tetkik Cemiyeti 1935 yılında isim değiştirmiş ve “Türk Tarih Kurumu” adını almıştır³⁸⁷. Atatürk'ün isteğiyle kurulmuş olan bu kurumun amacı da ulusal bir kimlik yazmak, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne olumlu yönde vurgu yapmak ve ulusal tarihi oluşturacak insanların tarihlerini unutmamalarını sağlamayı amaçlamıştır.

Bu noktada üzerinde önemle durmayı gerektirecek diğer önemli bir noktayı Türk Ocakları oluşturur. Türk Ocakları, İttihat ve Terakki devrinde olduğu gibi Cumhuriyet devrinde de etkili bir milliyetçi teşkilatı oluşturmuştur³⁸⁸. Türk Ocakları Atatürk'ün de isteği doğrultusunda yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin “Milli Kültür Kurumunu” teşkil etmiştir. Çünkü yapılması amaçlanan değişikliklerin etkili bir şekilde halka anlatması ve benimsetmesi için olduğu kadar milliyet esası üzerinde kurmak istediği yeni toplumsal yapının bu görüş ve felsefeyi benimseyen milliyetçi aydınlarla olan ihtiyacını sağlayacak olan teşkilat ancak Türk Ocakları olabilirdi³⁸⁹.

---

³⁸⁵ Ahmet Temir, “*Bir Bilim Dili Olarak Eğitim ve Milli Eğitim*”, *Türk Kültürü*, Sayı 18, Ankara Nisan 1964, s. 12.

³⁸⁶ Büşra Ersanlı, “*İktidar ve Tarih*”, *Türkiye’de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929- 1937)*, 3. Basım, İstanbul 2003, s. 107- 111.

³⁸⁷ Ersanlı, s. 107- 111.

³⁸⁸ Ersanlı, s. 107- 111.

³⁸⁹ Ömer Say, *Milli Devlet Kültürü Türkiye’ye Yansımaları*, 1. Basım, İstanbul 1998, s. 178.

Türk Ocakları “Başbuğu” Hamdullah Suphi Tanrıöver şöyle der: “... *Bütün Türk memleketleri ile aramızda gönül ve fikir birliği vardır... Türk Ocağı tamamıyla başka bir cepheden de üç fikrin merkezidir. Evvela müteceddiddir. Türk Ocağı dar milliyetperverlik gütmaz. Ocaklı bilir ki bu müessese Şark da Garbın mümessilidir. Türk Ocağı Batıcıdır. Kendimizi Avrupalı hissettikçe Türk kalacağız. Türklüğümüzü Avrupalı olmaya yüz tuttuğumuz zaman bildik. Türk Ocağı bilir ki medeniyet birdir...*”³⁹⁰.

Türk Ocakları kuruldukları yıldan itibaren İslamcılık ve Osmanlıcılık kimliklerini bir yana bırakarak Türklük kimliklerine sahip çıkmışlardır. Türk kavramını oluşturan unsurlar olarak da Türk dili, dini, hukuku, tarihi, musikisi, edebiyatı, estetiği ve halk edebiyatı oluşturur³⁹¹.

Türk Ocakları, Halkevlerinin kurulduğu yıl olan 1931 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. 1931 yılında Türk Ocakları kaldırılarak yerine Halkevleri kurulmuştur. Türk Ocakları yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti halkının Türk Milli Kültürü ve milli kimliğin oluşturulmasında önemli bir rol üstlenmiştir.

Türk Ocakları kapatılıp yerine Halkevleri kurulmuştur. Halkevleri aynı kültürden, aynı kandan gelen insanların toplandığı yerdir³⁹². Halkevleri aydınlar ile halkın bir araya geldikleri, kültürleri yaşadıkları, milli kültürü pekiştirerek kendi kimliklerini buldukları yer olmuştur. Halkevleri, her alanda gerilikle, gericilikle, taklitçilikle, kozmopolitlik ve soysuzlukla savaşır³⁹³.

Halkevlerinin önemli görevleri arasında: “*Türk ulusunun kültürel değerlerini ortaya çıkarmak, bunların arasındaki bağlantıları bularak bu kültürü bir sisteme dönüştürmek, halkta var olan değerleri toplamak, tüm kültür değerlerini derleyip toplandıktan sonra bunları kitlelere götürmek ve halkın bunları öğrenebilmesi için gönüllü çalışmalar ve eğitim yapmak, devletin yetersiz kaldığı alanlarda toplumda var olan gönüllü gücü seferber etmek ve bunları ülke düzeyinde örgütlemek* halkevlerine düşen görevler arsındadır. Kendini Türk sayan herkes bu evlere girebilir. Bu okullar aynı zamanda okullarda verilen eğitimin tamamlayıcısı olmuşlardır.”³⁹⁴ Kültürel reformlar halkevleri sayesinde gerçekleşmiştir.

³⁹⁰ Füsun Üstel, *İmparatorluktan Ulus- Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912- 1931)*, 2. Basım, İstanbul 2004, s.132-135.

³⁹¹ Üstel, *Türk Ocakları*, s. 132-135.

³⁹² Aslan, s. 424.

³⁹³ Üstel, *Türk Ocakları*, s. 358- 361.

³⁹⁴ Anıl Çeçen, *Kültür ve Politika*, 2. Basım, Ankara 1996, s.213.

Mustafa Kemal Türkiye Cumhuriyeti'nde halk ve aydın olmak üzere iki türlü insan olduğunu söyler; halkın temiz bir kültüre, aydının sağlam bir bilgiye sahip³⁹⁵ olduğuna değinmiştir. Bu iki grup insan hakkında Mustafa Kemal 1923 yılında yaptığı bir konuşmada şöyle demiştir:” *Aydın sınıfın halka telkin edeceği ülküler, halkın ruh ve vicdanından alınmış olmalı. Hâlbuki bizde böylemi olmuştur? O, aydınların telkinleri, milletimizin ruhunun derinliğinden alınmış ülküler midir? Şüphesiz hayır! Aydınlarımız içinde çok iyi düşünenler vardır. Fakat genellikle şu hatalarımız da vardır ki, inceleme ve araştırmalarımıza zemin olarak çok kere kendi memleketimizi, kendi tarihimizi, kendi ananelerimizi, hususiyetlerimizi ve ihtiyaçlarımızı almalyız. Aydınlarımız belki bütün cihani, bütün diğer milletleri tanır; lakin kendimizi bilmeyiz*³⁹⁶.

Halk evleri CHP tarafından açılıyordu. Bir halkevinin açılması için en az 200 kişilik bir salonu, kütüphanesi, çalışma odası ve jimnastik yapılabilecek kadar avluya sahip, döşeli bir bina ve temel hizmetler olan bir odacı ve bir memur aylığını verecek bir bütçesi olması gerekirdi³⁹⁷. Halkevleri, Türk Ocaklarının çalışma şeklini örnek alarak çalışmalarına devam etmiştir. Halkevleri Atatürk milliyetçiliğini temel alarak oluşturulmuştur. Milli dayanışmayı sağlamlaştırmıştır. Halk arasındaki bütün tabakaları birbirine yaklaştırmış, toplumun her tabakasına yayılmıştır. 1931 ve 1932 yıllarında Türk Dilini Tetkik Cemiyeti, Türk Tarih Cemiyeti ve Halkevleri Atatürk milliyetçiliği temellerinde oluşturulmuş kurumlardır³⁹⁸.

Yukarda bahsi geçen kurumlar Atatürk inkılâplarının halk arasında yayılmasında etkili olmuştur. Halkın eğitilmesindeki payı en büyük olmuştur. Okullarda her ne kadar öğrencilere çağdaş eğitim verilmekteyse de, gençlik yıllarını Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde geçiren yetişkin bireylerin eğitilmesindeki en önemli görev halkevlerine düşmüştür.

Köy Enstitülerine bakıldığında 1932 yıllarında şehirdeki okullarda okumuş ve köydeki okullara öğretmenlik mesleği için gönderilmiş olan binlerce genç öğretmenin, şartları görüp imkânsızlıklardan hayal kırıklığına uğrayarak geri dönmeleri, kültürleri kendilerinden tamamen farklı olan bu insanları ve köyü benimsetmekte güçlük çektikleri söylenebilir. II. Meşrutiyet Dönemi'nden itibaren köy okulları için ayrı öğretmen yetiştiren okullar tartışılmaya başlanmıştır.

---

³⁹⁵ Aslan, s. 425.

³⁹⁶ Ergün, *Eğitim Tarihi*, s. 136.

³⁹⁷ Aslan, s. 426.

³⁹⁸ Aslan, s. 426.

Dr. Reşit Galip, Maarif Vekili olduktan sonra Bakanlıkta bir “Köy İşleri Komisyonu” kurarak, “Devletin Köydeki Adamı” olan öğretmenin hangi özelliklere ve görevlere sahip olması gerektiğini araştırmış ve şu özellikleri söylemiştir³⁹⁹:

- Köylüyü inkılâpçı, laik ve cumhuriyetçi inançlarla yetiştirmek ve bunları köylüye benimsetmek;
- Köylünün sosyal hayatında etkili olabilmek, medeni kanunun hükümlerini köyde hâkim kılmak, köyün ekonomik hayatını etkileyebilmek, ileri tarım yöntemlerini anlatmak;
- Köyün aydını olmak, öğretmenliğin bütün özelliklerine sahip olup, bunları göstermektir.

1940 yılında Köy Enstitüleri kurulmaya başlanmış, 1943 yılında ilk resmi eğitimini vermiştir⁴⁰⁰. İlkokul eğitimini tamamlayan köy öğrencileri Köy Enstitülerine alınarak beş yıllık bir eğitim daha almışlar, ardından köy okullarına öğretmen olarak görevlendirmişlerdir⁴⁰¹.

Bütün bu bahsi geçen durumların yanında Türk Milli Kimliğinin oluşmasında çeşitli törenler ve semboller de kullanılmıştır. Ancak kullanılan bu semboller ve törenler anlamını geçmişten almıştır. Sürekliliğin sağlanabilmesi günün şartlarına uyarlanabilmesiyle mümkün olmuştur. Sembollerinin sıklıkla kullanımı ya da törenlerin sıklıkla tekrarı bireylere güç vermiş ve milli kültür ve bilincin oluşmasını hızlandırmıştır. Bu noktada, gerek diğer gruplarla farklılığı belirginleştirip ön plana çıkartmak, gerekse gurup içi bütünlüğü sağlamak için, millete mal olmuş mitler, kültürel değerler, belli bir toprak parçasına bağlılık duygusu gibi psikolojik unsurlar devreye sokulmuştur⁴⁰².

Milli Bayrak ve Başkent: Bahsi geçen semboller içerisinde en güçlü olanlardan bir tanesidir. Tüm halka mal olmuş ve benimsenmiş olan “Milli Bayrak”tır. Bayrak ülkeyi temsil eder. Demir yollarının, haberleşme hatlarının Ankara’ da bulunması, işgal altında olmaması gibi sebeplerle Kemalist devrimin merkezi Ankara olmuştur.

Milli Marş ve Milli Bayramlar: Milli Bayramlar insanların birlik ve beraberlik duygularını en yoğun olarak yaşadıkları önemli günler olmuştur. Milli bayramlarda okunan milli

---

³⁹⁹ Ergün, *Eğitim Tarihi*, s. 167.

⁴⁰⁰ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 98.

⁴⁰¹ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 103.

⁴⁰² Ozan Erözden, *Ulus Devlet*, 2. Basım, İstanbul 2008, s. 74.

marş insanların ortak ruhlarının en yoğun olarak hissettikleri kültürleri olmuştur. Atatürk'ün milli bayram olarak kutlanmasını istediği önemli zaferler; *Atatürk'ün Samsun'a çıkıp Milli Mücadele hareketini başlattığı 19 Mayıs 1919 tarihli Milli Bayram olan Atatürk'ü Anma ve Gençlik ve Spor Bayramı olarak; Halkın iradesi olarak açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı gün olan 23 Nisan 1923 Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı olarak; Başkomutanlık Meydan Savaşı'nın kazanıldığı 30 Ağustos 1922 tarihi Zafer Bayramı olarak; Atatürk'ün "En büyük eserim" dediği Cumhuriyetin ilan edildiği 29 Ekim 1923 tarihi de Cumhuriyetin ilanı olarak Milli Bayramlar olarak kabul edilmiş ve her yıl, yıl dönümlerinde de kutlanılmaya devam edilmektedir*⁴⁰³.

Atatürk "En büyük eserim" dediği Türkiye Cumhuriyeti'ni gençlere emanet etmiştir. Bu da O'nun gençlere ne kadar güvendiğinin en büyük göstergesidir. Bu yüzden gençlerin eğitilmesine çok önem vermiştir. Geleneksel eğitim anlayışının yetersiz kaldığına sık sık değinen Atatürk'e göre geleneksel eğitim anlayışı toplumun ihtiyaçlarına cevap verememektedir. Atatürk 15 Temmuz 1921 yılında Ankara'da toplanan Maarif Kongresinin açılışında yaptığı konuşmada; *" Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin Tarih-i tedenniyâtında (geri kalış, çöküş tarihinde) en mühim bir âmil olduğu kanaatindeyim. Onun için bir milli terbiye programından bahsederken, eski devrin hurufatından ve evsaf-ı fitriyemizle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, şarktan ve batıdan gelebilen bilcümle tesirlerden tamamen uzak, seciye-i tarihîyemizle mütenasip bir kültür kastediyorum. Çünkü dehâ-yı millimizin inkişaf-ı tamı ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir*⁴⁰⁴ demiştir.

Geleneksel eğitimin milli olmayışı, milli benlik duygusunun zayıflamasına sebep olmuştur. Geleneksel eğitim her türlü gelişmenin önünü tıkamış, çağın ve toplumun, ihtiyaç ve isteklerine cevap veremez olmuştur. Zaten eğitim sisteminin de ezbere dayanan bir sistem olması, düşünemeyen bir neslin oluşmasına sebep olmuştur.

Yeni kurulmuş olan cumhuriyetin, modern ve teknik eğitim anlayışının girip yerleşmesinde öğretmenlere düşecek görevleri de göz ardı etmeyen Mustafa Kemal bu konuyla ilgili olarak 1924 yılında " Muallimler Birliği Kongresinde": *"Muallimler, yeni nesli; Cumhuriyet'in fedakâr muallim ve mürebbileri, sizler yetiştireceksiniz, yeni nesil sizin eseriniz olacaktır. Eserin kıymeti, sizin maharetiniz ve fedakârlığınızın derecesiyle mütenasip*

⁴⁰³ Vehbi Tanfer, "Atatürk'ün Armağan Ettiği Milli Bayramlar", A.A.M.D., cilt 13, sayı 39, Kasım 1997, s. 1040-1041.

⁴⁰⁴ Evsile, Cilt 2, s. 170.

bulunacaktır. Cumhuriyet; fikren, ilmen, fennen, bedenen kuvvetli ve yüksek seviyeli muhafızlar ister”⁴⁰⁵ demiştir.

Daha sonrasında gerçekleştirilmiş olan 25 Kasım 1925 Şapka ve Kılık Kıyafet İnkılâbı; 3 Aralık 1934 Tekke, Türbe, Zaviye ve Tarikatların kapatılması; 30 Kasım 1925 Latin Harflerinin Kabulü; 1 Haziran 1928 Lakap ve Ünvanların kaldırılması; 21 Haziran 1934 Soyadı Kanununun Kabulü gibi yapılmış olan tüm inkılâplar Türk Halkının çağdaşlaşma yolunda önünü açmak için yapılmış olan inkılâplardır. Yapılmış olan bu inkılâpların hepsi Atatürk’ün ilkeleriyle ilgilidir. Atatürk’ün ilkelerinden biraz bahsetmek istersek:

Türk Devrimi, fikir tarafıyla Atatürkçülük olarak adlandırılır. Atatürkçülüğün ilkeleri, Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılâpçılıktır. Bu ilkeler Türkiye’nin çağdaşlaşmasının altın anahtarlarıdır ve bir bütün içinde değerlendirilmelidir⁴⁰⁶. Egemenliğin kaynağını millet unsuru oluşturur. Milleti oluşturan bireyler hukuksal açıdan eşit olmalıdır.

Cumhuriyetçilik: Atatürk’ün tanımlamasına göre *“Türk Milleti’nin karakter ve adetlerine en uygun olan irade; Cumhuriyet iradesidir”*⁴⁰⁷.

Cumhuriyetin en önemli özelliği egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olmasıdır. Diğer önemli bir özelliği ise birden fazla siyasi partinin olmuş olmasıdır ki bu farklı düşünen insanların aynı toplulukta var olabildiklerini göstermiştir. Atatürk bu doğrultuda; *“Yeni Türkiye Devleti bir halk devletidir, halkın devletidir. Geçmişte ki yönetim ise bir kişi devleti, kişilerin devleti biçimindedir”*⁴⁰⁸ diye ifade etmiştir. Atatürk Cumhuriyet yönetiminin diğer önemli bir özelliği yöneten ve yönetilenler arasında kesin bir farkın olmamasıdır. Bu konuda Atatürk *“Bugünkü hükümetimiz, devlet teşkilatımız doğrudan doğruya milletin kendine, kendiliğinden yaptığı bir devlet teşkilatı ve hükümetidir ki, onun isimi Cumhuriyettir. Artık Hükümet ile Millet arasında mazideki ayrılık kalmamıştır. Hükümet millettir ve millet hükümettir”* demiştir. Bu sözler de egemenliğin halka ait olduğunu göstermiştir.

---

⁴⁰⁵ Evsile, Cilt 2, s. 178.

⁴⁰⁶ M. Vehbi Tanfer, *“Atatürkçülük ve Atatürk İlkeleri”*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergileri, cilt XIV, Sayı 42, Ankara 1998, s. 1178- 1179.

⁴⁰⁷ Evsile, Cilt 2, s. 106.

⁴⁰⁸ Evsile, Cilt 2, s. 338.

Çağdaş bir Cumhuriyet kurmak demek milletin insanca yaşamasının neye bağlı olduğunun bilmesi demektir⁴⁰⁹. Cumhuriyet her alanda ilerlemenin en açık teminatıdır⁴¹⁰. Türkiye’de Cumhuriyet ırk, dil, din ve cinsiyet farkı gözetmeksizin, bütün vatandaşların paylaştıkları ve yararlandıkları siyasi rejimin adı olmuştur⁴¹¹. Cumhuriyetin Türk Milletinin hayatına verdiği yönü Atatürk şöyle ifade etmektedir: “ *Cumhuriyet, yeni ve sağlam esaslarıyla, Türk Milletini güvenli ve sağlam bir gelecek yoluna koyduğu kadar, asıl fikirlerde ve ruhlarda yarattığı güvenlik itibariyle, büsbütün yeni bir hayatın müjdecisi*” olmuştur⁴¹². Sonuç itibariyle Cumhuriyet, en gelişmiş devlet şekli olarak, günümüzde modern nesillerin yetişmesindeki katkısıyla, Türk İnkılâbının en büyük başarıları arasında yer alır⁴¹³.

Milliyetçilik: İnsanların birlikte yaşadıkları aynı topluma mensup insanları sevip saygı göstermesidir. Temelde Fransız İnkılâbından sonra ortaya çıkmıştır. Kişilerin temelde sahip oldukları hak ve özgürlükten bahsetmiştir. Bu ilke de vatanın ve milletin bölünmezliği esas alınmıştır. Milliyetçilik, insana milli ve beşeri üstünlük sağlayan yüksek ahlakın da zirvesinde yer alan bir ruh halidir⁴¹⁴. Milliyetçilikten doğma inkılâp hareketleri, milli hâkimiyetin tesiri ve Büyük Millet Meclisi’nin kuruluşu, Saltanatın ve Hilafetin ilgası, milli ekonomi, büyük istihlal ve endüstrinin millileştirilmesi, yerli malların rağbetlendirilmesi, milli kredi hareketleri ve milli bankacılık⁴¹⁵’tır. Bütün inkılâp hareketlerinin milliyetçilik temelinde olduğunu göstermiştir.

Türk milletinin dilinin Türkçe olması, Türk Dil Kurumunun ve Türk Tarih Kurumunun kurulması, dilini ve milletini her şeyden üstün tutması, dış politikasını bile milliyetçilik prensibine dayandırması, milliyetçilik ilkesinin Türk milleti için ne kadar önemli olduğunun en önemli göstergesidir. Türk milliyetçiliği aslında Atatürkçülüktür. Atatürk milliyetçiliği ırkçılığı reddeder. Milliyetçilik, Türk birlik ve beraberliği açısından son derece önemlidir. Atatürk milliyetçiliği tüm milletlere saygı duyar ancak Türk Milliyetçiliğini hepsinin üstünde görür. Türk milliyetçiliği akılcı, ulusçu, ilerici ve pozitif bilimcidir.

---

⁴⁰⁹ Tanfer, *Atatürkçülük*, s. 1178- 1179.

⁴¹⁰ Münir Hayri Egeli, “*Bilinmeyen Atatürk’ten Hatıralar*”, Millet Mecmuası, yıl 2, cilt 4, sayı 91, Ankara 30 Ekim 1947, s. 5.

⁴¹¹ Aslan, s. 465.

⁴¹² Evsile, Cilt 2, s. 137.

⁴¹³ Aslan, s. 465.

⁴¹⁴ Ahmet Mumcu, *Atatürkçülükte Temel İlkeler*, 1.Basım, İstanbul 1988, s. 88.

⁴¹⁵ Aslan, s. 467.

Halkçılık: Halkçılık, Mustafa Kemal için, hilafetin ve İslam esaslarına dayanan hiyerarşik bir modelin yerine halka dayalı bir cumhuriyet modeline geçişte kullanılan bir egemenlik teorisinin adıdır⁴¹⁶. Hükümetlerin halkın iradesine bırakılmış olmasıdır. Mustafa Kemal “Halkçılık” kelimesini özellikle Cumhuriyet kavramı yerine kullanmıştır⁴¹⁷. Halkçılık sınıf mücadelesine karşı oluşturulmuştur. Atatürk halkçılığı bir kavram olarak görmüş, insanlar arasındaki farkı ortadan kaldıracak ve birliği sağlama amaçlı bir kavram olarak kullanmıştır. 13 Eylül 1920 yılında Halkçılığı, bürokrasi ve halkı yakınlaştırmaya yönelik bir doktrin olarak tanımlamıştır⁴¹⁸.

Atatürk, “*İdeolojik düzeyde liberalizmi meşru kılan ve rasyonalize eden kavram halkçılık olacak ve liberalizm, sınıf çatışması yerine, bütün sınıfları bir arada zenginleştirecek bir kalkınma modeli olarak sunmuştur*”⁴¹⁹. Zaten Mustafa Kemal’e göre “*Devrim araçtır, değişmez ‘nihai’ amaç ‘halk egemenliğidir’*. *Devletin adı ne olursa olsun niteliği değişmemektedir*” demiştir⁴²⁰. Halkçılık bir anlamda da Türkiye’de çağdaş demokrasinin uygulanması anlamına da gelmektedir. Halkçılığın temelinde insan olmaktan kaynaklanan haklar, adalet, onur, saygı, birlik gibi duygular vardır.

İnsan özgürlüğünü, yasalara bağlı ve herkese eşit olacak şekilde halk adına devlet yapar. Egemenliği kullanan organ ne olursa olsun ulusun egemenliğine sahip olması ve korunması gerekliliğini halkçılık ilkesi sağlamıştır. Halkçılık aynı zamanda vatanını sevmeye, gönülden bağlanmalıdır. Toplumlar ancak kendi gerçekleri üzerinde yükselirler⁴²¹.

Devletçilik: Atatürk’ün ifadesiyle devletçilik, ekonominin ihtiyacından kaynaklanmıştır. Milli ekonominin temeli özel girişimciliktir. Devletçilik ekonominin kültüründe değil sadece sanayide kullanılmaktadır.

Devletçilik ilkesi anayasal kurum haline getirildi ve 5 Şubat 1937 yılında anayasanın temel ilkelerini içeren ikinci maddesine “devletçilik” ilkesi eklenmiştir⁴²². Devletçilik,

---

⁴¹⁶ Ahmet Mumcu, *Atatürkçülükte Temel İlkeler*, 1. Basım, İstanbul 1988, s. 89.

⁴¹⁷ Çeçen, *Atatürk*, s.100.

⁴¹⁸ Aslan, s. 472.

⁴¹⁹ İsmail Arar, *Atatürk’ün Halkçılık Programı ve Halkçılık İlkesinin Tarihçesi*, 1. Basım, İstanbul 1963, s. 64.

⁴²⁰ Evsile, Cilt 2, s. 405.

⁴²¹ Cahit Tanyol, *Atatürk ve Halkçılık*, 1. Basım, Ankara 1981, s. 72.

⁴²² Aslan, s. 474.

Türkiye'nin en kısa zamanda kalkınması için fertlerin yapamayacağı bazı işlerin devletin üzerine alması ilkesine dayanır⁴²³.

Kişisel faaliyeti ekonomik ilerlemenin esas kaynağı kabul edilmiştir. 1930 yılına kadar uygulama sırasında Cumhuriyet idarecileri ekonomik teşebbüslerde özel sermayeyi desteklemişlerdir⁴²⁴. 1930- 1945 yılları arasında devlet sadece sanayi alanına değil birçok ekonomi alanına el atmıştır⁴²⁵. Çünkü az ya da çok tüm ülkelerde devlet şöyle ya da böyle ekonominin içinde vardır, işte bu nedenle devletçiliği bir iktisat politikası olarak, yani devletin belirli amaçlara erişmek için uygulandığı bir yöntem olarak düşünmek de mümkündür⁴²⁶. Kısacası devletçilik ilkesi genç Türkiye Cumhuriyeti için “Ayağını yorganına göre uzat” politikası olduğunu söylemek mümkündür⁴²⁷.

Atatürk devletçiliği: “ *Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş ve Türkiye'ye has bir sistemdir. Kişinin çalışmasını esas almakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde, milleti refaha kavuşturmak ve memleketi geliştirmek için, milletin genel ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde özellikle ekonomik alanda devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır*” şeklinde tarif etmektedir⁴²⁸.

Laiklik: Atatürk'ün laiklik anlayışında Laiklik din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılarak; dinle ilgili işlerin din, devletle ilgili işlerin devlete devredilmesidir. Laiklik siyasal olduğu kadar, kültürel yaşantıya da yön veren bir role sahiptir. Laiklik düşüncede ve inançta özgürlük demektir. Çağdaş bir devletin doğuşu, dini bir eğitim yerine vicdan özgürlüğü kavramını getiren zihniyetin kanunlarla perçinleşmesi mümkün olabilmiştir⁴²⁹. Atatürk de en çok din ve laiklik kanunlarının üzerinde durmuştur. Atatürk sürekli olarak dinin siyasete alet edilmemesi gerektiğinden bahsetmiştir. Bu yüzden yapmayı planladığı değişiklik sadece askeri alanda değil toplumu yakından ilgilendirecek ve etkileyecek olduğu kültürel alanı da kapsamıştır. Atatürk uygarlığı temel koşulunu hür ve bağımsız olmakta görmüştür.

---

⁴²³ Utkan Kocaturk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, 1. Basım, Ankara 1969, s. 57.

⁴²⁴ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul 1967, s. 79.

⁴²⁵ Karpat, s. 80.

⁴²⁶ Dündar Sağlam, *Devletçilik İlkesi İçinde Özel Sektör Kamu Dengesi, Atatürk'ün Ekonomik Kalkınma Politikası ve Devlet İşletmeciliği*, 1. Basım, İstanbul 1981, s. 83.

⁴²⁷ Aslan, s. 475.

⁴²⁸ Evsile, Cilt 2, s. 147.

⁴²⁹ Aslan, s. 476.

Atatürk devriminin temel ilkeleri, özgür, bağımsız, çağdaş, uygar ülke ve ulus olmanın gerekleri olarak tanımlanır ve bu nedenle devrimlerin temel özelliği milli oluşudur⁴³⁰. Türk tarihi içinde Atatürk devrimlerinin bugün şükranla anılan bir noktaya ulaşmış olması, uygulama döneminde demokratik olmaya yöntemlerin sıkıntısını anlayışla karşılayan bir ortam yaratmıştır⁴³¹.

Laiklik kavramı, kanunlarla ifade edildiği şekliyle sadece dinle devlet, dünya ile ahret işlerinin ayrı tutulması prensibini ihtiva etmez, aynı zamanda vicdan hürriyeti ile başka imare ve kanaatlere karşı hoşgörüyü, böylece her nevi taassuba karşı olmayı da ihtiva eder⁴³².

İnkılâpçılık: Gelişmeye yönelmek, devamlı gelişme içinde olmak anlamındadır. Atatürk Türk İnkılâbını, “*Türk milletini son asırlarda geri bırakmış kurumlarını yıkarak yerine, milletin en yüksek medenî inkılâplarına göre ilerlemesini temin edecek yeni kurumlarını koymuş olmak*” şekliyle ifade etmiştir⁴³³.

Atatürk temele eğitimi almıştır. Modern bir milletin oluşması eğitim ile mümkün olmuştur. Toplumsal yenileşme ve gelişmeler yeni kurulmuş Türk devletini ayakta tutup destekleyecek en önemli unsur olmuştur. Tüm bunlar yapılırken model olarak yeni bir insan tipi, yöntem olarak da Batı stilini seçmiştir.

Atatürk tüm inkılâplar hakkında yaptığı konuşmada, “*Efendiler, yaptığımız ve yapmakta olduğumuz tüm inkılâpların gayesi Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağdaş, bütün anlam ve biçimiyle uygar bir toplum haline getirmektir. İnkılâplarımızın temel ilkesi budur. Şimdiye kadar milletin kafasını paslandıran, susturan bir anlayışta bulunanlar olmuştur. Herhalde kafalarına yerleşmiş boş inanışlar tümüyle kovulacaktır. Onlar çıkmadıkça ifaya gerçeğin nurlarını sokmak olanağı yoktur*”⁴³⁴ demiş ve inkılâpların asıl hedefinin tüm anlamda uygarlaşma olduğuna değinmiştir.

Atatürk “*Bu millete gideceği yolu gösterirken dünyanın her türlü gelişiminden, keşiflerinden, ilerlemesinden istifade edelim; lakin unutmayalım ki asıl temeli kendi içimizden çıkarmak mecburiyetindeyiz. Milletimizin tarihini, ruhunu, geleneklerini doğru, eksiksiz, dürüst*

---

⁴³⁰ Aslan, s. 477.

⁴³¹ Lale Cander, *Aydınlanma Geleneğimizin Oluşumu ve Kültürel Olgunlaşmada Laiklik*, İstanbul 1995, s.83- 84.

⁴³² Mümtaz Turhan, *Batılılaşmanın Neresindeyiz?*, 1. Basım, İstanbul 1972, s.425- 426.

⁴³³ Evsile, Cilt 2, s. 340.

⁴³⁴ Evsile, Cilt 2, s. 403.

bir bakışla görmeliyiz”⁴³⁵ diyerek de kendi kültürümüzden gelen güzellikleri de göz ardı etmememiz gerektiğine değinmiştir.

---

⁴³⁵ Evsile, Cilt 2, s. 378.

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ VE DÖNEMİ DÜŞÜNCE YAPISININ CUMHURİYET ÜZERİNE TESİRLERİ

Osmanlı Devleti'nden, Cumhuriyet'in ilanına kadar yaşananla, yapılmış olan tüm gelişmeler tarihle, tarihin gerçekleriyle hesaplaşma, hem de tarihi aşır ona karşıdan bakabilmedir. Tarih kendinden önce gelenden kaynaklanır, bir şekilde de onun etkilerini ya da ona karşı olan tepkilerini bağrında taşır⁴³⁶.

Bülent Tanör'e göre, 1918 sonrasındaki önemli dönüşümlerin, en azından ikinci Meşrutiyet Dönemi'yle iç içe geçtiği söylenmelidir. Çünkü kuruluş kadroları ve ideolojisinin kökleri bu dönemde bulunmaktadır. 1918'de başlayan söz konusu dönemin ideolojisi, köklerini bu dönemde bulmaktadır ve başlayan söz konusu dönemin bitimini belirlemek daha da zordur. Bir görüşe göre devrimci atılımlar 1930 başlarında son bulmuş ve durulma dönemi başlamıştır, bu nedenle devrim ve devrimci dönem noktalanmıştır. Ama unutmamak gerekir ki, reformların yerleştirilmesi ve hatta yenilerinin bunlara eklenmesi süreci bundan sonrada vardır. Bunlar 1940'lı yılların sonuna kadar varacaktır⁴³⁷.

Yukarıda bahsi geçen bütün kanunlar Osmanlının son dönemlerinde aktif olarak rol almış olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin düşünce yapısının oluşması, düşünce sistemleri ile eğitim sistemlerinin oluşması ve uygulanması başlıca öne çıkmış olan fikir ya da kültürel akımların yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin oluşmasında alt yapı teşkil etmesi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti liderlerinin oluşturdukları eğitimdeki alt yapı sistemlerinin günümüzde de etkinliklerini etkin olarak devam ettirmesi ya da günümüz kurumlarının oluşmasında altyapısını oluşturmasında etkin olduklarının ortaya çıkarmıştır.

Hiçbir toplum için kendilerinden önce atananların oluşturduğu, kurmuş olduğu toplumdan etkilenmemiş olduğunu ya da yeni kurulan devlette eski devletin izlerini taşımadığını söylemek pek mümkün olmamaktadır. Örneğin yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti önceki Osmanlı Devleti'nin oluşturduğu temel bazı kavramlardan etkilenmiştir. Her ne kadar birbirlerinin devamı olmasalar da kültürel, manevî, tarihi ve insani anlamlarda tarihi süreklilik içerisinde etkilenmiştir. Tarihte inkılâp yapmış ve başarıya ulaşmış her önderin yaşadığı

---

⁴³⁶ Bülent Tanör, *Kurtuluş Üzerine On Konferans (Türkiye 1918- 1923)*, Cumhuriyet Gazetesi Armağanı, İstanbul 1997, s.12.

⁴³⁷ Tanör, *Kurtuluş*, s. 10.

dönemden etkilendiği bir fikir adamı vardır. Örneğin Mustafa Kemal, Namık Kemal- Ziya Gökalp gibi Türkçü şairlerden etkilenmiştir. Fransız İnkılâbını gerçekleştirenler de 18. Asır filozoflarının, Rus inkılâbını gerçekleştirenler de ise Karl Marx ve Friedrich Engels'in düşüncelerinin izlerini görmek mümkündür⁴³⁸.

Bernard Lewis:" Dünya'da hiçbir hareket denizden çıkmaz, gökten düşmez; mutlaka hepsinin de bir hazırlayıcı safhası olmuştur ve ancak bundan sonra iş, gelişme safhasına girmiştir⁴³⁹. Bu bakımdan, Atatürk tarafından gerçekleştirilen Türk İnkılâbı da Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Atatürk'te, bütün insan kaynaklarını, kültürel ve ekonomik kaynaklarını kendinden önceki Osmanlı Devleti'nden devralmıştır⁴⁴⁰. Yeni kurduğu Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni önceki deneyimleri, tecrübeleri ve bilgi birikimi sayesinde kaliteli ve sağlam temeller üzerine oturtabilmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal, Namık Kemal, Tevfik Fikret, Mehmet Emin Yurdakul, Ziya Gökalp gibi aydın, düşünür, yazar ve şairlerin düşüncelerinin izlerini etkin bir şekilde görebiliriz⁴⁴¹.

Yukarıda bahsi geçen şair ve yazarların özgürlük aşkları, milli demokrasiye olan inançları, Türklük sevdaları, millet egemenliğine özlemleri ve istekleriyle Atatürk'ün düşünceleri daha da netlik kazanmış, fikir ve düşüncelerinden etkilendiği şair ve yazarların düşüncelerini devam ettirecek biçimde davranışlarda bulunup inkılâpları gerçekleştirmiştir.

Atatürk tüm bunların yanı sıra bir döneme damgasını vurmuş ve tüm dünya siyasetini yakından etkilemiş çeşitli düşünce akımlarının da etkisi altında kalmıştır. Özellikle yapılan inkılâplar incelendiğinde en fazla "Türkçülük" ve "Batıcılık" fikir akımlarından etkilendiği görülür. Yaptığı yeniliklerin, inkılâpların birçoğu Batıcılık ve Türkçülük düşünce akımlarını temel alarak dile getirildiğine tanık olunmaktadır. Bu düşünce akımları sadece Atatürk'ü etkilemekle kalmamış Cumhuriyet'in kurulmasında rol oynayan diğer "kadroların entelektüel gidasını" da sağlamıştır⁴⁴².

---

⁴³⁸ Ercüment Kuran, *Atatürkçülüğün Fikir Temelleri, "Atatürkçülük Üzerine Denemeler"*, 1. Basım, Ankara 1981, s. 63- 64.

⁴³⁹ Bernad Lewis, *"Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunu Hazırlayan Düşünce Akımları"*, *Atatürk Konferansları VI*, 1973, XVII dizi, sayı 6, Akara 1977, s.16.

⁴⁴⁰ Raderic H. Davison, *"Atatürk'ün Siyasi Reformlarıyla Tanzimat"*, *Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si*, T.T.O.S.O. ve T.B.B., İstanbul 1981, s. 28.

⁴⁴¹ Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul 1981, s.30- 33.

⁴⁴² Tarık Zafer TUNAYA, "Batılılaşmada Temel Araştırmalar...", cilt I, s. 239.

Günümüzde hâlâ devam eden (geçerliliğini de koruyan) ve Şerif Mardin'in de üzerinde önemle durduğu bir nokta vardır: “Bürokratların eğitim sistemleri değişmiş olabilir, ama devletin bireyden daha önemli olduğuna ilişkin Osmanlı geleneği” değişmemiştir⁴⁴³.

Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyesi olması, Meşrutiyet Döneminden itibaren yapılmaya çalışılmış olan gelişmelerin, bağımsızlık ve özgürlük için mücadele etmiş millî aydınların eğitimden kültüre kadar her alanda yapmayı tasarladıkları düşüncelerin Cumhuriyet Dönemine hatta günümüze kadar etkili bir şekilde gelmesini sağlamıştır. Atatürk'ün gerek milli mücadeleyi yürütürken, gerekse Türkiye Cumhuriyeti'ni kurarken en büyük yardım ve destek gördüğü kesim eski İttihatçılar olmuştur⁴⁴⁴.

Bu konuda şuna da değinmekte fayda var, Mustafa Kemal yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni kurarken Osmanlı Devleti'nden eğitim almış aydın kişilerinde desteğini almıştır. Doğan Avcıoğlu'nun bu konuyla ilgili tespiti şöyledir: “İttihatçı liderler, bir savaş macerası sonucu, Türk Devleti'nin ortadan kalkması yolunu açarlarken, vatanı kurtarma çabasında Atatürk, biricik milliyetçi örgüt durumunda olan İttihat ve Terakki tabanına dayanmıştır. Esasen Kurtuluş Savaşı'nın liderleri de İttihat ve Terakki saflarından gelmişlerdir⁴⁴⁵. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup olanlar zamanında milliyetçilik kavramı toplumdaki yerini tam olarak almış, sistemli bir hale gelmiştir.

Mutlak bir hükümdarın önce meşruti düzene dönmeye kuvvet zoruyla razı edilmesi (1908), sonra da tahtan indirilmesi (1909), saltanat makamını aşındırmış, yüzyıllardan beri örtündüğü kutsallık ve dokunulmazlık kaftanını onun üzerinden çekip almıştır⁴⁴⁶. Bu yüzden II. Meşrutiyet dönemi saltanatın, padişah iktidarını yakından etkileyen, temelden sarsan bir dönem olmasına sebep olmuştur. Bunda en büyük pay yine şüphesiz ki İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ait olmuştur. Bu yüzden İttihat ve Terakki Cemiyeti nasıl yönetimi etkilediyse, siyasal düzeni de en az aynı ölçüde etkilemiştir. Bir siyasal parti olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkileri sonraki dönemlerde kurulmuş siyasal partiler üzerinde de varlığını devam ettirmiştir(örneğin Demokrat

---

⁴⁴³ Şerif Mardin, “*Türk Devriminde İdeoloji ve Din*”, *Türkiye’de Din ve Siyaset*, 4. Basım, İstanbul 1995, s. 154.

⁴⁴⁴ Aslan, s. 506,(yazarın notu: Milli Mücadele’de görev almış veya milliyetçi davayı destekleyen eski İttihatçılardan bazıları şunlardır: Ali Fuat CEBESÖY, Kazım KARABEKİR, Celal BAYAR, İsmet İNÖNÜ, Fethi OKYAR, Mersinli Cemal PAŞA, Cafer Tayyar EĞİLMEZ, Kazım ÖZALP, Rauf ORBAY vb. bknz, Eric ZÜRCHER, *Milli Mücadele’de İttihatçılık*, çev. Nüzhet SALİHOĞLU, İstanbul 1995, s. 60-61, 148).

⁴⁴⁵ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye’nin Düzeni*, 1.Basım, İstanbul 1978, s. 279.

⁴⁴⁶ Aslan, s. 507.

Parti, CHP vb.). Jön Türklerin düşüncelerine egemen olan öğeler, pozitivist bir akılcılık, anayasal bir rejim (meşrutiyet) isteği ve halkçılık olarak görülmektedir⁴⁴⁷. İttihat ve Terakki cemiyeti eğitim konusunda çok hassas bir politika izlemiştir. Onlara göre sadece erkeklerin değil kadınların da eşit düzeyde eğitim alması gerekmektedir.

Cumhuriyetin harcı Osmanlı'nın son dönemlerinde atılmıştır⁴⁴⁸. Dönemin düşünce akımını yönlendiren grubun, Jön Türk döneminin etkilerini reddetmeleri mümkün değildir⁴⁴⁹.

Jön Türklerle oluşmaya başlayan ve Mustafa Kemal'in (Kemalist Düşünce) düşüncelerine yansıyan özellikleri ana hatlarıyla şu şekilde belirlemek mümkündür: pozitivist bir akılcılık, anayasal bir rejim isteği ve halkçılık⁴⁵⁰. Tüm bunları gerçekleştirmek için yeni bir düzen ve düzenleme gerekmektedir. Bu konuyla ilgili Toktamış Ateş şöyle demiştir: “... *Cumhuriyet Döneminde gerçekleştirilen her şey daha önce ve özellikle de jön Türkler tarafından düşünülmüş şeylerdir*”⁴⁵¹.

İttihat ve Terakki'yle birlikte ordu siyasette daha etkili olmaya başlamıştır. Çünkü Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın yönetici kadrolarının neredeyse tamamı İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde yetişmiş, onların siyasetinden büyük ölçüde etkilenmiş kişilerdi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasi liderlerinin Kurtuluş Savaşı'nın yönetici kişileri olmaları, kurtuluş savaşının sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmuş olması, günümüz devlet yönetiminin İttihat ve Terakki Cemiyeti devlet yönetiminin anlayışını etkilemeye devam etmektedir.

Osmanlı Devleti'ndeki yerel yönetim anlayışı, Cumhuriyet Döneminde de geçerliliğini değişikliğe uğramadan korumuştur⁴⁵². Cumhuriyet'in kurucu liderlerinin, İttihat ve Terakki içinde yetişmiş olan kişiler olmaları Osmanlı Devleti merkezi yönetim şeklini değişikliğe uğramadan devam ettirmelerini sağlamışlardır.

Sonuç ya da olaylar nasıl gelişmiş olursa gelişsin, Mustafa Kemal'in yaptığı bütün reformlar daha önce İttihat ve Terakki Liderleri tarafından yapılması tasarlanmış ancak birçoğu uygulanamamış, uygulama fırsatı bulunamamıştır. Mustafa Kemal'in eski bir İttihatçı olması,

---

⁴⁴⁷ Aslan, s. 510.

⁴⁴⁸ İlhan Tekeli- Selim İlkiz, *Cumhuriyet'in Harcı: Kökten Modernitenin Doğuşu*, 2. Basım, İstanbul 2003, s. 305.

⁴⁴⁹ Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme* (çev. Fatmagül BERKTAY), 1. Basım, İstanbul 1996, s.178.

⁴⁵⁰ Aslan, s. 512.

⁴⁵¹ Toktamış Ateş, “Biz Devrimi Çok Seviyoruz”, *Atatürkçülük ve Sosyal Demokrasi Üzerine Düşünceler*, 1. Basım, İstanbul 1996, s.100.

⁴⁵² Aslan, s. 515.

İttihatçıların içinde yetişmesi, İttihatçı şair ve yazarları okuyarak, Milliyetçi, Batıcı, modernleşmeci vs gibi düşüncelerle yoğrulması, bu düşünceleri benimseyerek yalnızca askerî alanda yapılması planlanmış olan gelişmeleri toplumun her alanına yaymaya çalışmış olması, yaptığı inkılaplarda toplumun huzuru, devletin sağlam ve sürekli olmasını sağlamaya çalışması İttihat ve Terakki ruhunun yok olmadığını, günümüzde dahi etkilemeye devam ettiğini söylemeyi mümkün kılmıştır çünkü Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Lider, Osmanlı Devleti içinde yetişmiş bir İttihat ve Terakkici’ dir.

II. Meşrutiyet Dönemi’nin eğitim kitaplarında yeni yetişen neslin Meşrutiyetçi bir kimlikle yetişmesi için ders kitaplarında milli kavramlara daha çok yer verilmiş, bu da yeni yetişen neslin milliyetçi karakterle olgunlaşmasını sağlamıştır. Zaten önemli olanın da milli irade, milletin egemenliği konusudur. Özgür düşünen zihniyetlerin gelişmesi, insanların bağımsız olmasından geçmektedir. Bu yüzden II. Meşrutiyet Dönemi’nden beri üzerinde durulan, tartışılan en önemli konu da bu olmuştur. Cumhuriyet’in Milli Hâkimiyet anlayışı, Milli İstiklâl’den geçer. Bu konuyla ilgili olarak Mustafa Kemal: “... *Bu durum karşısında tek bir karar vardır: O da Milli Hâkimiyete dayanan kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmaktır. İşte daha İstanbul’dan çıkmadan önce düşündüğümüz ve Samsun’dan Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulamasına başladığımız karar, bu karar olmuştur*” diyerek konunun önemine dikkat çekmiştir⁴⁵³. Yine Atatürk’e göre: “*Toplumda en yüksek hürriyetin, en yüksek eşitlik ve adaletin devamlı şekilde sağlanması ve korunması ancak tam ve kati manasıyla millî egemenliğin kurulmuş olmasına bağlıdır*”⁴⁵⁴.

Tam bağımsızlık, millet egemenliği gibi ilkeler en iyi yönetim şekli olan Cumhuriyet yönetim şeklinde korunmuştur. Mustafa Kemal: “*Türkiye Cumhuriyeti yalnız iki şeye güvenir. Biri millet kararı, diğeri en acı ve zor şartlar içinde Dünyanın takdirlerini kazanmış olan ordumuzun kahramanlığı*” demiştir⁴⁵⁵. Devlet halkıyla vardır, halk ise devletin gücüyle güçlü ve huzurludur⁴⁵⁶.

Kadın eğitimi konusunda da Meşrutiyet Döneminden itibaren önemli gelişmeler sağlanmıştır. 1913 yılından itibaren kızların öğrenim görebileceği Kandilli Kız Lisesi gibi okullar

---

⁴⁵³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt 1, İstanbul 1934, s. 162.

⁴⁵⁴ Aslan, s. 519.

⁴⁵⁵ Toktamış Ateş, “*Biz Devrimi Çok Seviyoruz*”, *Atatürkçülük ve Sosyal Demokrasi Üzerine Düşünceler*”, İstanbul 1996, s. 93.

⁴⁵⁶ Aslan, s. 550.

açılmıştır. Meşrutiyet Döneminde Besim Ömer Paşa Londra’da iken kadın hemşireleri, yurda döndüğünde Kadırga Doğum Kliniği’ni açarak⁴⁵⁷ kadınların sağlık alanında önemli roller üstlenmesini sağlayacak ilk adımı atmıştır. Yine 1913 yılında Darülmuallimata öğretmen yetiştirmek için Darülmuallimat-ı Alîyye, 1914 yılında anaokullarına öğretmen yetiştirmek amacıyla Ana Muallime Mektebi açılmıştır. Eğitimde en önemli olay kızlara yüksek öğrenim olanaklarının sağlanması olmuştur⁴⁵⁸. Cumhuriyet’in eğitim ordusunda görev alanlar yeni nesli yetiştirmek için çaba sarf etmişlerdir⁴⁵⁹. Yüksek okullarda verilen derslerde kadın haklarının öğretilmesi, bilimsel kavramlar, genel sağlık ve özel olarak kadın sağlığı, tarih, ev bilgileri ve pedagoji gibi konuları ele almıştır⁴⁶⁰.

Bu yıllarda Avrupa ve Kuzey Amerika’nın bazı üniversitelerinde tamamen veya bazı şubelerine kız öğrencilerin kabul edilmediği ders ve seminer izlemeye alınmadığı⁴⁶¹ düşünüldüğünde II. Meşrutiyet Dönemi’nde kızların yüksek öğrenim görmüş olmaları onların kültür seviyelerini yükseltmiş olmaları ve yeni çalışma alanları bulmuş olmalarını kolaylaştırmış olmasını sağlamıştır. Yine kadınlar ilk defa Darüelhan’a⁴⁶² (konservatuar) kabul edilmiş ve 1913 yılında öğretmen yetiştirmek için Darülmuallimat okulu açılmıştır⁴⁶³. Yine kadınlar ilk defa II. Meşrutiyet döneminde çalışma hayatına atılmışlardır. İlk olarak da I.Dünya Savaşından dolayı erkek memur nüfusunun azalması kadınlara memurluk yolunu açmıştır. Meşrutiyet Döneminde kadınlara eğitim, devlet memurluğu, seçme- seçilme hakları verilmesi; Cumhuriyet Döneminde kadınların daha fazla alanda hak elde etmesinin de önünü açmıştır. Kadınların sosyal hayatta aktif olarak yer almalarının yolunun “eğitimden” geçtiğine yeni Türk Devleti’nin kurucuları bilip, bunun önünü açmak için kadın eğitimine daha çok önem vermişlerdir. 1923 yılından itibaren ilkokuldan başlayarak yüksekokullara kadar, kız öğrencilerin sayısı hızla artış göstermiştir. Özellikle kadın eğitiminin belli başlı şehirlerin dışına çıkmaya başlaması, eğitim sorununun bir

---

⁴⁵⁷ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, 1.Basım, İstanbul 1996, s.69.

⁴⁵⁸ Gülgün Bolat, “*Cumhuriyet Öncesi Kadın Dernekleri*”, *Atatürk ve Kadın Hakları*, Kadın Dernekleri Federasyonu Yayını, Ankara 1980.

⁴⁵⁹ Kurnaz, s. 73.

⁴⁶⁰ Kurnaz, s. 80.

⁴⁶¹ Ortaylı, *İmparatorluğun*, s. 207.

⁴⁶² Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 252.

⁴⁶³ Akyüz, *Türk Eğitim*, s. 259.

ölçüde halledilmesi ve Cumhuriyet İnkılâplarına destek halk zümrelerindeki zihniyet değişikliği önemli bir etken⁴⁶⁴ olmuştur.

Cumhuriyet'in ilanından sonra medrese- mektep ikilisinin kaldırılmasıyla milli, çağdaş ve laik bir eğitime geçilmesi için tartışmalar başlamıştır. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Md. 87 ile ilköğretimi bütün öğrenciler için mecburi ve devlet okullarında ise parasız olmasını sağlanmıştır⁴⁶⁵. Yeni harf ve rakamların kabulünden sonra da eğitimin kalitesi sürekli bir artış göstermiştir. 1 Kasım 1928 yılı harf devriminden sonra halkın eğitilmesi için özen gösterilmiş ve bunun ilk ayağı olan Millet Mektepleri 11 Kasım 1928 yılında açılmıştır. 1924- 1935 yılları arasında Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla beraber eğitim- öğretim yapılan ortaokul ve lise düzeyindeki okullar tekrardan düzenlenmiş ve okulların karma olması sağlanmıştır⁴⁶⁶.

1 Mart 1922 Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışında konuşan Mustafa Kemal *“Kadınlarımızın da aynı eğitimden geçerek yetişmelerine özel önem verilecektir”*⁴⁶⁷ diyerek kadın ve erkek eğitimi üzerinde durmuştur.

Cumhuriyet Döneminde yapılan harf inkılâbı tanzimat döneminde sorun olarak görülmeye başlanmış, II. Meşrutiyet Dönemi'nde Batıcı aydınlar bunun gelişme bir sorun, çağdaşlaşma yolunda engel olduğunu fark etmiş, Cumhuriyet Döneminde Harf İnkılâbını gerçekleştirmişlerdir⁴⁶⁸.

Tüm bu olup bitenlere rağmen latin harflerinin kabulüne karşı çıkanlar da olmuştur. Kazım Karabekir bunlardan bir tanesidir. Bu konudaki düşünceleri şu şekildedir: *“Bu düşünce, bir zamanlar Avrupa'da karışıklığa neden oldu. Bu akım, ilk önce orada başladı. Bizim İslam hurufatımız kâfi değilmiş, bu nedenle Latin hurufatı alınmalı imiş. Orada bazı arkadaşlarımız bu fikrin taraflısı oldular. Fakat neticede bunun felaketli olduğunu anladılar ve pişman oldular. Biz bunun vahametini ve bu harflerin değiştirilmesinin bugün küre-i arz üzerinde yaşayan 350 milyon Müslüman'a ait olduğunu söyledikse de onlar anlaşılmaz bir huruf şekli kabulü noktasına doğru yürüdüler. Arkadaşlar bugün hangi yabancı ile görüşseniz ilk işiteceğimiz sözler Türkçe gayet güzel bir lisandır. Kolaydır, fakat harfleri fenadır. Bunlar bütün ecnebilerin ağzında ve*

---

⁴⁶⁴ Aslan, s. 607.

⁴⁶⁵ Teşkilat-ı Esasiye Kanunnamesi.

⁴⁶⁶ Akyüz, Türk Eğitim, s. 276.

⁴⁶⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri, Devre I, Cilt 4, İçtima 28, 13 Eylül 1921, s. 450.

⁴⁶⁸ Batıcı Aydınlar: Doktor Milaşi Hakkı, Celal Nuri, Abdullah Cevdet...

sizinle ilk görüşen bir ecnebinin size telkin edeceği şeylerdir. Ve bu fikir ekseriyetle gayr-i İslam insanlardan ibaret olan bir takım tercümanlar vasıtasıyla her tarafta ve hassaten İstanbul'da ecnebilere telkin edilmektedir. Böyle düşünceler içimize girmesin. Sonra büsbütün şaşka kalmış olur ve bütün Müslüman dünyasını üzerimize hücum ettirir ve kendi aramızda birbirimizi yeriz”⁴⁶⁹. Bu aydınlara göre Latin Harflerinin Kabulü İslam birliğini bozacak bir gelişmedir ve buna engel olunmalıdır. Buna karşın bazı aydınların görüşleri ise memleketteki okuryazar sayısının az olmasındaki en önemli sebep Arap harfleridir; çünkü Arap Harfleri ile okumak yazmak çok zordur.

İzmir mebusu Şükrü Saraçoğlu 25 Şubat 1924 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünde alfabe konusuyla ilgili olarak şunları söylemiştir: “Memleket halkının hâlâ okuma yazma öğrenemediğini, bunun sadece yöntemde aramanın sadece millî eğitimcilerin öğretim şeklini ve yönetimini bilmediğini iddia etmenin doğru olmadığını, bu sorunun temelinde harf meselesinin olduğunu, Arap harflerinin Türk Dili’ni yazmaya uygun olmadığını”⁴⁷⁰ söylemiştir. Uzun yıllar devam eden bu tartışmalar 1 Kasım 1928 yılında harf inkılâbı sayesinde Cumhuriyet’in 5. Yılında kabul edilerek kesinleştirilmiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti bir milli eğitim politikası hazırlamayı amaç edinmişti. II. Meşrutiyet’le beraber eğitim alanında bazı kıpırdanmalar olmuştu; ancak, bunlar batı devletlerinin etkisiyle gerçekleştirilmişti. Eğitim programları, derslerin içerikleri, binaların fiziki durumu, ders araç- gereçleri gibi özelliklerin tamamı batıdan alınmıştı. Ancak medreselerin hâlâ varlığını devam ettirmesi bunun yanında modern kurumların oluşturulması eğitimde ikiliğe sebep olmuştur. Eğitimin tam olarak batılılaştırılmasının sağlanması için batıdan öğretmen alma, öğrenim görmesi için öğrencilerin yurtdışına gönderilmesi çabaları süreklilik arz etmiştir. Meşrutiyetle beraber eğitimde bir millileşme görülmüştür. Buradan hareketle Cumhuriyet Dönemini eğitim kurumları, Osmanlı eğitim kurumları üzerine inşa edilmiştir. Yetişen eğitimciler yine Osmanlı Eğitim kurumları mezunlardır. Bu da Osmanlı dönemi eğitim kurumları ve Osmanlı Dönemi eğitim anlayışının Cumhuriyet Döneminde de varlığını korumaya devam ettiğinin; bu durumun da etkilerinin günümüze kadar devam ettiğinin en açık göstergesi olmuştur. Batıdan alınan eğitim düzeni ile devlet eğitim alanında etkin rol almıştır.

⁴⁶⁹ Kazım Karabekir, “Latin Hurufatı Kabul Edemeyiz”, Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, sayı 755, 5 Mart 1339.

⁴⁷⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri, Devre II, 1340, s. 481.

Batıda eğitim alarak yurda dönen aydınlar, batı eğitim sistemini Osmanlı Devleti eğitim sistemine yaymaya çalışmışlar, bina yapılarından eğitim araç- gereçlerine kadar her alanda batı eğitim anlayışını yaymaya çalışmışlardır. En önemli gelişme Türkçenin resmi dil olması, yabancı dillerle eğitimin yasaklanması böylelikle de eğitimde birlik ilkesinin gerçekleştirilmiş olması⁴⁷¹ sağlanmıştır.

Eğitimde birliğin sağlanması için gerçekleştirilmiş diğer önemli bir adım ise eğitimde ücret zorunluluğu için Anadolu köylülerin eğitim alamamış olmasıdır. Bunun ortadan kaldırılması için okulların ücretsiz olması çalışmaları yapılmıştır. Bunun yanında ilköğretimin zorunlu olması çalışmalarına başlanmıştır. İlköğretimin bu kadar üzerinde durulmasının en önemli sebeplerinden birinin, bu okullarda verilen eğitimin daha sonraki safhalarda orta ve yüksek öğretimde niceliği artırıcı etkisinin⁴⁷² olmasındandır. Zaten sonrasında 1876 Kanun-i Esasi ile ilköğretim anayasal bir zorunluluk haline gelmiştir. Tevhid-i Tedrisat'la da bütün okullar devletin kontrolüne girmiştir. Yapılan bütün bu çalışmaların amacı devlet sınırları içinde bulunan en ücra köylere kadar eğitimin yaygınlaştırılabilmesidir.

Sultan Abdülhamit, reformları halka yaymak amacından hareketle hem tüm halkın katılmasını mümkün ve zorunlu kılan eğitim kurumları kurmayı ve hem de bu eğitim kurumlarını ülkenin geneline yaymayı kendine ilke edinmiştir⁴⁷³.

Bütün aydınlar eğitimde birliğin sağlanması kız öğrencilerin de erkek öğrenciler gibi aynı okula gidip aynı eğitim kurumlarından faydalanabilmesini sağlamayı kendilerine amaç edinmişlerdi. Abdullah Cevdet'e göre de toplumdaki gelişmenin temelinde kadın- erkek işbirliğinin yattığı söylenmektedir. Medreselerin yanında modern eğitim kurumlarının varlığının olması; medrese mezunlarının dini müesseselerde, modern eğitim kurumları mezunlarının devletin kadrolarında çalışma imkânı bulmalarını sağlamıştır⁴⁷⁴.

23 Eylül 1329 tarihli Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati'nin beşinci maddesine göre ilköğretim mecburi hale getirilmişti. Böylece meşrutiyet çocukları hayat için elzem olan bilgilerle donatılacak mütedeyyin vatanperver ve gayretli birer vatan evladı olarak yetiştirileceklerdi. Bu eğitim sayesinde çocuklar din ve millet hususunda bilinçli, aynı zamanda çağın gerektirdiği

---

⁴⁷¹ Kodaman, s. 207.

⁴⁷² Aslan, s. 626.

⁴⁷³ Berkes, s. 304.

⁴⁷⁴ Kodaman, s. 218.

şartlar ve ihtiyaçlara hazırlıklı birer kişi olacaklardı⁴⁷⁵. Bu gelişmelerin hepsi cumhuriyet dönemi Tehvid-i Tedrisat temellerinin meşrutiyet döneminde atılmasında büyük rol oynamıştır.

Kurtuluş Savaşı devam ederken Atatürk 1921 yılında bir maarif kongresi toplamış ve yaptığı konuşmada bu konuyla ilgili olarak şöyle demiştir: “*Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin tarihi tedenniyetinde en mühim bir amir olduğu kanaatindeyim. Onun için bir milli terbiye programından bahsederken, eski devrin hurufatından ve evsafi fitriyemizle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden şarktan ve batıdan gelebilen bir cümle tesirlerden tamamen uzak, seciye-i milliyeye ve tarihimize mütenasip bir kültür kastediyorum. Çünkü dehayı millimizin inkişafı tamı ancak böyle bir kültürle temin olunabilir...*”⁴⁷⁶.

Medreselerin tamamen ortadan kaldırılmasında sürekli sorunlar yaşanmıştır. Atatürk bununla ilgili olarak: “*medreseler ne olacak, vakıflar ne olacak dediğimiz zaman, hemen bir karşı koymayla yüz yüze gelirsiniz. Bu karşı koyuşu yapanlardan hemen, bunu ne hak ve yetkiyle yaptıklarını sormak gerekir. Ulusumuzun ve ülkemizin ‘kültür yuvaları’ bir olmalıdır. Bütün yurt çocukları, kadını ve erkeğiyle, aynı biçimde oradan çıkmalıdır.*” demiştir⁴⁷⁷.

Medreselerin kapatılması gerektiği konusuna sıklıkla değinen Mustafa Kemal kısa bir süre sonra medreselerin oy birliğiyle kapatılmasını sağlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti, medreselerin İslam birliğini ve din adamı yetiştirdiği için değil, ümmet ideolojisini sürdürdüğü, ulus temeline dayanan Türkiye Cumhuriyetinin varlığını ve güvenliğini tehdit eden kurumlar olduğu için kapatılmıştır⁴⁷⁸.

Tevhidi tedrisat yasasıyla kız ve erkeklere eşit ölçüde eğitim imkânı verilmiştir. Kadın, eğitimin her kademesine erkeklerle eşit koşullara ancak tevhidi tedrisat yasasıyla ulaşmıştır. Eğitim ve öğretimi laik temelde birleştiren tevhidi tedrisat yasası, Türk ulusal varlığının, cumhuriyet rejiminin güvencesi ve temeli olacak; “fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür bireylerin yetiştirilmesine, aileden başlayarak toplumun ulus temelinde bütünleşmesi zeminini hazırlamıştır”⁴⁷⁹.

---

⁴⁷⁵ Halil AYTEKİN, *İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi*, 2. Basım, Ankara 1991, s. 47.

⁴⁷⁶ Evsile, cilt 1, s. 345.

⁴⁷⁷ İlhan SUNGU, *Tevhid-i Tedrisat*, İstanbul 1938, s. 422- 423.

⁴⁷⁸ Aslan, s. 631.

⁴⁷⁹ Aslan, s. 633.

İkinci meşrutiyetle beraber dilde sadeleştirme ve Türkçülük hareketleri başlatılmıştı. 1908 yılında sonralarına doğru kurulan Türk Derneği⁴⁸⁰'nin amacı şu şekildeydi: “ Cemiyetin amacı, Türk diye anılan bütün Türk kavimlerinin mazi ve haldeki eserlerini, işlerini, durumlarını ve muhitini öğrenmeye ve öğretmeye çalışmak, yani Türklerin eski eserlerini, tarihini, dillerini, avam ve havas edebiyatını, etnografya ve etnolojisini, sosyal durumlarını ve mevcut medeniyetlerini, Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını araştırıp ortaya çıkararak bütün dünyaya yayıp dağıtmak ve dilimizin açık, sade, güzel, ilim dili olabilecek şekilde geniş ve medeniyete elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak ve ona göre incelemektir.”⁴⁸¹.

Türk derneğinin çıkardığı Türk Derneği Dergisinin amaçları şunlardır⁴⁸²: Osmanlı Türkçesinin bütün Osmanlılar arasında konuşulan milli bir dil haline getirmek ve bütün Osmanlıları aynı kutsal amaç etrafında toplamak. Arapça, farsça sözlerin bütün Osmanlılar tarafından anlaşılması için yaygınlaşanları seçerek sade bir Osmanlı Türkçesi meydana getirmek. Türk diye anılan bütün kavimlerin geçmişteki ve günümüzdeki tüm hallerini öğrenmek, öğretmek ve bütün dünyaya yaymak; Osmanlı Türkçesinin, açık, sade, güzel ve bilim dili olabilecek surette ve uygarlığa elverişli bir düzeye gelmesine çalışmak, imlasını buna göre düşünmek. Türk dili üzerine derlemeler yapmaktır.

Tanzimat ve özellikle de meşrutiyet döneminde dilde sadeleştirmeyi sağlayacak birçok aydın yetişmiştir. Bu aydınların sade dil anlayışının hizmetçileri ve temsilcileri olarak Türkçeyi cumhuriyet dönemine taşımışlardır⁴⁸³.

Türk dili ile ilgili olarak Mustafa Kemal : “ *Türk milletinin geçirdiği sayısız felaketler içinde ahlakının geleneklerinin, hatıralarının, menfaatlerinin, kendi milliyetini yapan her şeyin biri sayesinde korunduğunu bildiği için ne kadar ehemmiyet arz ettiğini söyler. Türk dilinin kendi benliğine aslındaki güzellik ve zenginliğe kavuşması için bütün devlet teşkilatımızın dikkatli, ilgili olunması gerektiği üzerinde durulur.*”⁴⁸⁴.

Meşrutiyet Dönemiyle beraber dönemin etkin gücü olan İttihat ve Terakki Cemiyeti kendi düşüncelerini yaşatacak, milletine, kültürüne ve vatanına bağlı bir nesil yaratabilmek için eğitim

---

⁴⁸⁰ Kerem Akyüz, “*Türk Derneği*”, T.A. Devlet Kitapları, cilt 22, Ankara 1983, s. 69.

⁴⁸¹ Akçura, *Osmanlı Devleti*, s. 209- 210.

⁴⁸² Levend, s.300.

⁴⁸³ Aslan, s. 635.

⁴⁸⁴ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri*, Devre IV, Cilt XX, 1 Kasım 1932, s. 3-4.

alanındaki değişikliklere önem ve hız vermiştir. Bunun sonucunda oluşturulan yeni nesil ittihat ve terakki cemiyetinin düşüncelerini yaşatacak, ülkesine, milletine meşrutiyet'e bağlı bir nesil olmuştur. Özellikle 1910-1918 yılları arasında (ki bu dönem ittihat ve terakki'nin en etkili olduğu dönemdir.) arasındaki dönemlerde ders müfredatında büyük değişiklikler yapılmış tarih kitaplarının içeriği değiştirilmiştir (o zamana kadar genel olarak Osmanlı Devleti tarihi ve hanedanı hakkında tarih okutulmuştur.) 1912'den sonra tamamen yerleşen milliyetçi Türkçü akımın müfredatı etkilemesi sonucu Osmanlı Devleti'nden önceki Türk tarihi de konular arasında yer bulmuştur⁴⁸⁵.

Meşrutiyet idaresinin vatana, millete ve rejime bağlı milliyetçi ve Türkçü bir nesil yaratma çabalarını Maarif Nezareti'nin takip ettiği eğitim politikalarında görmek de mümkündür⁴⁸⁶.

Milli bir nesil yaratma tutkusu meşrutiyetin ilan edildiği günden cumhuriyet dönemine kadar hem ders kitaplarında, ders içeriklerinde, okullarda verilen eğitimlerde sık sık vurgu yapılarak Türklük bilinci uyandırılmaya çalışılmıştır. Bunun da ne kadar etkili olduğu zaman içinde ortaya çıkmıştır. Meşrutiyet rejimine bağlı Türklük bilinciyle bilinçlendirilmiş milli bir nesil yaratılmıştır. Meşrutiyet dönemi sona erdiğinde oluşan neslin özellikleri şu şekildedir. Vatanını seven mevcut rejime sadık iktidardaki tek partiyi benimsemiş, kendinden önceki rejimi kötüleyen ve mevcut rejimin kıymetini bilen varlığı bu rejimin devamında gören, milliyetçi Türkçü, yerli malı kullanan, sahip oldukları isimler bile siyasi sistemin isimleri olan, güçlü gürbüz, kendileri için düzenlenen şenlik ve bayramlarda yaptıkları sportif gösterilerde resmigeçitlerle dikkati çeken, rejimin ve mevcut yönetimin getirdikleri yenilikleri benimseyen, rejimin önde gelen kişilerine sevgi ve saygı besleyen, onlar için yazılmış şiirleri okuyan, yeni rejimin faziletlerini, sloganlarını bayram olarak ilan edilmiş özel günlerini anlatan edebi ve müzikal eserleri ezberleyip söyleyen meşrutiyet rejiminin devamını sağlamaktır⁴⁸⁷.

Tüm bu uygulamalar Cumhuriyet Döneminde de devam etmiştir. Cumhuriyet Döneminde de Atatürk İlkelerine ve Cumhuriyet rejimine bağlı genç nesiller yetiştirilmesi amaç edinmiştir. Bunun için de gençlere büyük görevler yüklenmiştir. Yetişen yeni nesil ile beraber ülke büyük bir yükselişe geçmiştir. Bu yüzden Ulu Önder Atatürk kurulmuş olan Cumhuriyetin korunup

---

⁴⁸⁵ AYTEKİN, s. 47.

⁴⁸⁶ ASLAN, s. 640.

⁴⁸⁷ ASLAN, s. 642.

geliştirilmesini, yeni yetişen gençlere emanet etmiştir. Tüm bunların geleneksel eğitim sistemiyle gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Bu yüzden de milli eğitime ihtiyaç duyulmuştur. Bu yüzden Atatürk milli eğitime çok büyük önem vermiştir. Atatürk 1921 yılı maarif kongresi açılışında şöyle demiştir: “Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin tarih-i tedenniyatından (geri kalış) çöküş tarihinde en mühim bir amil olduğu kanaatindeyim onun için bir milli terbiye programından bahsederken eski devrin hurufatından ve evsaf-ı fitriyemiz de hiçte münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, şarktan ve batıdan gelebilen bir cümle tesirlerden tamamen uzak, seciye-i tarihiyemizle mütenasip bir kültür kastediyorum. Çünkü deha-ı millimizin inkişaf-ı tam-ı ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir.”⁴⁸⁸.

Bu konuda Taner Aslan’ın görüşleri şöyledir. “Geleneksel Eğitimin milli olmayışı, milli benlik duygusunun zayıflamasına yol açmıştır. Bu durum milli kültür öğelerinin gelişmesine de engel olmuştur. Çağın ve toplumun ihtiyaçlarına cevap veremez olan geleneksel eğitimin bilimsel zihniyete kapısını kapatmakla her türlü gelişmenin de önünü tıkamıştır. Bu bakımdan eğitim ve öğretim yöntemleri yaratıcılığı engellerken, yalnızca ezberciliğe dayanan çalışma metoduyla da, yapıcı ve yaratıcı nitelikler taşıması gereken yeni nesillerin yetişmesinin önünü tıkamıştır. Atatürk, eğitim durumuna ilişkin eleştiriler getirirken, gerçekleştirmeyi planladığı yeni eğitim programının esaslarını da kesin ve kararlı bir biçimde ortaya koymuştur. Yeni bir insan yetiştirme programına şekil verecek, onun dayanacağı temel ilkeleri tespitite etkili olacak ana motifler ya da faktörler üzerinde durur. Farklı motiflerden beslenen temel ilkeler sosyal ve kültürel yapıyı oluşturmaktadır.”⁴⁸⁹.

Tüm bunlarla beraber Türkçülük düşüncesi, milli tarih alanında da çalışmaların gelişmesini sağlamıştır. Güçlü bir Türk milliyetçiliğinin oluşması, güçlü bir eğitimle mümkün olmuştur. Bunu ilk fark eden İttihat ve Terakki Cemiyeti bu konudaki çalışmalarını yoğunlaştırmış, onların attığı adımı Cumhuriyet Dönemi aydınları devam ettirmiştir. Bunun için tarih dersi öğretimine ayrıca önem verilmiştir. Cumhuriyet, milli devlet olma özelliğini Meşrutiyet’in milli tarih anlayışına borçludur⁴⁹⁰.

---

⁴⁸⁸ Evsile, cilt 2, s. 345.

⁴⁸⁹ Aslan, s. 643- 644.

⁴⁹⁰ Aslan, s. 646.

İttihat ve Terakki Cemiyeti “Millî” anlayışa çok önem vermiştir. Ve bu uygulama Cumhuriyet Döneminde de aynen varlığını devam ettirmiştir. Ki Cumhuriyet Devleti bu anlayış üzerine kurulmuştur.

Atatürk’ün liderliğinde gerçekleştirilen Türk Devriminin özü millet egemenliğine geçiştir⁴⁹¹. Cumhuriyet’in eğitimdeki ilk ilkesi Cumhuriyet’in insanını yetiştirmektir⁴⁹².

Eğitim “Kökü geçmişte olan bir geleceği vermelidir”⁴⁹³ demiştir.

“Atatürk topluma yerleşen akıl ve din dışı hurafeciliğe, üfürükçülüğe şiddetle karşı çıkmıştır. Atatürk bilime, akla ve mantığa dayalı, çağın gereklerine uygun bir milli devletin kurulmasının bu anlayışlarının ve bunların dayandığı kurumların ortadan kaldırılmasında görmüştür. Atatürk Tanzimat’tan itibaren yaşanan değişmeler ve fikri gelişmelerin ışığında, milli mücadelenin başlangıcında meselenin düşman işgalini bertaraf etmekte sınırlı olamayacağına iyice emin olmuştur. Düşmanın ülkeden atılmasından sonra bilimsel düşünce ilkelerini benimsemiş yeni bir devleti ortaya çıkarmak ve gücünü millettten alan yeni bir idare şeklinin kurulmasıyla esas çözüme ulaşabilecekti”⁴⁹⁴.

Tevfik Fikret:”fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür”

Atatürk’ün millî devlet anlayışı bugün milliyetçiliği başka milletlere kin ve nefret duymak şeklinde tanıtmaya çalışanlara en güzel cevaptır⁴⁹⁵.

Her gerçeklik müstakildir ve her biri bir öncekinden doğmuştur⁴⁹⁶.

---

⁴⁹¹ 80. Yıl “Atatürk Döneminden Cumhuriyete Eğitim Felsefesi ve Uygulamaları Sempozyum Bildirileri”, 16- 17 Mart 2006, (Yayına Hazırlayan Prof. Dr. M. Çağatay Özdemir, Doç. Dr. Galip Yüksel, Araş. Görev. Feridun Sezgin), Ankara 2006, Gazi Üniversitesi Yayınları, s.3.

⁴⁹² 80. Yıl “Atatürk Döneminden Cumhuriyete Eğitim Felsefesi ve Uygulamaları Sempozyum Bildirileri”, Milli Eğitim Eski Bakanı Ali Naili Erdem’ in Açılış Konuşması, Ankara 2006, s. 26.

⁴⁹³ Erdem, a.g.e., s. 32.

⁴⁹⁴ 80. Yıl “Atatürk Döneminden Cumhuriyete Eğitim Felsefesi ve Uygulamaları Sempozyum Bildirileri”, 16 Mart 2006 Perşembe, I.Oturum, 13.30- 15.30, Cumhuriyet Eğitiminin Kuramcıları ve Uygulayıcıları Oturum Bşk, Prof. Dr. Yahya Akyüz, Ankara Üniversitesi; *Atatürk’ün Milli Devlet ve Milli Eğitim Görüşü*, Prof. Dr. Ülker Akkutay, Gazi Üniversitesi, s. 45.

⁴⁹⁵ Akkutay, a.g.e., s. 49.

⁴⁹⁶ 80. Yıl “Atatürk Döneminden Cumhuriyete Eğitim Felsefesi ve Uygulamaları Sempozyum Bildirileri”, 16- 17 Mart 2006, (Yayına Hazırlayan Prof. Dr. M. Çağatay Özdemir, Doç. Dr. Galip Yüksel, Araş. Görev. Feridun Sezgin), Ankara 2006, Gazi Üniversitesi. Yayınları; 16 Mart 2006 Perşembe, I.Oturum, 13.30- 15.30, Cumhuriyet Eğitiminin Kuramcıları ve Uygulayıcıları Oturum Bşk, Prof. Dr. Yahya Akyüz, Ankara Üniversitesi; *Bir Düşünür ve Eğitimci Olarak Ziya Gökalp*, Prof. Dr. Hikmet Yıldırım Celkan, Gaziantep Üniversitesi, s. 57.

Gökalp sosyal hadiselerin ortaya çıkışını, “toplumsal vicdan” la açıklamaya çalışmış; toplumsal vicdan kavramına daha başka bir şekil vererek “milli şuur” haline getirilmiş ve millet olabilmenin şartı olarak milli şuurun geliştirilmesini öne sürmüştür⁴⁹⁷.

Millet ne coğrafi, ne ırkî, ne de iradi bir zümre değildir. Millet, dilce müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden meydana gelmiş bulunan kültürel bir zümredir⁴⁹⁸.

Eğitimi ise, “Terbiye bir cemiyette yetişmiş neslin henüz yetişmeye başlayan nesle fikirlerini ve hislerini vermesi demektir”⁴⁹⁹.

Gökalp eğitimden kültür naklini anlamakta ve eğitimi millileştirmektedir⁵⁰⁰.

Eğitimin amacı bireyi kültürleştirmektir. Ve diğer bir amacı ise milli fertler yetiştirmektir. Milli fertlerin yetiştirilmesi millet olma sürecinin hazırlayıcı faktörüdür⁵⁰¹.

Eğitim, yetişmiş neslin yetişmekte olan nesle fikir ve hislerini aşılmasıdır. Bu süreç örgün ve yaygın bir biçimde cereyan eder. Yaygın biçimde sürdürülen faaliyetler toplumun kültürü, örgün biçimde olanlar ise maarifidir. Maarif ise kültür ve beynelmilel medeniyetlerin toplamıdır⁵⁰².

Gökalp gerek toplumda, gerekse okulda mükâfata ya da iade edici müeyyidelere dayanan bir eğitim sisteminin uygulanmasını istemiştir. Okullarda mükâfatla cezanın yaygın ve organize olmasına göre çocukların çalışkanlık ve tembelliği iki türlü gelişir. Çocuğun çalışması ya da çabaya, ya da çalışkanlığa dayanır. Okuldaki örgün eğitim müeyyideleri ile mükâfat ve cezaya dayanır. Oysa çalışkanlığa (çocuğun kendi istek ve arzusu) dayanan dikkat ve iradesi oyun ve eğlencede onu harekete geçirici en kuvvetli unsurdur. Okullarda eğitimin hedefi, çocukların coşkunluğuna dayanan faaliyetlere yönlendirilmesi, böylece onların başarılı kılınması olmalıdır⁵⁰³.

---

⁴⁹⁷ Celkan, a.g.e., s. 57.

⁴⁹⁸ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul, s. 3.

⁴⁹⁹ Gökalp, s. 7.

⁵⁰⁰ Celkan, a.g.e., s. 63.

⁵⁰¹ Gökalp, s. 68.

⁵⁰² Gökalp, s. 502.

⁵⁰³ Gökalp, s. 308.

Medreseler İslami bir eğitim, Tanzimat okulları ise çağdaş eğitim veriyordu ve her ikisi birbirine zıt ve gayrı milli idi. Bu da eğitimin millî fertler yetiştirme amacına ters düşmekteydi⁵⁰⁴.

Gökalp ilimleri yaratıcı ve yaratılmış diye ikiye ayırır. Öğretim de buna paralel olarak “öğretici öğretim” ve “eğitici öğretim” olmak üzere ikiye ayrılır. İlkokullarda meslek ve ihtisas okullarında öğretici öğretim vardır. Liselerde ise edebiyat felsefe, sosyoloji gibi derslerle verilen bir eğitici öğretim vardır. Burada faydacılık güdülmez, fedakârlık duyguları gelişmiş bireyler yetiştirilir, bunlar da geleceğin idarecileri olurlar⁵⁰⁵.

Bu konuda Ethem Nejat’ın da önemli görüş ve düşünceleri olmuştur. Ona göre eğitimin amacı olarak sınavlarda başarmak, sınıf geçmek, memur olmak ilkeleri benimsenmiştir; yoksa bir şey öğretmek, toplum içinde yaşamak ilkeleri değil⁵⁰⁶.

Ethem Nejat okul öncesi eğitimde dersten ziyade çocukların ilgi ve yeteneklerine göre oyun oynamak, resim yapmaları gibi konulara değinmiştir. Ayrıca şöyle bir tespitte bulunmuştur:” Anaokulları, Türk Milletinin geleceğini yetiştiren kurumlardır. Öğretmenleri duygulu sanatkâr ve görevine bağlı Türk kızları olmalıdır. Bu öğretmenleri yetiştirmek için de hemen bir Darümuallimat açılmalıdır”⁵⁰⁷.

İlköğretim içinde yine bilgiden çok eğitime yer verilmesi gerektiğine değinilmiş; çocukları hayata hazırlamanın öğretimden daha önemli olduğunu savunmuştur⁵⁰⁸.

Nejat’a göre eğitimin temeli öğretmenlerdir⁵⁰⁹. Ethem Nejat’ın, okulun çocuğu hayata değil sınavlara ve sınıf geçmeye hazırlaması, okullarda eğitim değil öğretim yapılması, kafalarının bakkal defteri gibi doldurulması, yaratıcılıklarının öldürülmesi gibi eleştirileri bugün için bile dikkate alınabilecek niteliktedir.

---

⁵⁰⁴ Gökalp, s. 6.

⁵⁰⁵ Gökalp, s. 38.

⁵⁰⁶ Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve Islahı Çalışmaları*, İstanbul 1987, s. 91.

⁵⁰⁷ 80. Yıl “Atatürk Döneminden Cumhuriyete Eğitim Felsefesi ve Uygulamaları Sempozyum Bildirileri”, 16- 17 Mart 2006, (Yayına Hazırlayan Prof. Dr. M. Çağatay Özdemir, Doç. Dr. Galip Yüksel, Araş. Görev. Feridun Sezgin), Ankara 2006, Gazi Üniversitesi Yayınları, 16 Mart 2006 Perşembe, 1.Oturum, 13.30- 15.30, Cumhuriyet Eğitiminin Kuramcıları ve Uygulayıcıları Oturum Bşk, Prof. Dr. Yahya Akyüz, Ankara Üniversitesi; *Ethem Nejat’ın Eğitim Görüşü*, Prof. Dr. Tayyip Duman, Gazi Üniversitesi, s. 75.

⁵⁰⁸ Duman, a.g.e., s. 76.

⁵⁰⁹ Duman, a.g.e., s. 77.

Baltacıoğlu fertlerde sosyal kişilik ile mesleki kişiliğin oluşturulması içinde uygulanacak eğitimin şu ilkelere göre düzenlenmesi gerekir⁵¹⁰.

- şahsiyet Prensibi: Eğitimin hedefi, gerçek, yani sosyal bir şahsiyettir.
- Muhit Prensibi: Eğitim gerçek, yani sosyal bir işle verilmelidir.
- Travay Prensibi: Eğitim gerçek, yani sosyal bir işle verilmelidir.
- 2. İlke: Gerçek kişilikler, ancak gerçek ortam içinde teşekkül ederler.
- 3. İlke: gerçek kişilikler, ancak gerçek çevreler içerisinde ve gerçek çalışmalar yoluyla teşekkül ederler.
- Randıman Prensibi: Eğitim gerçek, yani sosyal bir randıman sağlamalıdır.
- İnisyasyon Prensibi: Eğitim gerçek, yani sosyal hayata alıştırmalıdır.

Eğitim tarihi açısından ele alındığında, 20. Yüzyılın ilk yarısını, eğitim reformu devri olarak karakterize etmek mümkündür. Bu devirde zengin bir eğitim reformu çabası gösterir. Baltacıoğlu'na gre⁵¹¹;

- a) Eğitim tek tek yetenekleri değil, tüm kişiliği geliştirmelidir.
- b) Kişilikler ancak gerçek ortamında ve gerçek çalışmalar yoluyla gelişirler.
- c) Okullarda sunı, el işlerine dayalı eğitim yerine gerçek çalışmaya dayalı "retici" bir eğitim geçirilmelidir.
- d) Okullar, birer sosyal kurumlar olarak demokratik bir yapıya kavuşturulmalıdır.

Etkileri günümüze kadar devam eden birçok yasaya imza atmış bugünkü Milli Eğitim Bakanlığının temellerini oluşturmuştur. Yayımlamış olduğu önemli genelge ve yasalar řunlardır⁵¹².

---

⁵¹⁰ 80. Yıl "Atatürk Döneminden Cumhuriyete Eğitim Felsefesi ve Uygulamaları Sempozyum Bildirileri", 16- 17 Mart 2006, (Yayına Hazırlayan Prof. Dr. M. Çağatay zdemir, Doç. Dr. Galip Yüksel, Araş. Görev. Feridun Sezgin), Ankara 2006, Gazi Üniversitesi Yayınları, 16 Mart 2006 Perşembe, 16 Mart 2006, Perşembe, 2. Oturum, 15. 30- 17.15, Cumhuriyet Eğitiminin Uygulayıcıları ve Kuramcıları, Oturum Başkanı Prof. Dr. Alemdar Yalçın, Gazi Üniversitesi, *İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu' nun Eğitim Reformu Kuramı*, Kemal Aya, s. 91.

⁵¹¹ Aya, a.g.e., s. 100.

Baltacıoğlu'nun asıl amacı, Türk eğitimi ve bilimci kadrosunu oluşturmaktır⁵¹³.

Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati, mesleğin bütünlüğünü ve onurunu korumak üzere 22 Mart 1926 tarih ve 789 sayılı Maarif Teşkilatına Dair Kanuna, kısa ve anlamlı bir cümleden oluşan; “Maarif hizmetinde asıl olan muallimliklerdir.” M 12. hükmünü koydurmuştu. Bunu; “Maarif Vekâletinin mesleki hizmetleriyle mektep, müdürlüklerine münhasıran müderris ve muallimler (öğretim üyeleri ve öğretmenler) tayin olunur.” (M 18) diyen hükümle tamamlanmıştır. Bundan maksat; öğretmenliği herkesin yapabileceği bir meslek olmaktan çıkarmak ve öğretmenlerin başına, yönetici olarak başka meslekten yöneticiler koymamaktır⁵¹⁴.

22 Mart 1926 tarih ve 789 sayılı Maarif Teşkilatına Dair Kanun ile ilkokullar, 3 yıllık “köy ilkokulu” ile 5 yıllık “kent ilkokulu” olarak ayrılmış ve yine aynı yasayla ilkokullar “1) şehir ve kasaba gündüz, 2) Şehir ve kasaba yatılı, 3) köy gündüz, 4) köy yatılı okullar olarak sistemleşmiş; şehir ve kasaba yatılı ilkokullar, muhtaç ve kimsesiz kent çocukları; yatılı köy ilkokulları ise okulu olmayan köylerin çocukları için belirli merkez köylerde tasarlanmıştı⁵¹⁵.

Aynı yasanın 7. Maddesine göre 1) ilk öğretmen okulları, 2) köy öğretmen okulları olmak üzere iki gruba ayrılmış olup ilk öğretmen okullarının süresi ilkokul üzerine 5 yıl iken köy öğretmen okullarının süresi ilkokul üzerine 3 yıldır⁵¹⁶.

Mustafa Necati, eğitim ile öğretmenliği aynı kefeye koymuştur. “*Maarif teşkilatımızın islahı için evvela mesele muallim yetiştirmek meselesidir. Muallim ordusu kadrosu yapılmadan (kurulmadan) binalar yapmak doğru değildir. Onun içindir ki muallim teşkilatını takviye etmek ve muallimlerimizi bir an evvel yetiştirmek mecburiyetindeyiz. Her sene 3000 muallim yetiştirmeliyiz ki on sene zarfında bir buçuk milyon çocuğumuz okuyabilsin*”⁵¹⁷.

---

⁵¹² 80. Yıl “Atatürk Döneminden Cumhuriyete Eğitim Felsefesi ve Uygulamaları Sempozyum Bildirileri”, 16- 17 Mart 2006, (Yayına Hazırlayan Prof. Dr. M. Çağatay Özdemir, Doç. Dr. Galip Yüksel, Araş. Görev. Feridun Sezgin), Ankara 2006, Gazi Üniversitesi Yayınları, 16 Mart 2006, Perşembe, 2. Oturum, 15. 30- 17.15, Cumhuriyet Eğitiminin Uygulayıcıları ve Kuramcıları, Oturum Başkanı Prof. Dr. Alemdar Yalçın, Gazi Üniversitesi, *Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati (1894- 10 Ocak 1929)*, Dr. Niyazi Altınyayla, s. 109- 110.

⁵¹³ Altınyayla s. 114.

⁵¹⁴ Altınyayla, s. 116.

⁵¹⁵ Altınyayla s. 113.

⁵¹⁶ Altınyayla s. 113.

⁵¹⁷ Altınyayla s. 115-116; *Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri*, cilt I, Ankara 1945, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., s. 65.

Osmanlı döneminde biri Türkçe diğeri Osmanlıca olmak üzere iki dil kullanılmıştır. Bu da önemli sorunlara sebep olmuştur⁵¹⁸.

Osmanlı devletinde eğitim konusundaki ilk düzenleme 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesidir. Bu nizamnameye göre Sibyan Mekteplerine devam zorunlu kılınmıştır⁵¹⁹. 1913 yılındaki tedrisat-ı İptidaiye Kanunu Muvakkati ile 1913 yılından beri ilköğretim ücretsiz olmuştur.

Tevhid-i Tedrisat kanunu ile 3 Mart 1924 yılında halifelik kaldırılmış vakıflar medrese ve mahalle mekteplerinin bağlı olduğu Şerriye ve Evkaf Vekâleti kaldırılmış ve diyanet işleri başkanlığı kurulmuş üçüncüsüyle de öğretim birleştirilmesi yasası kabul edilmiştir⁵²⁰.

İlki ile eğitim demokratikleştirilmiştir. O dönemde Kur-an öğretimine; Arapçaya ve ezberciliğe dayanan okullar (mahalle mektepleri ve medreseler) ikincisi Tanzimat okulları (idadiler ve Sultaniler) üçüncüsü de yabancı dilde öğretim yapan okullar(kolejler ve azınlık okulları)⁵²¹. Bu üç farklı okulda üç farklı düşünce tarzında üç ayrı çağın insanı yetiştirilmiştir.

14.06.1973 tarihli 1739 numaralı milli eğitim temel kanununa göre Türk Milli eğitim sistemi örgün eğitim ve yaygın eğitim olarak ve yatay ve dikey vaziyette olmak üzere düzenlenmiş olup, kanuna göre öğretmenlik mesleğine hazırlık, genel kültür, özel alan eğitimi ve pedagojik formasyon ile sağlar⁵²².

16.08.1997 tarihli 4306 sayılı kanunla ilköğretim 8 yıla çıkarıldı⁵²³.

Ülkemizde Cumhuriyetin ilanı ile birlikte eğitim- öğretim alanında reformist hareketler yapılmış ve bu hareketleri çıkartılan kanunlar ile birlikte anayasada koruma altına alınmıştır. Bu anlamdaki en önemli kanun 1924 yılında 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat konunu olmuştur.

03.05.1920 Milli Eğitim Bakanlığı kurulmuştur⁵²⁴.

---

⁵¹⁸ 80. Yıl "Atatürk Döneminden Cumhuriyete Eğitim Felsefesi ve Uygulamaları Sempozyum Bildirileri", 16- 17 Mart 2006, (Yayına Hazırlayan Prof. Dr. M. Çağatay Özdemir, Doç. Dr. Galip Yüksel, Araş. Görev. Feridun Sezgin), Ankara 2006, 17 Mart 2006 Cuma, 1. Oturum, 10. 00- 12.00, Cumhuriyet Eğitiminin Temel Yönelimleri, Oturum Başkanı Prof. Dr. Leyla Küçükahmet, Gazi Üniversitesi, *Cumhuriyet Eğitiminin Yasal Dayanakları*, Doç. Dr. Ahmet Çiftçi, s. 182.

⁵¹⁹ Çiftçi, a.g.e., s. 186.

⁵²⁰ Çiftçi, a.g.e., s. 190.

⁵²¹ Çiftçi, a.g.e., s. 190.

⁵²² Çiftçi, a.g.e., s. 192.

⁵²³ Çiftçi, a.g.e., s. 193.

Millet mektepleri ve halk odaları olmak üzere (1928 yılında Atatürk) oluşturulmuş kurumlar köylerde 12- 45, kentlerde 16-45 yaşları arasındaki kadın erkek tüm yurttaşlar okuma yazma belgesi alınmasını zorunlu kılınmıştır⁵²⁵.

Öğretmen yetiştirmek için 1936 yılında köy eğitim kursları, 1940 yılında köy enstitüleri oluşturulmuştur⁵²⁶.

İsmail Hakkı Tonguç, mektep- medrese ikiliği için şunları söylemiştir: *“hayati ilmiye aralarından bir kısmı doğu- İslam kültürünün değerlerine, bir kısmı Avrupa uygarlığına bağlı buldukları, diğer bir kısmı da eğitim meselelerini; onları çözmeye yarayacak pedagoji prensipleri hiç bilmeyen kimseler olduğu için, meselelerin hemen hiçbiri çözülemedi.... Yalnız bu konuşmalarda şu cihet açıkça anlaşılmuştur ki mektep- medrese ikiliği devam ettiği müddetçe Türkiye eğitim kurumlarını asrileştirme, kolay kolay mümkün olmayacaktır. Her şeyden önce ve her işe tercih edilerek medrese- mektep ikiliğini ortadan kaldırmak lazımdır”*⁵²⁷.

Öğretim Birliği Yasasıyla⁵²⁸;

Türkiye’deki tüm bilim ve öğretim kurumları Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır. Tümünü dinsel eğitim verilen mahalle mektepleri ve Darülhilafe denilen 29 medrese hariç tüm medreseler kapatılmıştır. İlkokul programında Kur’an dersleri, ortaokul ve lise programından, Arapça, Farsça dersleri çıkarılmıştır. Yabancı dilde eğitim yapan azınlık okulları programına tarih, coğrafya, yurttaşlık bilgisi ve Türkçe dersleri konmuş ve Milli Eğitim Bakanlığı’nın gözetim ve denetimi altına alınmıştır.

Din işleri ve Vakıflar Bakanlığı ya da özel vakıflarca yönetilen tüm medrese ve okullar Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlanmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı, yüksek din uzmanları yetiştirmek üzere üniversitede bir ilahiyat fakültesi ile imamlık ve hatiplik gibi dinsel hizmetleri yerine getirilmesi ile görevli memurların yetiştirilmesi için ayrı okullar açılmıştır. Öğretim Birliği

---

⁵²⁴ 80. Yıl *“Atatürk Döneminden Cumhuriyete Eğitim Felsefesi ve Uygulamaları Sempozyum Bildirileri”*, 16- 17 Mart 2006, (Yayına Hazırlayan Prof. Dr. M. Çağatay Özdemir, Doç. Dr. Galip Yüksel, Araş. Görev. Feridun Sezgin), Ankara 2006, 17 Mart 2006 Cuma, 1. Oturum, 10. 00- 12.00, Cumhuriyet Eğitiminin Temel Yönelimleri, Oturum Başkanı Prof. Dr. Leyla Küçükahmet, Gazi Üniversitesi, *Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Kırsal Türkiye’de Eğitimin Durumu ve Eğitim Seferberlikleri*, Prof. Dr. Kasım Karakütük, Ankara Üniversitesi, s. 197.

⁵²⁵ Karakütük, a.g.e., s. 199.

⁵²⁶ Karakütük, a.g.e., s. 200.

⁵²⁷ İ. H. Tonguç, *Eğitim Yoluyla Canlandırılacak Köy*, Ankara 1998, Cumhuriyet, 14.02.2005, s. 289.

⁵²⁸ Tonguç, s. 227 -229.

Yasası ile dogmatik, dinsel ve ezberci eğitimden ulusal bilimsel laik karma ve uygulamalı eğitime geçmiştir.

Medeni Kanunun kabul edilmesiyle de eğitim önündeki önemli bir engel de ortadan kalkmıştır. Bu konuyla ilgili olarak zamanın Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt şöyle demiştir: “ *Kanunları dine dayalı olan devletler, kısa bir zaman sonra ülkenin ve ulusun ihtiyaçlarını karşılayamazlar. Çünkü dinler değişmez hükümler belirtirler. Yaşam yürür, ihtiyaçlar hızla değişir, din kanunları, kesinlikle ilerleyen yaşamın önünde, biçimden ve ölü sözcüklerden fazla bir değer, bir anlam ifade etmezler. Değişmemek dinler için bir zorunluluktur. Bu bakımdan dinlerin sadece bir vicdan işi olarak kalması, günümüz uygarlıklarının esaslarında ve eski uygarlıkla yeni uygarlığın en önemli ayırt edici özelliklerinden birisidir. Esaslarını dinlerden alan kanunlar, uygulanmakta oldukları toplumları indikleri ilkel dönemlere bağlarlar ve ilerlemeye engel belli başlı etken ve nedenler arasında bulunurlar.*”⁵²⁹.

4 Kasım 1950 tarihli bir genelge ile, din dersleri ilkokul programına alınmış, 1951 yılında Köy Enstitülerinde Karma eğitime son verilmiş, kız öğrenciler iki enstitüde toplanmıştır⁵³⁰.

1954 yılında kabul edilen 6234 sayılı yasa ile Köy Enstitülerinin adı “İlk öğretmen Okulu” olarak değiştirilmiş, böylece Enstitüler yasal olarak kapatılmıştır. 8 Ağustos 1951 yılında 474 Halkevi ve 4360 halkodaları kapatılmıştır⁵³¹.

Türk hem soy ve hem de kültürel olarak geniş ve dar anlamıyla Türk Milletine ve Türk Dünyasına kendini mensup olarak hisseden, Türk kültürünü yaşayan kimsenin adıdır⁵³².

Cumhuriyeti hazırlayan fikir hareketlerinin tabanını Meşrutiyette bulmak mümkündür. Mustafa Kemal Atatürk daha 16 Temmuz 1921 yılında gösterdiği ve 1924 yılında başlattığı büyük değişmelerle eğitimimiz milliyetçi, halkçı, kültürcü, akılcı ve kişilikçi niteliğe ulaştırmaya çalışmıştır⁵³³.

---

⁵²⁹ Tonguç, s. 235.

⁵³⁰ Tonguç, s. 237.

⁵³¹ Tonguç, s. 237.

⁵³² 80. Yıl “Atatürk Döneminden Cumhuriyete Eğitim Felsefesi ve Uygulamaları Sempozyum Bildirileri”, 16- 17 Mart 2006, (Yayına Hazırlayan Prof. Dr. M. Çağatay Özdemir, Doç. Dr. Galip Yüksel, Araş. Görev. Feridun Sezgin), Ankara 2006, 17 Mart 2006 Cuma, II. Oturum, 13.30- 15.30 Atatürk Döneminden Günümüze Cumhuriyet Eğitimi ve Ulusal Kimlik, Oturum Başkanı Prof. Dr. Reşat Genç, Gazi Üniversitesi; *İlkel Etkinlik, Çağdaş Etkinlik ve Türk Kimliği*, Prof. Dr. Mustafa E. Erkel, İstanbul Üniversitesi, s. 250.

⁵³³ 80. Yıl “Atatürk Döneminden Cumhuriyete Eğitim Felsefesi ve Uygulamaları Sempozyum Bildirileri”, 16- 17 Mart 2006, (Yayına Hazırlayan Prof. Dr. M. Çağatay Özdemir, Doç. Dr. Galip Yüksel, Araş. Görev. Feridun

Atatürk, Ankara’da toplanan “Maarif Kongresi’nde, “onun için, milli bir eğitim programından söz ederken, eski devrin hurafelerinden ve yaradılışımızın nitelikleriyle hiç de ilgisi olmayan yabancı düşüncelerden, Doğu’dan ve Batı’dan gelen bütün etkilerden büsbütün uzak, milli ve tarihi karakterimizle uyumlu bir kültür düşünüyorum. Çünkü milli dehamızın tam olarak gelişmesi, ancak böyle bir kültür ile sağlanabilir.”⁵³⁴ demiştir. Kimliğin temeli kültürdür ve bu da kandan- genden geçmez, bir eğitim sürecinden geçerek nesillere aktarılır. Toplum varsa, yaşıyorsa kültürü de vardır ve zorunlu olarak özgündür⁵³⁵.

Cumhuriyetin ilk döneminde bilhassa harf inkılâbından sonra ders kitapları tamamen devlet tekeline tutulmuştur⁵³⁶.

Milli kimlik oluşturmak üzere tarih programlarında dolayısıyla ders kitaplarındaki düzenlemeler, milletler arasındaki farkların ön plana çıkarıldığı, bu farklılıkların milletlerin yapısal özlerine dayandırılmasının, bu öz farklılıklarının tarihin çok gerilerine götürülerek, farklılıkların ezelden ebede kadar uzanan bir süreklilik kazandırılması eğilimi içine girildiği ileri sürülmüştür⁵³⁷.

Günümüzde tarih öğretimine yüklenen misyon ışığı altında, alanın genel amaçları arasında, “milli kimlik gelişimi ve iyi vatandaş yetiştirmekte” bulunmaktadır⁵³⁸.

09.05.1920 tarihinde TBMM de okunan bakanlar Kurulu programında eğitimle ilgili belirlenen ilk hedefler arasında⁵³⁹;

- Öğretimizi tüm okullarımızda ilmi, modern olan temeller ve sağlık kurallarıyla yeniden düzenlemek ve programları düzeltmek;
- Milli ruhu geliştirecek tarihi, edebi ve sosyal eserleri uzmanlarına yazdırmak;
- Doğu ve Batı’nın bilim ve fen kitaplarını dilimize çevirmek ilkeleri bulunmaktadır.

Sezgin), Ankara 2006, 17 Mart 2006 Cuma, II. Oturum, 13.30- 15.30 Atatürk Döneminden Günümüze Cumhuriyet Eğitimi ve Ulusal Kimlik, Oturum Başkanı Prof. Dr. Reşat Genç, Gazi Üniversitesi, *Tek Parti Döneminde Milli Eğitim Bakanlığı Yayınlarında Milli Kimlik*, Ömer Özcan, MEB Talim Terbiye Kurulu Üyesi, s. 256.

⁵³⁴ Cavit Binbaşıoğlu, *Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi*, 1. Basım, Ankara 2005, s. 85.

⁵³⁵ Nevzat Kösoğlu, *Türk Kimliği ve Türk Dünyası*, 1. Basım, İstanbul 1996, s. 34.

⁵³⁶ Özcan, a.g.e., s. 257.

⁵³⁷ Özcan, a.g.e., s. 257.

⁵³⁸ İsmail Hakkı Demircioğlu, *Tarih Öğretiminde Öğrenci Merkezli Yaklaşımlar*, 3. Basım, Ankara 2005, s. 20.

⁵³⁹ Özcan, a.g.e., s. 258.

22.03.1926 tarih ve 189 sayılı Maarif Teşkilatına dair kanunun amacının; “Türk Milletini hür düşüncenin hâkim olduğu bir hava içinde bilgi, sanat, teknik ve refah dereceleri bakımlarından Batı medeniyeti sayesinde yükseltmek, Türk milletinin sahip olduğu milli, ahlaki, insani üstün değerlerini geliştirmek, onun Batı medeniyetinin yapıcı, yaratıcı seçkin ortağı haline getirmek.”⁵⁴⁰ olduğu belirtilmiştir.

Cumhuriyet dönemi eğitiminin milli kimlik hususunda attığı en büyük adım Latin Harflerinin kabul edilmesidir⁵⁴¹.

Eğitimin temel amacı yalnızca vasıflı elemanlar, uzmanlar yetiştirmek değildir; insanı eğitmektir⁵⁴².

“Eğitimimizin içinde bulunduğu kısır döngü ve tarihi yanlıgı, bir ülkede ekonomik, siyasal, hukuksal olanlarda ne kadar reform yapılırsa yapılsın, o ülkenin en büyük hazinesi olan insan unsuru kendi kendine düşünebilen, yaratabilen, girişimci, yüksek nitelikli yurttaşlar olarak tüm yönleriyle eğitilmeden, yapılan çabaları çıkmazlara gireceği gerçeğinin göz ardı edilmesinde yatmaktadır.”⁵⁴³.

“Eğitim alanında yapılan onca reform girişimine rağmen başarılı olamamasının nedenlerini eğitimin okul duvarları arasında gerçekleşen bir süreç olarak görülmesinde aramak gerektiğini düşünüyorum. Eğitim, toplumun genel bir faaliyeti olarak görmek, toplumdaki tüm kurumların ve kişilerin bu konuda sorumluluk taşıdığını; toplumsal dokunun her bir parçasının eğitime katkıda bulunduğunu, sonuçta ‘Zihinsel Yapı’yı oluşturduğunu göz ardı etmek eğitim alanındaki sorunların temel bir kaynağını oluşturduğunu düşünüyorum”⁵⁴⁴. Özellikle Atatürk; “*Eğitim; millî, bilime dayalı, işe yarar ve üretici, yeni kuşakların fazilet, düzen, disiplin duygularını geliştirici, toplumu cehaletten kurtarıcı, onun bilgi ve ahlak düzeyini yükseltici, yeteneklerini ortaya çıkarıcı ve geliştirici nitelikte olmalıdır.*” Diyerek, eğitim anlayışının ana

---

⁵⁴⁰ Özcan, a.g.e., s. 259.

⁵⁴¹ Özcan, a.g.e., s. 261.

⁵⁴² 80. Yıl “Atatürk Döneminden Cumhuriyete Eğitim Felsefesi ve Uygulamaları Sempozyum Bildirileri”, 16- 17 Mart 2006, (Yayına Hazırlayan Prof. Dr. M. Çağatay Özdemir, Doç. Dr. Galip Yüksel, Araş. Görev. Feridun Sezgin), Ankara 2006, Gazi Üniversitesi Yayınları, 17 Mart 2006 Cuma, II. Oturum, 13.30- 15.30 Atatürk Döneminden Günümüze Cumhuriyet Eğitimi ve Ulusal Kimlik, Oturum Başkanı Prof. Dr. Reşat Genç, Gazi Üniversitesi, *Eğitim Felsefeleri Işığında Çağdaşlaşma ve Ulusal Eğitim Sisteminin Sorunları*, Prof. Dr. Sabri Büyükdüvenci, Ankara Üniversitesi, s. 275

⁵⁴³ Büyükdüvenci, a.g.e., s. 276.

⁵⁴⁴ Büyükdüvenci, a.g.e., s. 277.

noktalarını ortaya koymuş ve bu sistemin buna göre düzenlenmesini, sağlamıştır⁵⁴⁵. Bunun sonucu olarak Türk Eğitim Sisteminin hedefleri:

“Atatürk devriminin ve ilkelerine ve anayasada ifadesi bulunan Atatürk milliyetçiliğine bağlı, Türk milletinin millî, ahlakî, insanî, manevî ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti’ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirme; beden, zihin, ahlak ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünce gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirme; ilgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlama”⁵⁴⁶ dır.

Ülkede gereksinim duyulan öğretmenleri nicelik ve niteliksel olarak yetiştirmek, köyün sağlık, eğitim, tarım, hayvancılık ve diğer kültürel sorunlarını çözmek için köy enstitüleri kurulmalıdır⁵⁴⁷.

---

⁵⁴⁵ 80. Yıl “Atatürk Döneminden Cumhuriyete Eğitim Felsefesi ve Uygulamaları Sempozyum Bildirileri”, 16- 17 Mart 2006, (Yayına Hazırlayan Prof. Dr. M. Çağatay Özdemir, Doç. Dr. Galip Yüksel, Araş. Görev. Feridun Sezgin), Ankara 2006, Gazi Üniversitesi Yayınları, 17 Mart 2006 Cuma Panel, 15.30- 17.15, Avrupa Birliği, Yeni Eğitim Programları ve Yurttaş Yetiştirme Politikası, Prof. Dr. E. Semih Yalçın, Gazi Üniversitesi, *Cumhuriyet Dönemi Eğitiminin Dayandığı Felsefeler*, Prof. Dr. Veysel Sönmez, Hacettepe Üniversitesi, s. 284.

⁵⁴⁶ Sönmez, a.g.e., s. 285.

⁵⁴⁷ Sönmez, a.g.e., s. 287.

SONUÇ

Her başlangıcın bir sonu vardır ve her zaman her sonuç yeni bir başlangıç olmuştur. Tarih birbiri ardına devam eden bir olaylar, olgular birikimidir. Bu yüzden devamlıdır, süreklidir. Olmuş hiçbir olay birden bire oluvermez, bu olayları oluşturan çeşitli sebepler vardır. Her olay, sebep, değişim aynı zamanda çeşitli olayların sonucudur da.

Tanzimat Dönemiyle başlayıp, II. Meşrutiyet Dönemini de etkileyen ve Cumhuriyet Döneminde de yoğun biçimde devam eden bütün alanlardaki değişmelerin hepsi birer ihtiyaç sonucunda meydana gelmiştir. Bu değişmelerin temelinde ve etki alanının geniş olmasında, eğitimin önemi de yadsınamaz bir gerçekliktir. Aynı zamanda batıcı eğitim anlayışı gelişmenin ve değişimin yeni yüzü olmuştur.

Milli Mücadeleyi kazanan da, değişmeleri başlatanda İttihatçı kadro olmuştur. Düşünüldüğünde yeni kurulan devletin adının “Türkiye” olması bile İttihatçı düşüncenin eseridir. Mustafa Kemal’in yaptığı inkılâplar Türk Milletinin kültürüne uygun olarak gerçekleştirilmiştir. İttihat ve Terakki liderlerinin Cumhuriyetin kurulmasında ve yaşatılmasında etkili olan milliyetçilik anlayışı bu noktada çok önemlidir.

Yeni kurulan devlette var olan düşüncelerin neredeyse tamamı Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde, yani İttihat ve Terakki Cemiyeti zamanında kökleri atılmış ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde meyveleri alınmıştır.

Osmanlı Devletinin son döneminde yetişmiş, yaşamış devlet adamlarının aydınlarının hepsi Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran kadroda yer almıştır. Bu yüzden Cumhuriyet, eskiden kopuş ve yeni bir başlangıç olmuştur.

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde başlayan yenileşme çabaları, Cumhuriyet Dönemi’nde eğitim, ölçü, takvim gibi her alanda güçlenerek devam etmiştir. Eğitim kurumları da fiziksel ve içerik olarak modernleştirilmeye çalışılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti özellikle harf, dil, milli tarih, milli edebiyat, yeni nesil yetiştirme, özgürlük, eşitlik ve demokrasi, eğitim en önemli değişim alanları olmuştur.

İttihatçılar vatani kurtarmak için bir araya gelmiştir ve hep bunun için çalışmışlardır. İlk etapta uzun vadeli çözümler üretememişlerdir. Ancak sonuçta yeni kurulan devletin temelini

oluşturmuşlardır. Fikirler insanlarla tanınır. Meşrutiyetin fikirleri, Meşrutiyet dönemi insanıyla Cumhuriyet dönemine taşınmıştır.

Bu tezin hazırlanmasındaki amaç, Türkiye Cumhuriyeti Devletini kuran başta Mustafa Kemal olmak üzere bütün lider kadronun içinde buldukları olumsuz koşullara rağmen Türk milletini yüceltmek ve geri kalmışlığına çözümler bulmak için, öncelikle en eksik kalınan eğitim alanında verdikleri yoğun mücadeleleri ortaya çıkarmaktır. Çünkü Cumhuriyet Dönemi eğitim anlayışının temelleri Tanzimat Döneminde atılmış, Meşrutiyet Döneminde güçlendirilmiştir. Günümüz okullarında verilen eğitim, İttihat ve Terakki liderlerinin yoğun çabalarıyla atılmış oldukları temel üzerinden verilmeye devam etmektedir. Bu tez çalışmasında bir döneme damgasını vurmuş olan lider kadronun özellikle eğitimde yenilik yapma sebepleri, askeri başarıları kadar eğitim alanında başarılı olmalarını sağlayan etkenlerin daha detaylı incelenip, daha sonra bu alanda çalışma yapacak araştırmacılara bir kılavuz niteliği taşıması amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

- AHMAD, Feroz; *İttihatçılıktan Kemalizme* (çev. Fatmagül Berktaş), 1. Basım, İstanbul 1996.
- AKÇURA, Yusuf; *Yeni Türk Devleti'nin Öncüleri 1928 Yılı Yazıları*, 2. Basım, Ankara 2001.
- AKÇURA, Yusuf; *Üç Tarz-ı Siyaset*, 3. Basım, Ankara Ocak 2008.
- AKÇURA, Yusuf; *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. yy. asırlarda)*, 2. Basım, Ankara 1985.
- AKDAĞ, Mustafa; *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, 2. Basım, Ankara 1975.
- AKGÜN, Mehmet; *Materyalizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri*, 3. Basım, Ankara 1988.
- AKŞİN, Sina; *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 4. Basım, Ankara Eylül 2006.
- AKTAŞ, Ümit; *Osmanlı Çağı ve Sonrası*, 1. Basım, İstanbul 1998.
- AKYÜZ, Kerem; "Türk Derneği", T.A. Devlet Kitapları, cilt 22, Ankara 1983.
- AKYÜZ, Yahya; *Türk Eğitim Tarihi Başlangıçtan 1993'e*, 16. Basım, İstanbul 2010.
- AKYÜZ, Yahya; *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri 1848- 1940*, 1. Basım, Ankara 1978.
- AKYÜZ, Yahya; *Tanzimat Döneminde Eğitim Öğretim Anlayış Uygulamalarında Görülen Yenilikler*, Aralık 1989.
- ALTUĞ, Hikmet; " Türkiye'de Pozitivizm ve Atatürkçülük", *I. Uluslar arası Atatürk Sempozyumu*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Merkezi, Ankara 1984.
- ANTEL, Sadrettin Celal; *Yeni Terbiye ve Tedris Tekniği*, İstanbul 1931.
- ARAR, İsmail; *Atatürk'ün Halkçılık Programı ve Halkçılık İlkesinin Tarihçesi*, 1. Basım, İstanbul 1963.

ASLAN, Taner; *İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Dönemi Düşünce Yapısının Cumhuriyet Üzerine Tesirleri*, (Danışman: Prof. Dr. E. Semih Yalçın) T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı; Yayınlanmamış Doktora tezi, Ankara 2005.

ATAÜNAL, Aydoğan ve ÖZALP, Reşat; *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı (Talim Terbiye Kurulu- Milli Eğitim Şurası)*, 1. Basım, Ankara 1977.

ATEŞ, Toktamış; “*Biz Devrimi Çok Seviyoruz*”, *Atatürkçülük ve Sosyal Demokrasi Üzerine Düşünceler*”, 1. Basım, İstanbul 1996.

AVCI, Alaettin; *Türkiye’de Askerî ve Yüksek Okullar Tarihçesi*, 1. Basım, İstanbul 1963.

AVCIOĞLU, Doğan; *Türkiye’nin Düzeni*, 1. Basım, İstanbul 1978.

AYDOĞAN, Erdal ve EYYÜPOĞLU, İsmail; *Bahaeddin Şakir Bey’in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki*, 1. Basım, Ankara Şubat 2004.

AYTAÇ, Kemal; “*Atatürk’ün Eğitim Görüşü*”, *Atatürkçülük*, 2. Basım, İstanbul 1988.

AYTEKİN, Halil; *İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayın No: 20, Ankara 1991.

BALTACI, Cahit; *15- 16 Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 1. Basım, İstanbul 1980.

BALTACIOĞLU, İsmail Hakkı; *Çocukların Terbiyesi*, İstanbul 1948.

BALTACIOĞLU, İsmail Hakkı; *İçtimaî Mektepleri*, İstanbul 1933.

BARTHOLD, W.- KÖPRÜLÜ, F.; *İslam Medeniyeti Tarihi*, 1. Basım, Ankara 1977.

BELKIS, Mükerrerem; “*Kadınların Hayata Karışmasının Sebepleri*”, *Kadınlar Dünyası*, numara 164, 9 Mart 1918.

BERKER, Aziz; *Türkiye’de İlköğretim (1839- 1908)*, 1. Basım, Ankara 1945,

BERKES, Niyazi; *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 5. Basım, İstanbul 2003.

BİNBAŞIOĞLU, Cavit; *Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi*, 1. Basım, Ankara 2005.

BİRAND, Kamuran; *Aydınlanma Devri Devlet Felsefesinin Tanzimat’a Tesirleri*, 1. Basım, Ankara 1955.

- BLEDA, Mithat Şükrü; *İmparatorluğun Çöküşü*, 1. Basım, İstanbul 1979.
- BOLAT, Gülgün; “*Cumhuriyet Öncesi Kadın Dernekleri*”, *Atatürk ve Kadın Hakları*, Kadın Dernekleri Federasyonu Yayını, Ankara 1980.
- CANDER, Lale; *Aydınlanma Geleneğimizin Oluşumu ve Kültürel Olgunlaşmada Laiklik*, İstanbul 1995.
- CEBESOY, Ali Fuat; *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul 1981.
- CEVAT, Ahmet Cevat; *Mektepte Malûmât-ı Ahlakîye ve Medeniye Dersleri*, Kitâphâne-i İslâm ve Askerî, Dersâadet 1327.
- CEVAT, Mahmut; *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, 5. Basım, İstanbul 2002.
- Cevdet Paşa'nın Özel Öğretim ve Tanzimat Eğitimiine ilişkin Bir Lâyitası*, İstanbul 1938.
- ÇAVDAR, Tefik; *Talat Paşa: Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, 2. Basım, Ankara 1995.
- ÇAYCI, Abdurrahman; “*Atatürk ve Kültür Alanında Çağdaşlaşma*”, Atatürk Kültür ve Eğitim Semineri, Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kayseri 1983.
- ÇEÇEN, Anıl; *Atatürk ve Cumhuriyet*, 2. Basım, Ankara 2000.
- ÇEÇEN, Anıl; *Kültür ve Politika*, 2. Basım, Ankara 1996.
- ÇUBUKÇU, İbrahim Agah; *Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri*, 2. Basım, Ankara 1991.
- DANIŞMENT, İsmail Hami; *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. 4, İstanbul 1947.
- DAVİNSON, Raderic H.; “*Atatürk'ün Siyasi Reformlarıyla Tanzimat*”, *Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si*, T.T.O.S.O. ve T.B.B., İstanbul 1981.
- DEMİRCİOĞLU, İsmail Hakkı; *Tarih Öğretiminde Öğrenci Merkezli Yaklaşımlar*, 3. Basım, Ankara 2005, s. 20.
- DEWEY, John; *Türkiye Maarifi Hakkında Rapor*, İstanbul 1939.

Doktor Milaslı İsmail Hakkı; *Latin Hurûfu mu Kendi Harflerimizi Islah mı?*, Hilal Matbaası, Dersâdet.

EGELİ, Münir Hayri; “*Bilinmeyen Atatürk’ten Hatıralar*”, Millet Mecmuası, yıl 2, cilt 4, sayı 91, Ankara 30 Ekim 1947.

ERDOĞAN, Mustafa; *Rejim Sorunu*, 1. Basım, Ankara 1997.

ERGİN, Osman; *Türkiye Maarif Tarihi*, c. 1-2-3-4-5, İstanbul 1977.

ERGİN, Osman; *Dariüşşefaka, Türkiye’de İlk Halk Okulu*, İstanbul 1948.

ERGÜN, Mustafa; *Atatürk Devri Eğitim Tarihi*, 2. Basım, Ankara 1997.

ERGÜN, Mustafa; *II. Meşrutiyet Döneminde Medreselilerin Durumu ve Islah Çalışmaları*, İstanbul 1989.

ERGÜN, Mustafa; *Medrese Ders Programlarının Ana Konuları*, İstanbul 1990.

ERSANLI, Büşra; *İktidar ve Tarih: Türkiye’de “Resmi Tarih Tezinin Oluşumu” (1929-1937)*, 3. Basım, İstanbul 2003.

ESAT, Mehmet; *Mir’at-i Metteb-i Harbiye*.

ESAT, Mehmet; *Mir’at-ı Mühendishane-i Berr-i Hümayûn*.

EVSİLE, Mehmet; *Atatürk’ün Söylev Demeçleri*, Ankara 1999.

EYİCİL, Ahmet; *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Liderlerinden Doktor Nazım Bey (1872- 1926)*, 1. Basım, Ankara Ekim 2004.

FENNİ, İsmail; *Fransızcadan Türkçeye Lûgatçe-i Felsefe*, İstanbul 1341.

Ziya GÖKALP, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul, s. 3.

GÖKÇE, Feyyaz; *Değişim Sürecinde Devlet ve Eğitim*, Ankara 2000.

GÖYÜNÇ, Nejat; “*Atatürk ve Eğitim Hakkındaki Görüşleri*”, Atatürk Kültür ve Eğitim Semineri, Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kayseri 1983.

GÜNEŞ, Muharrem ve GÜNEŞ, Hasan; *Türkiye’de Eğitim Politikaları ve Sivil Toplum*, 1. Basım, Ankara Şubat 2003.

HALDUN, İbni (Çev. Zakir Kadirî UGAN); *Mukaddime*, C. 3, Ankara 1954.

HANİOĞLU, M. Şükrü; *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler (1889-1902)*, c. 1, İstanbul 1985.

HANİOĞLU, Şükrü; “*Osmanlıcılık*”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 5, İstanbul 1985.

HANİOĞLU, M. Şükrü; *Bir Siyasi Düşünür Olarak Dr. Abdullah Cevat ve Dönemi*, 2. Basım, İstanbul 1981.

HAYİT, Bay Mirza; “*Basmacılar*”, *Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi*, 1. Basım, İstanbul 2006.

IŞIN, Ekrem; “*Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm*”, T.C.T.A., cilt 2, İstanbul 1985.

KABACALI, Alpay; *Talat Paşa’nın Anıları*, 1. Basım, İstanbul 2000.

KAPLAN, İsmail; *Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi*, 4. Basım, İstanbul 2005.

KARA, İsmail; “*Tanzimat’tan Cumhuriyete İslamcılık Tartışmaları*”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c.5, İstanbul 1985.

KANSU, Nafi Atif; *Maarifle İlgili Kanunlar*, İstanbul 1940.

KANSU, Nafi Atuf; *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, 1 Basım, Ankara 1983.

KARABEKİR, Kazım (yay. Faruk Özerengin ve Emel Özerengin); *İttihat ve Terakki Cemiyeti Neden Kuruldu, Nasıl Kuruldu, Nasıl İdare Olundu*, İstanbul 1982.

KARPAT, Kemal KARPAT; *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul 1967.

KILIÇ, Selma; *Atatürk İnkılâplarının Fikri Temelleri*, Ankara 2002.

KOCABAŞ, Süleyman; *Kendi İtirafı Jön Türkler Nerede Yanıldı (1890- 1918)*, 3. Basım, İstanbul 1991.

KOCATÜRK, Utkan; *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri*, 1. Basım, Ankara 1969.

KOÇER, H. Ali; *Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Problemi*, Ankara 1967.

KOÇER, Hasan Ali; *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu (1773- 1923)*, 2. Basım, Ankara 1987.

- KODAMAN, Bayram; *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, 1. Basım, İstanbul 1980.
- KONGAR, Emre; *Türk Toplum Bilimcileri*, Cilt 2, İstanbul 1996.
- KURAN, ErcümenT; *Atatürkçülüğün Fikir Temelleri, “Atatürkçülük Üzerine Denemeler”*, 1. Basım, Ankara 1981.
- KORLAELÇİ, Murtaza; *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi*, İstanbul 1986.
- KÖSOĞLU, Nevzat; *Türk Kimliği ve Türk Dünyası*, 1. Basım, İstanbul 1996.
- KURNAZ, Şefika; *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, 1. Basım, İstanbul 1996.
- KURT, Ökkeş; *İttihat ve Terakki Cemiyeti ve II. Meşrutiyet Dönemi (1908- 1918) ‘nin Düşünce Yapısı* (Danışman: Doç. Dr. Hale Şıvgın, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih/Yakınçağ Tarihi ABD) Yayınlanmamış Master Tezi, Ankara 2003.
- LEVEND, Agah Sırrı; *Türk Dilinde...*, 2. Basım, İstanbul 1972.
- LEWİS, Bernad; *“Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşunu Hazırlayan Düşünce Akımları”*, *Atatürk Konferansları VI*, 1973, XVII dizi, sayı 6, Akara 1977.
- MARDİN, Şerif; *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895- 1908)*, 1. Basım, İstanbul 1983.
- MARDİN, Şerif; *Türkiye’de Din ve Siyaset*, 4. Basım, İstanbul 1995.
- MARDİN, Şerif; *“Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk”*, *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, İstanbul 1983.
- MARDİN, Şerif; *“Türk Devriminde İdeoloji ve Din”*, *Türkiye’de Din ve Siyaset*, 4. Basım, İstanbul 1995.
- MENTEŞE, Halil; *Halil Menteşe’nin Anıları*, 1. Basım, İstanbul 1986.
- Mizan-ül Hak Fî İhtiyâr-il Ahakk*, İstanbul .
- Montaigne (Çev. Kerim ÇETİNOĞLU); *Denemeler*, İstanbul 2004.
- MUALLİM, Cevdet, *Darülmualimînin 70. Sene-i Devriyesi*, İstanbul.
- MUMCU, Ahmet; *Atatürkçülükte Temel İlkeler*, 1. Basım, İstanbul 1988.
- ORTAYLI, İlber; *Tarihin İzinde*, 7. Basım, İstanbul Mart 2008.

ORTAYLI, İlber; “Batılılaşma Sorunu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c.1, İstanbul 1985.

ORTAYLI, İlber; *İmparatorluğun En Uzun Yılı*, 2. Basım, İstanbul 1987.

ORTAYLI, İlber; “İmparatorluk Döneminde Mahalli İdarelerin ve Belediyeciliğin Evrimi”, *Türkiye’de Belediyeciliğin Evrimi* (ed. E. Türkcan) 1840- 1878, İstanbul 1974.

OZANKAYA, Özer; *Cumhuriyet Çınarı*, 1. Basım, Ankara 1990.

ÖKLEM, Necdet; *Türk Devrim Tarihi*, 2. Basım, İzmir 1974.

ÖZALP, Reşat; *Milli Eğitimle İlgili Mevzuat 1857-1923*, Ankara 1982.

ÖZDEMİR, Remzi; *Bir Siyasi Örgüt Olarak İttihat ve Terakki’nin Evrimi: İttihat ve Terakki Kongreleri (1908- 18)*, 2. Basım, İstanbul 1943.

ÖZTÜRK, Cemil; *Atatürk Devrinde Öğretmen Yetiştirme Politikası*, 2. Basım, Ankara 2007

PARLATIR, İsmail – ÇETİN, Nurullah; *Genç Kalemler Dergisi*, Ankara 1999.

SAĞLAM, Dündar; *Devletçilik İlkesi İçinde Özel Sektör Kamu Dengesi, Atatürk’ün Ekonomik Kalkınma Politikası ve Devlet İşletmeciliği*, 1.Basım, İstanbul 1981.

SÂKÎ, Ahmet; *Tedrisât-ı Medeniye ve Ahlak-ı İçtimaîye*, Osmanlı Matbaası, İstanbul 1909.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, İstanbul Hicri 1318(1900-1901).

SEYİTHANOĞLU, Kenan ve YILDIZ, Dursun (edt); *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 12, İstanbul 1989.

SUNGU, İlhan; *Tevhid-i Tedrisat*, İstanbul 1938.

SORGUN, Taylan; *Halil Paşa – İttihat ve Terakki’den Cumhuriyete Bitmeyen Savaş-*, 2. Basım, İstanbul 1997.

ŞAHİN, İbrahim; “ *Tanzimat Devri Münevveri ve Medeniyet Meselesi*”, Türk Yurdu, cilt 18, sayı 127- 128, Mart- Nisan 1998.

ŞAKİR, Ziya; *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı Talât, Enver, Cemal Paşalar*, İstanbul 1943.

ŞİŞMAN, Adnan; *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri(1839- 1876)*, 4. Basım, Ankara 2004.

TALAŞ, Cahit; *Sosyal Politika*, Cilt 1, Ankara 1967.

TANFER, M. Vehbi, “*Atatürkçülük ve Atatürk İlkeleri*”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergileri*, cilt XIV, Sayı 42, Ankara 1998.

TANFER, M. Vehbi; “*Atatürk'ün Armağan Ettiği Milli Bayramlar*”, A.A.M.D., cilt 13, sayı 39, Kasım 1997.

TANÖR, Bülent; *Türkiye Tarihi*, 5. Basım, İstanbul 2000,

TANÖR, Bülent; *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri (1789- 1980)*, 14. Basım, İstanbul 2000.

TANÖR, Bülent; *Kurtuluş Üzerine On Konferans (Türkiye 1918- 1923)*, Cumhuriyet Gazetesi Armağanı, İstanbul 1997.

TANSU, Samih Nafiz; *İttihat ve Terakki İçinde Dönerler*, 2. Basım, İstanbul 2003.

Tarih-i Cevdet, c. 12.

TEBER, Serol; “*Lüdvig Büchener ve Osmanlı Düşünürleri Üstündeki Etkileri*”, Felsefe Dergisi, Sayı 16, Ankara Eylül 1986.

TEKELİ, İlhan; “*Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi*”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul 1985.

TEKELİ, İlhan ve İLKİN, Selim; *Kurtuluş Savaşında Talat Paşa İle Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları*, Cilt XLIV, sayı: 174 (Nisan 1980)'den Ayrı Basım, Ankara 1980.

TEMO, İbrahim; *İttihat ve Terakki Anıları*, İstanbul 1987.

TINGUÇ, İ. H.; *Eğitim Yoluyla Canlandırılacak Köy*, Ankara 1998, Cumhuriyet, 14.02.2005.

TORAK, Zafer; “*Türkiye'de Karporatizmin Doğuşu*”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 12, İstanbul 1980.

TOPRAK, Zafer; “II. Meşrutiyetle Solidarist Düşünce: Halkçılık”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 1, Ankara 1977.

TUNAYA, Tarık Zafer; *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketi*, İstanbul 2004.

TUNAYA, Tarık Zafer; “Batılılaşmada Temel Araştırmalar...”, cilt I.

TURHAN, Mümtaz; *Üniversite Problemi*, İstanbul 1967.

TURHAN, Mümtaz; *Batılılaşmanın Neresindeyiz?*, 1.Basım, İstanbul 1972.

UNAT, Faik Reşit; *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1964.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, İstanbul 1932.

ÜLKEN, Hilmi Ziya; *Eğitim Felsefesi*, 2.Basım, İstanbul 2001.

ÜNAL, Ata Ünal ve ÖZALP, Reşat; *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı (Talim Terbiye Kurulu- Milli Eğitim Şurası)*, Ankara 1977.

ÜSTEL, Füsun; “İkinci Meşrutiyet ve Vatandaşlığın İcadı”; *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, 3. Basım, Cilt 1, İstanbul 2000.

ÜSTEL, Füsun; *İmparatorluktan Ulus- Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, 2. Basım, İstanbul 2004.

YAMANER, Şerafettin; *Atatürkçü Düşünce Üstünde Ulusal Eğitim*, İstanbul 1999.

YÜCEL, Hasan Ali; *Türkiye’de Orta Öğretim*, 1. Basım, İstanbul 1938.